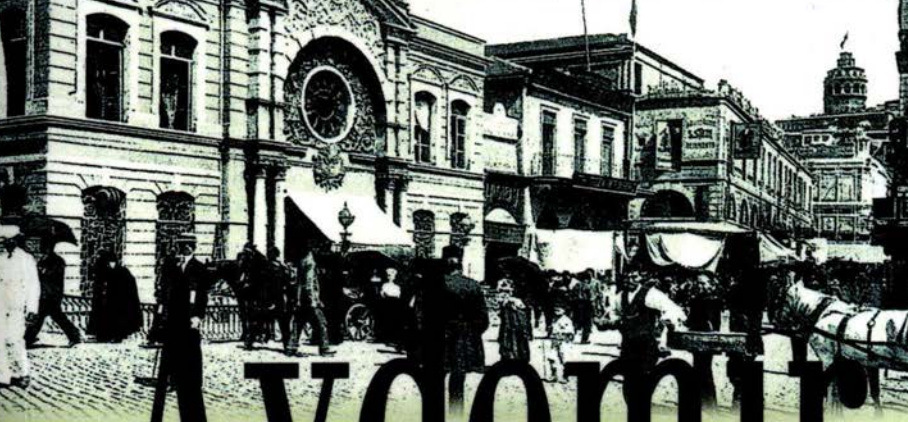
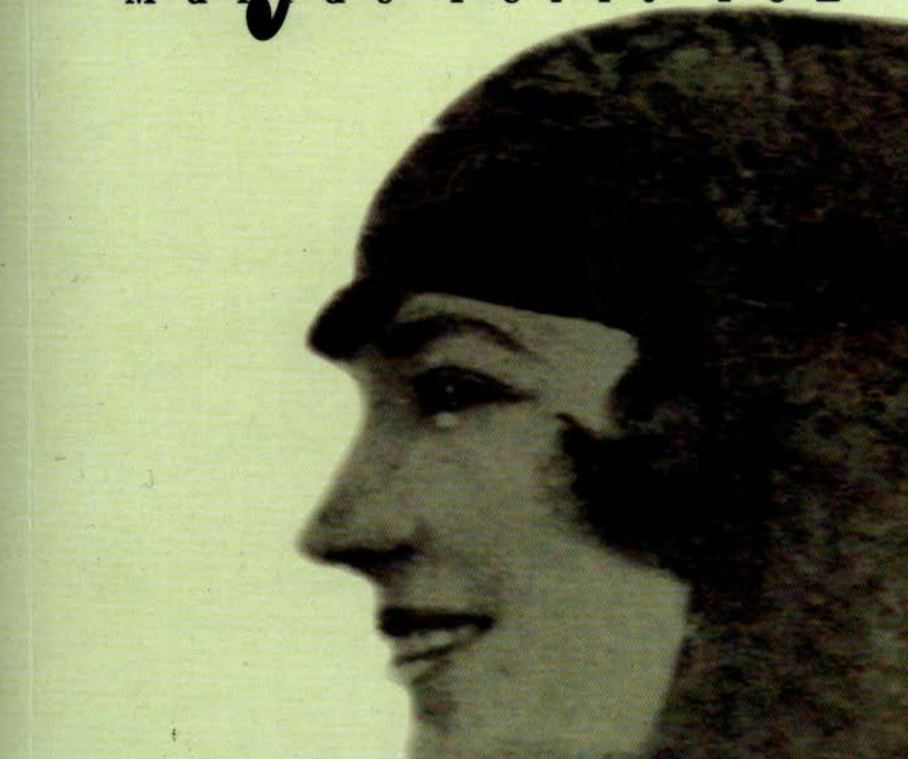

Aydemir

Müfide Ferit Tek

MÜFİDE FERİT TEK (1892- 24.03.1971)

Müfide Ferit Kastamonu'da doğdu. Babası, Kemahlı Mazhar Paşa'nın oğlu Şevket Bey, annesi, Plevne şehitlerinden Zâimzâde İsmail Efendi'nin kızı Feride Hanım'dır.

Şevket Bey, Meşrutiyet yanlısı Müşir Recep Paşa'nın seryaveri olduğu için onunla birlikte görevli olarak Bağdat ve Trablusgarp'a gitmiştir. Müfide Ferit, ilköğrenimine Trablusgarp'ta başlamıştır. Orada henüz bir Türk mektebi olmadığı için İtalyanların yönetiminde bulunan St. Joseph Rahibe Okulu'nda okumuştur. O yıllarda, İstanbul'da bulunan Harbiye Mektebi'inde bir grup öğrenci, yasadışı faaliyetlerde bulundukları gerekçesiyle, Fizan'a sürgün edilir. Aralarında Ahmet Ferit Tek ile Yusuf Akçura da vardır. Ahmet Ferit, daha sonra evleneceği Müfide Ferit'i burada tanımıştır.

Müfide Ferit, 1903 yılında gizlice gönderildiği Paris'te Versailles Lisesi'ne kaydedilir. Onun Paris'teki öğrenimini, velisi sıfatıyla babasının yakın arkadaşı ünlü Jön Türklerden Ahmet Rıza Bey takip etmiştir.

Müfide Ferit, 1907 yılında Ahmet Ferit Tek ile evlenmiştir. Bundan sonraki hayatı, kocasının sürgün veya görevli olarak bulunduğu çeşitli şehir ve ülkelerde geçmiştir. İkinci Meşrutiyet'in ilân edilmesinden sonra İstanbul'a gelirler. Ahmet Ferit Tek'in, İttihat ve Terakki'nin kanunsuz uygulamalarına muhalefet etmesi sebebiyle Sinop'a sürülmesi üzerine kocasıyla birlikte Sinop'a gider.

1913-1918 arasındaki yıllarını Sinop ve Bilecik'te geçirir. Bu arada *Aydemir* romanını yazar ve bastırır.

Mütareke ve Millî Millî Mücadele yıllarında *İfham* ile *Hakimiyet-i Milliye* gazetelerinde Millî Mücadele'yi destekleyici yazılar yazar.

İkinci romanı olan *Pervaneler*' i 1924 yılında yazdı.

Kocası Ahmet Ferit Tek'in Dışişleri Bakanlığı'ndaki görevi sebebiyle uzun yıllar yurtdışında kaldı. 24 Mart 1971 tarihinde İstanbul'da öldü.

Hikâyeler de yazmış olmakla beraber Müfide Ferit Tek, asıl yukarıda adları verilen iki romanıyla edebiyat tarihimize geçmiştir. Hemen belirtmeliyiz ki onun romanları "tez"li romanlardır. *Aydemir*'de milliyetçilik, *Pervaneler*'de ise eğitimle ilgili "tez"lerini birer roman çerçevesinde anlatmıştır.

Onun romanlarındaki "tez"ler, hem yazıldıkları dönemin düşünce dünyasını bize verir, hem de günümüzün bulanık postmodern ortamında romanımızın durduğu yeri ve gideceği yönü -romancı gözüyle- doğrulukla gösterir.

kaknûs yayınları: 156
roman serisi: 14

ısbn: 975-6698-51-9

I. basım
eylûl, 2002
istanbul

kitabın adı: *aydemir*
yazarı: *müfide ferit tek*

teknik hazırlık: betûl biliktû
kapak düzeni: betûl biliktû
iç baskı: alemdar ofset
kapak baskı: milsan
cilt: dilek mücellit

kaknûs yayınları
kızkulesi kültür merkezi
selman ağa mah., selami ali efendi cad., no: 11, üsküdar, istanbul
tel: (0 216) 341 08 65 - 492 59 74/75 faks: 334 61 48
dağıtım: çatalçeşme sk., defne han, no: 27/3, cağaloğlu, istanbul
tel: (0 212) 520 49 27 faks: 520 49 28
www.kizkulesi.net info@kizkulesi.net

AYDEMİR

MÜFİDE FERİT TEK

İçindekiler

Aydemir Üzerine 7
Aydemir **11**
Açıklamalar **129**

Türk Edebiyatında Aydemir

Aydemir (*İlân*) **139**
Aydemir, *Reşit Süreyya* **140**
Aydemir, *Köprülüzade Mehmet Fuat* **143**
İnkılâplarda Kadın, *Ömer Seyfettin* **150**
Aydemir, *Şevket Süreyya Aydemir* **154**
Aydemir, *Emel Esin* **159**
Aydemir, *Ramazan Kaplan* **162**

Aydemir Üzerine

Türk edebiyatı tarihinde Millî Edebiyat dönemi olarak adlandırılan dönemde (1911-1923) vücuda getirilen edebiyat eserlerinde yeni bir duygunun anlatımına başlanmıştır. Bu, "milliyet duygusu" dur. "Milliyet duygusu", Fransız Devrimi (1789)'iyle siyasal bir anlam kazanarak "milliyetçilik" şeklinde ortaya çıkmış ve kısa zamanda bütün Avrupa'ya yayılmıştır. Bu yayılmanın sonunda krallıklar çökmüş, imparatorluklar dağılmış, sınırlar yeniden çizilmiş ve bütün bu çalkantılardan sonra Batı'da "millî devlet"ler doğmuştur.

Millî devlet kavramının temelinde, sınırları belirlenmiş bir coğrafya üzerinde millet halinde yaşayan bir insan topluluğunun yönetilmesinde ve geleceğine yönelik kararlarında kendi iradesinin ve gücünün belirleyici olması düşüncesi yatar. Kendi millî devletini kurmak arzusunun siyasal bir ifadesi olan milliyetçilik duygusu, on dokuzuncu yüzyıl boyunca Balkanlar yoluyla dalga dalga Osmanlı Devleti'nin de sınırlarına kadar gelmiş ve onun çok unsurlu yapısını temelinden sarsmaya başlamıştır. Milliyetçilik duygusuyla ayak-

lanan ve Osmanlı Devleti'nin çok unsurlu yapısından ilk kopan millet, Yunanistan olmuştur (1830).

Bu olaydan itibaren sorumluluk duygusuna sahip devlet, siyaset, edebiyat ve fikir adamlarımız Batı'dan gelen bu milliyetçilik akımı karşısında devletimizin bütünlüğünün nasıl korunabileceği üzerinde yeniden düşünmeye ve birtakım yollar aramaya girişmişlerdir. Bu düşünme ve aramaların sonunda birtakım yeni yollar ve düşünceler ortaya atılmıştır. Bunlardan birbirine yakın olanlar aynı başlık altında toplanmış ve buradan düşünce akımları ortaya çıkmıştır. Devletimizin varlığını ve bütünlüğünü korumayı amaçlayan bu akımlar daha sonra Batıcılık, Osmanlıcılık, İslâmcılık ve Türkçülük olarak adlandırılmıştır.

Türkçülük akımı, dönemin edebiyat metinlerinde "millet", "milliyet" , "milliyet duygusu" ve "milliyetçilik" gibi kelime ve kavramları ifade edilmiştir. Millî Edebiyat döneminde hikâye, roman ve tiyatro gibi edebiyat türleri ile, şiir, müzik ve resim gibi güzel sanatların diğer dallarında da milliyetçiliği konu edinen pek çok eser verilmiştir. Ömer Seyfettin, Halide Edip Adıvar, Ahmet Hikmet Müftüoğlu, Aka Gündüz ve Müfide Ferit Tek'in bazı hikâye ve romanları bu duyguyu öne çıkaran eserlerin başında gelir.

Halide Edip Adıvar'ın *Yeni Turan* (1912)'ından sonra bu vadide yazılmış en önemli eser, Müfide Ferit Tek (1892-24.03.1971)'in henüz yirmi dört yaşındayken yazdığı ve (1918) yılında bastırdığı *Aydemir* adlı romanıdır. Romanda Millî Edebiyat döneminde üzerinde en çok durulan milliyetçilik konusu ele alınmıştır. Burada milliyetçilik, Türkistan'da Rusya'nın nüfuzu altında yaşayan Türkler arasında milliyet duygusunun uyandırılması ve Türklerin birleştirilmesi şeklinde işlenmiştir.

Türklerin birliği fikri, bizim düşünce tarihimizde daha önce ortaya atılmış bir fikirdir. Bu fikri ortaya atanların başında Yusuf Akçura gelir. Onun *Üç Tarz- Siyaset* adlı eserinde ilk kez derli toplu

ele alınan bu düşünce, daha sonra yaygınlaşmış ve birçok fikir adamımız ve edebiyatçımız tarafından geliştirilmiştir. Müfide Ferit Tek'in bunlar arasındaki yeri, konuyu bir edebiyat türü olan romanda ele almış olmasıdır. Romanın baş kahramanı olan Aydemir, Türkler arasında milliyet duygusunu uyandırmak maksadıyla bireysel mutluluğunu feda ederek Türkistan'a gider ve orada birçok zorluklarla karşılaşır.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılmasından sonra "küreselleşme" olgusu, hem dünyada, hem ülkemizde tartışılmaya başlanmıştır. Küreselleşmenin temelinde bilim, teknoloji ve iletişimdeki gelişmelerin doğal bir sonucu olarak millî devletlerin sınırlarının zayıflayacak ve giderek ortadan kalkacak olması düşüncesi vardır. Küreselleşme olgusu, kaçınılmaz olarak beraberinde millileşmeyi, dolayısıyla milliyetçiliği de yeniden düşünmeyi ve sorgulamayı gerekli kılmıştır. Bu sebeple son yıllarda milliyetçilik üzerinde çalışmalar ve yayınlar artmıştır. Ancak hemen belirtmeliyiz ki yapılan çalışmaların büyük bir bölümünde, milliyetçiliğin kendi siyasal ve kültürel birikimimizden bağımsız olarak ele alındığını görüyoruz. Kendi kültürel birikimimizden bağımsız olarak yapılan çalışmalarda milliyetçilik konusunda sağlıklı sonuçlara varılabileceğine inanmıyoruz.

Tarihimiz boyunca ortaya konulmuş düşünce ve edebiyat eserlerimiz bu birikimi oluşturan kaynaklarımızdır. Hele Millî Edebiyat döneminde milliyetçiliği konu edinmiş edebiyat metinleri, günümüzde bu konular üzerinde düşünürken vazgeçemeyeceğimiz kaynaklardır. *Aydemir*'in de bunlardan biri olduğunu düşünüyoruz. Bu roman bize edebiyat tarihimizin belli bir döneminde milliyetçiliğe nasıl bakıldığını göstermesi bakımından anlamlı bir belge niteliğindedir.

Bu düşünceyle *Aydemir*'i günümüz okurlarının dikkatlerine sunuyoruz. Romanı günümüz alfabesiyle hazırlarken bugün kullanımdan düşmüş bazı kelime ve terkipleri sadeleştirdik. Bununla

beraber yazarın cümle kuruluşunu, paragraf düzenini ve anlatım özelliklerini büyük bir titizlikle korumaya çalıştık.

Aydemir, ilk kez yayımlandığı zaman edebiyat çevrelerinde ilgiyle karşılanmıştır. Dönemin gazete ve dergilerinde, basıldığını bildiren ilân ve tanıtma yazılarının yanında hakkında çeşitli değerlendirme yazıları da çıkmıştır. Bunlardan tespit edebildiklerimizi buraya alıyoruz. Böylelikle hem roman, hem roman üzerine yazılanlarla dönemin milliyetçilik anlayışını bir ölçüde de olsa yansıtmaya gayret ettik.

Romanda ki bazı özel isim ve kavramlarla ilgili kısa açıklamalar eklemeyi uygun gördüm.

Bu çalışma hazırlanırken orijinal metinlerin elde edilmesi hususunda Mesut Eraslan ile Muhsin Karabay'ın yardımlarını gördüm. Kendilerine teşekkür ederim.

Recep DUYMAZ

Aydemir Üzerine Kaynakça

AKÇURA, Yusuf. *Üç Tarz-ı Siyaset*, Hazırlayan: Recep Duymaz, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1995.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Suyu Arayan Adam*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1965, s.134-139.

DEMİRCİOĞLU, Cemal, "Aydemir: Akçura'dan Kurgusal bir Kahramana", *Müfide Ferit Tek ve Romanlarındaki Milliyetçilik*, Boğaziçi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1998, s. 41-54.

DEVELLİOĞLU, Ferit: *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1993.

ESİN, Emel: "Aydemir", *Ortadoğu* Gazt., 2 Nisan 1976, s.1,8.

ERASLAN, Mesut: "Aydemir'in İncelenmesi", *Müfide Ferid (Tek) Aydemir*, Trakya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bitirme Ödevi, Edirne 1996, s. 10-22.

KAPLAN, Mehmet-ENGİNÜN, İnci: "Emel Esin ile Mülâkat", *Kaynaklar*, nr. 3, Bahar, 1984, s. 59.

KAPLAN, Ramazan. "Aydemir", *Milli Kültür*, nr. 70, 1990, s.32-34.

KÖPRÜLÜZADE, Mehmet Fuat, "Aydemir", *Büyük Mecmua*, nr.2, Mart 1919, s. 27-28; *Bugünkü Edebiyat*, İkbal Kütüphanesi, İstanbul 1924, s. 172-180.

OSMAN Nuri, "Aydemir Müellifesi Müfide Ferid Hanımefendi ile Mülâkat", *Fi-rûze*, nr.3, 29 Eylül 1340/1924, s. 3-4; Hülya BALCI, "Müfide Ferit Tek ve Feminizm Üzerine Bir Konferans", *Toplumsal Tarih*, c.8, nr. 46, Ekim 1997, s. 20.

ÖMER Seyfettin, "İnkılâplarda Kadın", *İnci*, nr.11, 1 K.evvel 1335/Aralık 1919, s.11;

Bütün Eserleri, Makaleler 2, Hazırlayan: Hülya Argunşah, Dergâh Yayınları, İstanbul 2001, s.234-237.

ÖZLEYEN, Gülengül, "Aydemir", *Müfide Ferit Tek-Hayatı, Romanları-*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Mezuniyet Tezi, İstanbul 1978, s.41-107.

REDHOUSE, Sir James:*Yeni Türkçe-İngilizce Sözlük*, Redhouse Yayınevi, İstanbul 1968.

REŞİT Süreyya, "Yeni Eserler: Aydemir", *Şair Nedim*, c.1, nr.5, 13 Şubat 1919, s. 70-71.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, c. 1, Aydemir Maddesi, Dergâh Yayınları, İstanbul 1977, s. 239.

ZİYA Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Hazırlayan: Mehmet Kaplan, M.E.B. Devlet Kitapları, İstanbul 1970.

عفیفه فرید

آی دمیر

نشریات : « تورك قادینی » تعاونیه سی

Aydemir

I

Yemekten sonra balkona çıkmışlardı. Hazin, bir şezlonga uzanmış; Demir, karşısında bir sandalyeye oturmuştu.

Sıcak ve kurşuni bir gece idi. Ay, semayı kaplayan beyaz bulutlardan kurtuldukça, mavi bir belirsizlik içinde yarı gözüken Marmara'ya soluk ziyalar serpiyordu. Uzakta, denizin ve sislerin mavilikleri içinde eriyen sahiller... Aşağıda, lâcivert gölgelere bürünen bahçe... Solda, Fener'e doğru uzanan boş kırlar... Bütün muhit, uyuklayarak dinleniyorlardı. Denizden doğru gelen ince ve yaramaz bir rüzgâr ağaçları okşaya okşaya gizlice yaklaşıyor ve fısıltılarla yaseminlerin kalplerine girerek oradan çaldığı güzel kokuları mükrim ve müsrif havaya saçıyordu.

Hazin ve Demir, gecenin bu büyüleyici uyuşukluğuna kapılarak, konuşmadan, bahçenin nihayetinde, sahilin eteklerini zevk çırpınmalarıyla öpen dalgaların fışıltılarını dinliyorlardı.

Şen bir kahkaha, gecenin sükûtu içinde çınlayarak yükseldi: Nevin, balkonun kapısında gülüyordu.

— Galiba uyuyorsunuz, dedi. Hayırdır inşallah, rüya görüyordunuz mu? Muhakkak Demir Bey, siz Türkistan'da idiniz... Sen,

abla, nerede idin? Filhakika her ikisi de yemekte başlayan karşılıklı konuşmayla zihnen meşgul idiler. Hazin, sandalyesinde doğruldu ve gecenin durgunluğu içinde yükselmekten korkan bir sesle sordu:

— Demek, Demir Bey, nihayet Türkistan'a gideceksiniz? Ve biraz hırçınlaşan bir seda ile ilâve etti: Lâkin niçin? Sanki burada, İstanbul, yahut Anadolu'da Türklüğün yükselmesine çalışılamaz mı?.. Evet, biliyorum. Anadolu'ya Refik Bey ile Doktor Emin'i gönderdiniz ve onların fedakâr faaliyetlerini de inkâr etmiyorum; fakat bizim Anadolu'nun o müthiş yoksulluğuna, cehaletine, sefaletine ne kadar ateşin ve imanlı olsalar da bir Refik Bey ile bir Doktor Emin ve onların toplayacakları yirmi, otuz arkadaş ne yapabilir? Anlatmaya ne hacet! Siz oraları, benim kadar, benden iyi bilirsiniz. Ankara'da birlikte gezdiğimiz köyleri hatırlamıyor musunuz? O kapalı, kirli evleri, gözlerinin beyazına kadar sararmış sıtmalı benizleri, veremli çocukları, mideleri doymayı öğrenmemiş ihtiyarları, iskelete dönmüş hayvanları, bire ancak bir veren bakımsız tarlaları!... Bütün bunlara hayat, sıhhat, bereket vermek lâzım değil mi?... Ya, sonra İstanbul'un manevi yoksulluğu, cehaleti, hodkâmlığı! Bütün bunları, bu tedavi isteyen sefaletleri bırakıp nereye gideceksiniz? Siz, başta olmadıkça biz, hiçbirimiz bu derin zulmetlerin içine girip onları aydınlatacak kuvvette değiliz. Bunu siz de biliyorsunuz. Halbuki Şark Türklerine bizim yol göstereceğimizi söylüyordunuz. O halde?

Evet, Hazin Hanım, Türklerin birliğini doğuracak milletin uyanışı burada, Türkiye'de başlayacak, doğru! Bunun için de İstanbul'un fikir sefaletini, Anadolu'nun duygu sefaletini tedavi etmek lâzım... Gayet doğru! Lâkin bu mesele zannettiğiniz gibi yalnız bir cehalet, bir maarif meselesi değil, Hazin Hanım. Bu daha ziyade bir sermaye meselesidir. Ben, bütün bu milli sefaletlerin kökünü, kaynağını fakirlikte buluyorum; cehalet de ondan geliyor, hastalık da, ziraatın ibtidai bir şekilde kalışı da ve bunun neticesi olarak köylü-

nün borçlanması, faiz altında ezilmesi de!.. Hattâ memurların rüşvet alması, küçük sınıfların ölmesi, büyük sanaatın doğmaması, ticaretin bakkallıktan ibaret kalması... Bütün bunlar öyle bir silsile ki fakirlikte başlar, fakirlik ile biter!... Mektep, ilim, muallim, doktor, ilâç, sağlığı koruma, hulâsa ilim ve fen ancak müreffeh bir muhit içinde yaşayabilirler. Hepsinin boş bir avuç, aç bir mide karşısında ne tesirleri olabilir? Fakirlik fakirlik! Anadolu'nun öldürücü hastalığı budur ve buna çare bulmak da, maalesef, sizin, benim elimizde değil, Hazin Hanım. Bu, hükümetin vazifesidir. Hükümet sermaye bulmalı, demir yolları, su yolları yapmalı, ziraat, sanaat, ticaret, emlâk bankaları tesis etmeli ve bütün bu sermayeler Anadolu'nun içine bol bol akmalı. Her köylü bundan yararlanmalı. Bununla hayvanını, tarlasını, mahsulünü düzeltip para kazanmağa başlamalı... Para, servet! İşte Anadolu'nun hastalığının, cehaletinin, sefaletinin yegâne çaresi... Köylü, servet sahibi olunca o, emin olunuz kendiliğinden doktor arayacak, kendiliğinden mektep isteyecek, mektepte hak ve vazifesini öğrenecek, milliyetini tanıyacak, vatanını anlayacak ve istediğimiz gibi bir Türk olacak!... Ve bu değişimi, bu inkılâbı da dediğim gibi, ancak hükümet yapacaktır. Hattâ İstanbul münevverlerinin fikir ilerlemeleri de yine milletin bu intibahından doğacaktır. Çünkü onlar, o zaman, gözü açık bir milletin teftiş ve murakabesi altında çalışmaya mecbur olacaklar! Göz boyamakla vakit geçiremeyecekler! Türkiye'de bunlar biraz geç olsa da nasıl olsa olacak şeylerdir. Olması tabiî şeylerdir. Zira, biz, çok şükür, kendi memleketimizde kendimiz efendi olarak yaşıyoruz. Sefalet çeksek de, eziyet görsek de, yine kendi sefaletlerimizi, kendi eziyetlerimizi çekiyoruz. Halbuki Şark Türkleri, Şimal Türkleri, onlar orada koruyucu bir hükümet elinde değil, yok edici bir düşman ayağı altında eziliyorlar ve onları ezen düşman akıllı, medeni... onları mantıkla, hesapla ve bir gaye ile eziyor: Temsil.

Temsilin Rusya'da aldığı şeklin şiddet ve kuvveti başka hiçbir memlekette görülmemiştir. Türklük içerisine yerleştirilen Rus mu-

hacirleri bugün yüz binlerle, milyonlarla sayılacak dereceye varmıştır. Bu, Türklüğü boğan bir Rus tufanıdır. Bundan başka dinî, millî, medenî bütün vasıtalarla da Türklerin Ruslaştırılmasına çalışılıyor. Mektepler Ruslaştırılıyor. Mescitler Ruslaştırılıyor ve netice olarak dimağlar Ruslaştırılıyor...Rus lisesinden çıkan, sefih Rus zabitleri arasına karıştırılan yarı bilgin Rus muhibbi Türkler yok mu... ah! İşte bunlar, Rus Türklüğünün en öldürücü azası bu zavallılardır. Çarlık, bu cahillerden birisini bütün Rusya Müslümanlarına müftü yapmaktan bile çekinmedi. Düşününüz Hazin Hanım, din, Rusya Müslümanlarının bugün mevcut en kuvvetli zırhları, en metin kaleleridir; Rus bu kalenin kumandanını satın almıştır.

Milletin Ruslardan gördüğü eza, hakaret de pek müthiştir... Meselâ Rusya'da ekseriya şu levhaya tesadüf edersiniz: " Buraya domuz, köpek, Tatar ve Yahudi'nin girmesi memnudur." Vapurlarda, trenlerde onlara, mahkûmlara edilmeyen muameleler yapılır. Türkler kirli, pis hayvan koğuşlarıyla seyahate mahkûmdurlar. Bir otele inemezler.. Taunlular gibi bir binaya habsolunurlar...

Onlar da bu muamelelere razı olurlar mı; isyan etmezler mi?

Oh! Bilakis görseniz, onlar bu haksızlıkları nasıl evvelden affeden bir sükûnet ile telâkki ederler. Emirlere, kumandalara nasıl mütebessim bir tevekkül ile itaat ederler! Öyle ya! İsyan, mukavemet neye yarar? Mademki düşman efendi olmuştur, mademki hayatları, malları, sevdikleri zaten onun elinde esirdir... ve kalpleri bu zillet ile inlerken boyunları sessiz, şikâyetsiz kaderin hükmü önünde eğilir.

Ne fena, vah zavallılar!

Filhakika Hazin Hanım bu kadar sükûnet, bu kadar itaat da nihayet öldürücü bir netice verebilir; fakat ben temsil için kullanılan öbür tecavüzî tedbirlerden daha ziyade korkuyorum. Onlara hemen bu tecavüze karşı korunma, mukavemet çareleri gösterilmez, milliyet fikri, kardeş sevgisi götürülmezse, mahv mukadderdir... değil mi, Hazin Hanım?

Hazin, susuyordu. Demir'i haklı buluyor, fakat Demir giderse... diye düşünüyordu. Büyük bir hasır koltuğa gömülmüş, dinleyen Nevin cevap verdi.

— Anlaşıldı Demir Bey, sizin istediğiniz bu adamları ayaklandırmak ve ikinci bir Cengiz İmparatorluğu kurmak.. Bunun, Türk birliği diye ismini değiştirmeye beyhude uğraşmayınız.

— Siz Cengiz Devleti'ni, Cengiz kuvvet ve haşmetini medeniyetle uyuşabilir bulmuyorsunuz Nevin Hanım. Fakat haksızsınız. Biz gayet küçük bir ekseriyet, şelkat felsefesini anlayalı daha doğrusu, anladığımızı zannedeli, geçmiş medeniyetlerin ihtiyaçlarını ve o ihtiyaçların doğurduğu hakikatleri göremiyoruz. Lâkin o muhitin artık susmuş seslerinin uzak akislerini dinleyebilsek, onların ölmüş cemiyetlerini hayalimizde yaşatabilsek, onların ruhlarını, ihtiyaçlarını, hakikatlerini, gayelerini de anlardık. O muhitte hayata ehemmiyet vermemek, cesarete, şecaate tapmak kutsî bir itikat idi, bir din idi... Bugün bile Cengiz'den asırlarca sonra cihangirliği bir millet için gaye edinenler yok mu? Halbuki şimdi o zamanlara ve o muhitlere nispeten maddî kuvvete ihtiyaç azaldı ve yeni ihtiyaçlarla yeni hakikatler doğuyor; fakat bu, eskileri inkâr etmeye bir sebep teşkil etmez. İşte Attilalar, Cengizler, o kuvvet ve şecaat medeniyetinin dahileri olmuşlar. Bu, onların şerefidir; küçük görmeyelim; bilâkis bütün büyüklüklerini anlamağa çalışalım.

Hem Türklük yalnız cihangirler, kahramanlar değil, insanüstüler de yetiştirmiş bir millettir. Meselâ Odin! Bugüne kadar baki bir dinin, tabiat perestliğin kuvvet, şecaat zeka ve irfan mabudu Odin! O, Karadeniz sahillerinden Fin iline akın etmiş bir Türk Bey'i idi. Cesaretin hükümran olduğu bir memlekette Odin yalnız bir şecaat timsali olmadı; tabiatın ilâhî ihtişamını hissederek, hislerini yaşatarak, yazıyı, şiiri, edebiyatı, musikiyi halk ederek ulûhiyete kadar yükseldi. Dikkat ediniz Nevin Hanım, yalnız vahşî kuvvetin hükmettiği bir devirde tabiatın güzelliklerini, esrarını, kudretini hissedebilmek, sonra bilhassa yazıyı düşünmek, uzaktakilere işaretle fik-

rini duyurmayı kabil yapmak... fakat bu bir mucize! İnsanüstü bir düşünce... Dünyanın o zamanki kanlı zulmetleri üstüne inmiş bir ziya, karanlıkta yaşayanlara gözüken ilk nur!... Ve oraya bu zıya, bu nur, bir Türk'ün zekâsından indi.

Sonra el'an yaşayan bir dinin ölümsüz mucidine gelelim. Cesaret medeniyeti münevverlere küçük gelmeye başlayınca onun yerini tutan ve bugüne kadar kuvvetini kaybetmedikten maada günden güne büyüyen bir hakikati ilk evvel anlayıp gösteren Buda, evet, Buda... O da Türk idi... Demin cesaretle istihza ederken şefkat medeniyetinin de Türk olabileceğine ihtimal vermiyordunuz değil mi? Bu medeniyeti Hristiyanlığa vermeyiniz. Hristiyanlığın İsa'sı ve şefkati Buda akidesinin biraz değişen, fakat aslâ ona yetişemeyen bir taklidinden başka bir şey değildir. Buda'nın medeniyeti, şefkati, merhameti, yalnız insanlara değil, hayvanlara kadar yaygındır. İşte üç bin senedir bütün münevverler, kalplerinde biraz büyüklük duyan insanlar hep bu hakikate ibadet ediyorlar. Ve gariptir geçen otuz asır, bu hikmeti bir derece olsun yeniletmek ve yükseltmek kabiliyetini bile gösteremedi... Demek Türkler yalnız harp ve şecaatle değil, zekâ ile, ulviyet ile hattâ ulûhiyetle büyük olmuşlar. Her medeniyeti mucitlerinde temellük etmişler...

Şimdi bana söyleyiniz Nevin Hanım, böyle ecdadın varislerini uyandırmak, onlara hür, serbest, kavi, mesut bir istikbal emeli vermek o kadar mı muhal?.

Nevin, bu defa oldukça ciddi bir tavırla sordu:

— Pekiyi ama Demir Bey, yalnız altmış milyonluk bir milletin saadeti ile uğraşmaktansa, bütün insaniyetin yükselmesine çalışmak daha doğru olmaz mı? Ve müstehzi bir tebessümle ilâve etti:

— Buda'nız, hayır, Buda'mız da öyle emretmiyor mu? Demir, gözleri yarı kapalı tâ uzaklara, lâcivert denizin şimdi gümüşlenen ufuklarına bakıyordu. Nevin'in sözünü işitmemiş gibi bir zaman cevap vermedi. Sonra gözlerini ufuktan ayırmadan yavaş ve ağır bir sesle:

— Hakkınız var Nevin Hanım, dedi. Bir millet yerine bütün insaniyeti düşünmek daha büyük bir hakikattir. Buda da bunu emrediyor; fakat asrımızın medeniyet derecesi insaniyetin umumunu aynı şefkat, aynı muhabbet, aynı düşünce altına almaya müsait değildir. Biz bu zamanda yaşayanların seviyesine göre, saadet arıyoruz ve bunu zamanımızın bir hakikati diye kabul edeceğiz. Birkaç asır, belki on asır sonra bu hakikat değişecek ve o zaman saadet bütün beşeriyeti ihtiva edecek. Kardeş olmak için insan olmak kâfi gelecek. Hattâ mahluk olmak. Fakat o hakikati bulmak için cemiyetimizin, medeniyetimizin yoluyla yürümek lâzım. Zamansız hiçbir hakikat yaşayamaz! Onun için şimdilik Türk saadetini düşünmekle iktifa edeceğiz. Türkistan'da, Anadolu'da, İstanbul'da hep buna çalışmamız icap ediyor.

Hazin sordu:

— Biz de burada çalışabilir miyiz Demir Bey?

— Siz mi?.. Çok şey, Hazin Hanım çok şey!.. Siz sanatkârsınız ve sanatkârlar Allah'ın en sevgili kullarıdır. Allah onlara ulûhiyetinin bir pırıltısını verir ve onlar bu kudretle kimsenin yapamadığını yaparlar, göremediğini görürler. Bunun için değil mi ki uzak mazilerde şairlere peygamber demişler. Siz sanatların kuvvetiyle çalıştıkça her gün elinizin altında bir ruh uyanacak; her uyanan ruh ile milletinizin kalbi daha kuvvetli çarpacak.. ve bir gün Türklük dirilecek...

Demir, artık susmuş, ruhunda doğan rüyayı seyrediyordu.

Nevin, Demir'in solduğunu görünce kahkahaları salıverdi:

— Abla! Demir Bey'in senden ne istediğini anlamıyor musun? Eline kemanını alacaksın, kör Homeros gibi Türk köylerinde dolaşarak Türk kahramanlıklarını, Odin'in, Buda'nın ulûhiyetini, Cengiz'in medeniyetini terennüm edeceksin... Her geçtiğin köy kemanının sihriyle uyanacak, anlattığın masallarla kendini öğrenecek ve Turan mesut olacak, böyle değil mi Demir Bey? Yaşasın Turan!..

— Nevin Hanım, mübalâğa müstesna, benim istediğim de bundan başka bir şey değildir; sanat ve aşk ile Türklüğü diriltmek...

Şimdi, Hazin Hanım sizden istirham etsem bana biraz keman çalar mısınız? Nevin Hanım'ın bahsettiği sihrin cazibesine herkesten evvel ben tutulmak istiyorum.

İçeri girerken Demir düşünüyordu: Niçin Hazin'in savletlerini men eden bir içtimai vaziyeti, bir ailesi, bir kocası vardı. Evet bilhassa kocası...

Salon karanlıktı. Nevin, piyanonun mumlarını yaktı ve oturdu.

Hazin de notalığı yaklaştırdı ve kendi mumunu yaktı.

Açık kapıdan bazen bir pırıltı içeri giriyor ve sedefli bir noktaya, gümüş bir vazoya dokunarak beyaz bir kıvılcım ile o noktayı okşuyor, halının bir çiçeğini, duvarın bir kısmını gösteriyor ve sonra kayboluyordu.

Demir, açık balkon kapısının karşısındaki bir sedire, dışarının manzarasını ve Hazin'i seyredebilecek gibi oturdu. Hazin, mumların titreyen ziyası altında elbisesinin sarı tülleri içinde bir pırıltıya bürünmüş gibi ziyadar ve hayalî gözüküyordu.

Demir, başı ellerinin içinde, dirseği dizinin üstüne dayalı, ruhunun en derinliklerine gömülerek dinliyordu.

Son nota uçalı epey bir müddet olmuştu. Demir, el'an başı ellerinin içinde düşünüyordu. Ağlıyor muydu? Birden kalktı. İri gözü küçülmüş, yarı kapalı saatine baktı ve hiçbir şey söylemeden ayakta duran Hazin'in yanına gitti.

— Allah'a ısmarladık Hazin Hanım, dedi. Eğildi ve elini öptü. Allah'a ısmarladık Nevin Hanım. Onun da elini öptü; sonra arkasına bile bakmadan çıktı gitti.

II

Hazin, oturduğu sedirin arkasına başını dayamış, ince parmakları arasında kapalı bir kitap, gözleri dalgın, düşünüyordu. Kardeşinin bir sözü üstüne gözlerini kaldırdı.

— Ne söyledin Nevin?

— Babam kaç treni ile gelecek biliyor musun?

— Evet, dört buçuk ile.

— Ya, öyle mi?

Nevin bunları söylerken, mütebessim salonda dolaşıyor veya bir yastığın yerini, ufak bir masanın, bir demetin vaziyetini değiştiriyordu. Çay takımının arasına gümüşün kurşunî ziyasını şenlendirecek kırmızı çiçekler, piyanonun üstüne de bir büyük beyaz gül demeti koyduktan sonra, salonun her tarafına son bir nazar gezdirdi ve memnun güldü. Her şey yerli yerindeydi. İçindeki kıymettar eşyaya rağmen gayet basit döşemeli olan bu beyaz salon, köşedeki uzun piyano ile üstünde duran keman müstesna, tamamıyla bir Şark odasıydı. Yüksek arkalı abanoz sedirler beyaz ipek seccadelerle örtülmüştü. Bütün oda balkona açılan billur bir camekândan ziya alıyordu. Önüne uzun yapraklı Çin hurmaları yerleştirilmiş ve ince ipliklerle perdelenmiş bu camekândan ziya geçerken pembe perdelerden eleniyor, yere serili beyaz zemindeki Acem halılarının üstüne bir nur rikkati ile akıyordu. Sedefler ve oymalarla gayet ince işlenmiş bir paravan kapıyı saklıyordu.

Hazin, sedirden kalktı ve piyanoya doğruldu. Üstünde beyaz bir peplom vardı. Bütün vücudunu uzun kıvrıntılarla saran bu kumaş altında o, belirsiz bir incelikle zarif idi. Nevin, ablasının piyanoya oturacağını anlayınca önüne durdu:

— Abla, ne çalışkansın! Ya düşüneceksin, ya okuyacaksın, ya çalacaksın! Biraz da benimle konuşsan olmaz mı?.. Bak bakalım, elbisemde bir kusur var mı? Ve bunu gülerek söyledikten sonra gözlerini açtı. İnce kaşlarının birini yukarı kaldırarak ciddi bir tavır ve büyük bir merak ile bekledi.

Hazin, onun bu çocukça tavırlarına alışkın olmakla beraber yine güldü:

— Ne çocuksun Nevin, fakat pek de güzelsin...

Kardeşinin kumral saçlarından ve büyük lâcivert gözlerinden öptü; sonra parmaklarının ucuyla, Nevin'i önünde çevirerek koyu mavi Çin krepi elbisesinin bazı kıvrımlarını düzeltti.

— Elbisende de hiç kusur yok, sende de, yaramaz çocuk!

— Öyle ise ablacığım, bakayım gelen giden yok mu?

Bunu söyledikten sonra Nevin, koşarak dışarı çıktı. Büyük sofanın sokağa bakan penceresine gitti ve oradan iki tarafına pembe ve eflâtun zakkum dikili bir yolun nihayetindeki kapıya baktı. Kimseler yoktu. Sarmaşıklı demir parmaklıklar arasından dışarıyı görmek istedi. Yine bir şey göremedi.

O esnada tren düdüğü işitildi.

— Ha, babam bu tren ile gelecek, dedi içeri girdi.

Hazin, şimdi camekânın bir penceresini açmış, yeşilliklerin arasından denizi seyrediyordu. Nevin de ablasının yanına yaklaştı. Bütün çiçekleri son kuvvetleriyle açmış bahçe, önlerinde denize kadar iniyor ve orada ince bir kumsal ile bitiyordu. Güneşin ziyalarını eleyen ince beyaz bulutlar yazın son şa'şaasına bir sonbahar hüznü ilâve ediyorlardı. Nevin, ablasının omzuna başını dayadı. Biri kumral, biri siyah saçlı, biri mütebessim, biri dalgın, ikisi de güzel idiler.

Sessiz adımlarla odaya giren babaları, iki kardeşin birbirine dayanmış ince endamlarını bir lâhzada derin bir şefkatle seyretti.

— A! Babam!

İkisi de koştular ve babalarının birer elini alıp öptüler. Nedim Paşa ikisini de okşadı. O, kızlarını müşfik ve ciddi tabiatının bütün şefkati ve bütün ciddiyetiyle severdi. Yirmi üç sene evvel Hazin, dünyaya gelirken annesi ölmüştü. Nedim Paşa, ona üç sene ağladıktan sonra bütün o yaştaki erkekler gibi teselliyi bir daha evlenmekte aradı; fakat evlendikten iki sene sonra ikinci haremi de bir yaşında olan Nevin'i bırakarak öldü. O zaman Nedim Paşa talihsiz hayatının kendi hissesini kapayarak kızları için yaşadı. Onların tahsil ve terbiyesiyle hiçbir babanın uğraşamayacağı gibi uğraştı. Onlara memlekette henüz misli görülmemiş bir tahsil vermek, onları da memleket için çalıştırmak istedi. Hazin'e tıp tahsil ettirmek istiyordu. Hazin'in gayet hassas ve sanatkâr tabiatı, bu arzusuna mani oldu. O, musikiye karşı büyük bir temayül görüyordu. Pederi de

razı oldu. Zaten her sanat, her tahsil, her kemal memlekete bir hizmet değil miydi? Nevin, biraz daha maddî idi. Onun her şeyden gülecek, eğlenecek bir vesile çıkaran şen, çalışkan ve araştıran ahlâkı ablasının yapamayacağı tahsile pek müsait idi.

Nedim Paşa, bin müşkülâtla aldığı hususi bir irade ile kızlarını Paris'e gönderdi; fakat bu tahsilleri çok sürmedi.

Nevin, iki sene sonra tıbbiyeye girmek için müsabakaya hazırlanıyordu. Hazin de konservatuvarın son sınıfında idi ki, Nedim Paşa'nın, Saray'dan uzaklaştırılmasıyla beraber çıkan ikinci bir irade onları geriye çağırdı. Geldiklerinin altıncı ayı Hazin, yine padişahın yeni bir iradesiyle, istemediği, sevmediği, Neyyir ile evleniyordu.

Nedim Paşa bir saray adamı idi. Babası eski sadrazam Kâmil Paşa vasıtasıyla bundan otuz beş sene evvel padişahın dostluğuna varis olmuştu ve o zamandan beri saray muhitinde geçen hayatında o, bütün yaratılışındaki soy temizliğini muhafazaya muktedir olarak, hiçbir entrikaya dahil olmadan, hiçbir gün menfaatini düşünmeden devletin saadetine çalışmıştı. Ve işte bu fazilet ile başkalarının hiçbir zaman cüret edemediği şeyleri o yapar ve hünkârın huzurunda bile daima düşündüklerini söylerdi. Bu kadar cesareti, bu kadar asaleti sultan evvela taacüble görmüş, sonra bir iki kere değiştirmek ve düzeltmek istemişti. O, bir gün, milletin iktisadî ve içtimaî terakkilerinin ihmal edildiğini çekinmeden arz etmişti. O gün padişahın darıldığını Nedim Paşa fark etti ve hiçbir şeyden korkmayarak asil bir sükunetle cezasını bekledi. Fakat padişah, sarayda doğru söyleyen ve kendisini seven tek bir adamı ihtimal ki bir başkalık, bir tenevvü diye saklamış ve intizarın hilâfına ona pek çok da iltifat etmişti. Fakat Nedim Paşa memnun değildi; çünkü bütün mesaisine rağmen milletin iktisadî ilerlemesi unutuluyordu. Padişah nafiz bir nazar ve müessir vasıtalarla dahilde sükuneti, hariçte sulhu temin ediyor, maliyede iktisatlı davranarak devletin yüksek siyasetini oldukça güzel idare ediyordu. Fa-

kat bu birkaç asır evvelki prenslerin usulü olan siyaset, ahalinin fikrî ve iktisadî terakkisini tamamen ihmal ediyordu. Ahali, ihtimal ki padişah nazarında, yoktu bile; devlet demek, onca padişah demek değil miydi?

Padişahın bu cihetı ısrarlı olarak ihmal ettiğini görünce Nedim Paşa, Avrupa'daki Jön Türkleri tetkike uğraştı. Onların meslek ve ahlâklarını öğrenmek istedi. Onların emelleri olan hürriyet ve meşrutiyette acaba, aradığı terakki vasıtaları bulunabilir miydi? Bunun için Nedim Paşa, Ahmet Rıza Bey ile bir iki mektup alıp gönderdi. Fakat onun bu temayülü hemen duyuldu. Kendisi Ankara valiliğine uzaklaştırıldığı gibi kızları da Avrupa'dan geri getirildi.

Aradan çok geçmemişti ki Meşrutiyet ilân olundu. Lâkin bu, Nedim Paşa'nın tasavvur ettiği mutedil bir Meşrutiyet değildi. Bilakis, yıldırım süratiyle gelen bu Meşrutiyet bir tayfun gibi, bir kasırga gibi bütün Osmanlı mülkünü alt üst ediyordu. Bütün eski şeyler yıkıldı; eski fikirler reddedildi. Eski politikalar beğenilmedi. Herkes, yeni fikirler, yeni emeller, yeni tasavvurlar besliyordu. Nedim Paşa'nın biraz ihtiyar usluluğu, bu kadar yeniliklerden korktu. Her şeyin yıkıldığını görünce yerlerine iyi şeylerin bina edilmesini bekledi. İntizarı uzadıkça korkuları artıyordu.

Damadı Neyyir, bilâkis Meşrutiyet ile hemen yeni fikirlerin mürevvici olmuştu. O, çocuk iken kendisine hocalık eden Servet Bey'in ve daha bazı eski tanıdıklarının Meşrutiyet kahramanı olduklarını görünce onların övünme hisse ve şereflerinden kendine de bir pay çıkarmış ve onlara olan dostluğunu temsil ettikleri yeni idareye de teşmil ederek Selânik'e kısa bir seyahatten sonra büsbütün Jön Türk olmuştu.

Hazin ve Nevin de bütün genç dimağlar gibi yeni fikirlerle heyecanlı idiler. Onlar her şeye rağmen ümit eden yaşta bulunuyorlardı. Nedim Paşa ailesinin şu temayülü konağının kapısını bu yeni kahramanların en ileri gelenlerinden birkaçına açmıştı. Ve bugün, yine kabul günlerinden biri idi.

Onlar, üçü konuşurken Nesrin içeri girdi ve misafir, dedi. Meşhur Fransız edebiyatçısı Madam (D. M.) arkasında kocasıyla beraber yeni Meşrutiyet'in kahramanlarından olan Servet, Nafiz ve Vedat Beyler olduğu halde içeri girdiler. Bülent'in eski ahbaplarından olan Servet Bey, ona çocukken Türkçe muallimliği etmişti. O zamandan beri dostlukları devam ederdi. Teklifsizce içeri girdi ve Madam (D. M.) ile kocasını tanıştırdı. Nafiz Bey biraz şişman vücudunu Servet Bey'in arkasında saklamaya çalışıyordu. Servet Bey selâm verdikten sonra dönünce o, meydanda kalıyordu. O zaman pek belli bir sıkılganlıkla Hazin'in önüne kadar geri dönmek isteyen adımlarla geldi ve önüne bakarak, elini uzatıp uzatmamakta müteredditi, esmer yanakları kızararak selâm verdi. Sonra arkadaşlarına yan gözle gülerek oturdu. Vedat Bey arkadaşının mahcubiyetini örtmek için yeni ve serbest tavırlarla ilerledi.

Onların arkasından Leyla Hanım ile Ali Bey girdiler. Bunlar iki kardeş idiler. Hazin her gelen ile ev sahipliğini gösterecek kadar konuşuyor ve gülüyordu. Biraz sonra Neyyir geldi. Sarı gözlü, sarı bıyıklı genç ve güzel bir binbaşı idi. Almanya'dan güzel reveranslar, dimdik bir vaziyet ve kuvvetli bir Alman muhabbeti getirmişti. O da karısının elini öptü. Sonra misafirleri selâmladı. Arkadaşı Servet Bey'in yanına otururak Almanya ile bizdeki gazeteciliğin arasında mukayese yapmağa başladı; fakat Servet Bey'e hitap eden bütün sözlerini Hazin'e bakarak söylüyor ve her kelimede Hazin'in bir tasdikini bekliyordu. Böylece gözlerini hareminden ayırmadığı için onun kimlerle konuştuğunu da görebiliyordu.

Bunu gören Madam D. M. yanında oturan Vedat Bey'den yavaş sesle soruyordu:

— Neyyir Bey, haremini çok seviyor değil mi? Hakkı da var, Hazin Hanım pek sevimli!

Vedat Bey onların evlenme suretini anlattı: Neyyir, Hazin Hanım için ölüyordu. Almanya'dan döndüğü zamanlar bir gün görmüş ve delicesine sevmişti. Nedim Paşa'dan kızını istetti; fakat o

vermedi. O zaman intihara kalkıştı. Neyyir'in babası Adliye Nazırı idi. İş padişaha kadar aksetti; padişah acıyarak hususi bir iradeyle Hazin'in Neyyir'le nikâhını kıydırdı.

— Ah ne fena! Vah zavallı Türkler, böyle zorla evlenilir mi?

— Herkes zorla evlenmez; fakat saray adamları başka. Dünyanın bütün saraylarında olduğu gibi bizde de onların bir hakimi var.

— Neyyir Bey, genç, güzel, iyi bir aileden... Hazin Hanım niçin onu istememiş? Acaba başka bir sevdiği mi vardı?

— Kim bilir!

Madam D. M. bu sözler üstüne Hazin'e baktı. O, şimdi Leyla Hanım ile konuşuyor ve gülüyordu. Madam D. M. hayretle gözlerini açtı. Deminki güzel fakat soğuk tanagra(?) ne olmuştu? Hazin ince bir kahkaha ile gülerken yanakları çukurlaşıyor, gözleri şuh bir hayat manasıyla parlıyor, bütün yüzü sihirli bir cazibe ile canlanıyordu.

— Lâkin ona gülmek ne kadar yakışıyordu. Niçin her vakit gülmüyor? Diye Madam D. M. bir Fransız kadını şuhluğuyla, bir cazibenin ihmal edilişine hayret ediyordu.

Nevin yeni gelen birisiyle konuşuyordu.

— Sefa geldiniz doktor... arkadaşınız nerede? Durunuz sizi D. M.'e tanıştırayım.

— Madam, bizim edebiyat hocalarımızdan Ali Cevat Bey,

— Tanıdığıma memnun oldum. Fransa'ya gittiniz mi beyefendi?

— Tabiî, Fransa'nın perestişkârıyım Madam. O derece ki, Fransızca bir eser bile yazdım. İhtimal ki okumuşsunuzdur. Bir şiir kitabı...

Doktor bunu söylerken başını arkaya atıyor ve köse sakalının arasındaki beyaz boşlukları büsbütün gösteriyordu.

Nevin gülerek oradan ayrıldı. Salonun sağ köşesinde baş başa verip yavaş sesle konuşan Ali, Servet ve Vedat Beylerin yanına yaklaştı.

— Bu kadar gizli ne konuşuyorsunuz? Sakın komplo yapmayınız?

O esnada içeri Demir girdi. Onun halinde, tavırlarında, her bir hareketinde bu dünyanın yükseğinde yaşayanların sükûn ve aza-

meti vardı. O, koyu kumral uzun sakalı ve beyaz saçları ile âdata bir ihtiyardı. Fakat derunî bir rüyanın daimi pırıltılarıyla parlayan genç ve güzel siyah gözleri vardı. Boyu uzun ve endamı muntazamdı. Üstünde eski, fakat temiz bir elbise vardı. Yumuşak yakalı gömleği de beyazlığıyla eskiliğini saklayamıyordu.

O içeri girince herkes sustu. Demin gülüşen misafirler kendilerinden başka maneviyatta birisinin aralarına girdiğinden gayr-i ihtiyari bir suretle haberdar olmuşlardı. Nedim Paşa, kimseye göstermediği bir muamele ile, Nevin en güzel tebessümleriyle onu karşıladılar. Yalnız Hazin yerinden kımıldamadan ona bir kere baktı ve yüzünü hafif bir pembelik kapladı. Kirpikleri bir iki defa inip çıktıktan sonra gözlerini çevirerek elindeki ufak bir yelpaze ile oynamağa başladı. Demir, vakur ve mütebessim onun önüne geldi ve alışkın bir vaziyetle eğilerek elini öptü.

Nevin, Demir'i oradaki misafirlerle tanıştırdı. O, soğuk bir selâmdan sonra Nedim Paşa'nın yanına oturdu:

Nevin, Madam D. M.'nin yanından geçerken sordu.

— Ali Cevat Bey'i beğendiniz mi Madam?

— Galiba biraz mağrur!...

— Oh, gurur, gururların gururu! Bossuet'i unuttunuz mu? Gurur herkese has bir zaaftır. Fakat bunu kimisi saklar. Bizimki gibi bir milletin tabiatı saf ve samimi olursa hemen her zaafını meydana kor. Peki, doktoru beğenmediniz; fakat Demir'e bir diyeceğiniz yok ya?

— Demir Bey bir ermite, bir apotre, her halde başka dünyanın adamlarına benziyor.

— O, Madam, siz pek müşkülpesent imişsiniz; fakat Demir Bey'e güzel bir isim buldum: Apotre!..

Hazin çay yapıyor, Nevin de dağıtıyordu. Şekerlemeleri, çörekleri de Hazin aldı.

İki kardeş birbirine hiç benzemezlerdi. İlkin Nevin, tez hareketleri, şen tabiatı, gevrek kahkahalarıyla, sonra sarı saçları, mavi

gözleri ve pembe cildiyle ablasından daha güzel zannolunurdu. Hazin'in buğday tenli yüzünün, iri kara gözlerinin ince sevimlilikleri birden göze çarpmazdı. Fakat biraz dikkatten sonra onun güzel endamında, kayarak yürüyüşünde biraz uzun simasında, ince ve tatlı sesinde, her bir hareketinde musiki gibi renkli ve esrarlı bir ahenk keşfedilirdi. Kendisini parlak bir iz gibi takip eden beyaz eteğinden, ta yandan ayırıp kulaklarını kapattıktan sonra ensesinin üstüne toplanan uzun kıvrımlı siyah saçlarına, pek az gülen kırmızı dudaklarına, ince ve uzun kaşlarına kadar her halinde sihirli bir muamma çekiciliği vardı. Ne düşünüyordu? Bunu kimse söyleyemezdi.

Nevin, elinde bir fincan birden durdu.

— Fakat Fevziye Hanım yine gelmedi. Bana geleceğini vaadetmişti, dedi.

Dışarıdan ince bir ses cevap verdi:

— Merak etmeyiniz, işte geldim. Şeytandan bahsedilirken kulakları gözükürmüş...

Ve paravanın yanından siyah saçlı güler bir yüz gözüktü. O, sözünü bitirmeden Nevin ve Hazin ona koştular ve sarıldılar. O, gülerek:

— Beni boğacaksınız, diyordu; bırakınız da dostlarıma bir kere kendimi göstereyim.

Sonra gitti kendini bir sedire attı. Önüne gelen tanıdıklarına küçük elini uzatıyordu.

Şimdi artık Fevziye Hanım'ın şen kahkahalarıyla ortalığa bir neşe gelmişti. O, herkeste eğlenecek, istihza edecek bir şey buluyordu.

Ali Bey itiraz etti. Dudağının bir tarafını biraz kaldıran bir tebessümle:

— Biraz bu lüzumsuz sözleri bıraksak da ciddi konuşsak fena olmaz zannederim,dedi. Leyla Hanım onun fikrini reddetti:

— Fakat her yerde iş olur mu, ağabey?

— Benim prensibim böyledir.

Fevziye Hanım cevap verdi:

— Herkes sizin büyüklüğünüzde olamaz...

Fevziye Hanım kendi akrabasından olan Ali Bey'i çok severdi. O gülmek isteyen bir sesle ona darılıyordu:

— Nevin Hanım ile sen ne zaman uslanacaksınız? Artık çocukluğunuzu unutmak zamanı geldi.

Hazin, Demir ile babasının oturdukları sedire yaklaştı.

— Demir Bey, siz niçin bir şey söylemiyorsunuz?

— Ne söyleyeyim Hazin Hanım?

Ve bunu söylerken nafiz ve müdrik olduğu kadar sevimli ve yumuşak nazarlarını etrafa gezdiriyor ve sonra tekrar Hazin'e bakarak teltişinin neticesinde bir şey bulmadığını anlatmak istiyordu.

Hazin de ona bakıyordu. Onun siyah gözlerinde olduğu gibi bütün yüzünde yaratılışından ve sonradan edinilmiş bir itimat ile kabul edilmiş imanın ziyadar güveni gözüküyordu. Ve o, yalnız düşünme gücüyle değil, bütün mevcudiyetiyle, uzun parmaklı ellerinin ucuna kadar, oradaki mağrur insanlardan o kadar farklı, o kadar ayrı idi ki onun, onlarla konuşacak bir şey bulamayışına Hazin şaşmadı, bilâkis kendi sualinin lüzumsuzluğunu anladı.

O, Demir'in yanından çekilirken Nafiz Bey yanına yaklaştı:

— Hazin Hanımefendi, Demir Bey bizimle konuşmağa tenezzül etmiyorlar mı?

Hazin, gülerek kendi kendine "Şüphesiz en zekileri, bunda öbürlerden olmayan bir başkalık var" dedi.

Fakat öbürü cevap beklemeden teklifsizce Demir'in yanına oturmuştu. Bu, eski elbiseli, zeki gözüken vakur adamın ne olduğunu, ne düşündüğünü öğrenmek istiyordu. Demir, karşısındakine ehemmiyet vermeden suallerine cevap veriyordu:

— Yakında mı İstanbul'a geldiniz?

— Evet, ufak bir seyahatten döndüm.

— Avrupa'da idiniz değil mi?

— Hayır, Azerbaycan' ve Mazenderan'a gitmiştim.

— Meşrutiyetten evvel mi?

— Evet, bir ay evvel.

— Bizim için Acemler ne fikir besliyorlar?

— Ben, Türk kısımlarında gezdiğim için tabiî muhabbetten başka bir şey görmedim.

— Mazenderan dediniz de...

— Evet, Mazenderan'da... Mazenderan Türk'tür.

— Bu seyahati bir maksatla mı yaptınız?

— Oradaki Türkleri tanımak için.

— Maksadınız ne?

— Türk milliyetperverliği.

— Osmanlı politikasına muhalif misiniz?

— Evet!

— Fakat Türklük diye ortaya bir mesele atmaktan korkmuyor musunuz? Osmanlı İmparatorluğu içinde böyle milliyet cereyanları uyandırmak tehlikeli değil mi? Onlara milliyet misali vermez miyiz?

— Onların misale ihtiyaçları olduğunu görmüyorum. Klüpleri, kiliseleri, cemiyetleri, mektepleri, lisanları, birbirine yardımları, milliyetlerine olan muhabbetleri, taassupları, bilâkis onların bize misal olabileceklerini gösteriyor.

— Fakat biz, milletin reisleri, böyle bir misal vermemeliyiz. Hem bütün o saydıklarınız ehemmiyetli şeyler değil ki. Emin olunuz, bütün bunlara rağmen, biz onları iyi tuttukça onlar gayet Osmanlı kalır. Onların istedikleri Meşrutiyet ve eşitlik idi. Onu da temin ettik.

— Bu kadarla iktifa edeceklerini hiç zannetmiyorum. Bence Meşrutiyet onları Osmanlı yapmayacak, bilâkis bizim uyuduğumuz bu kadar senelerden beri onların hiç durmadan topladıkları milliyet kuvveti, önünden istibdat seddinin kalktığını görür görmez bütün hızı ile memlekete hücum edecek ve ekseriyet teşkil edecekleri yerde onları bizden ayıracak.

— Benim Ermeni, Rum, Arnavut arkadaşlarıma emniyetim var. Birçok kereler onları tecrübe ettim.

Demir:

— Belki, dedi.

Nafiz Bey, yan gözle Demir'i süzdü. Onu ikna edemediğini anladı ve canı sıkıldı. İradesi önünde her şeyi yenmeğe alışmış birinin hiddetini duydu. Nevin'in şen sesi onların konuşmalarını kesti.

— Servet Bey, sizin mebusluk ne oldu? Müşkülâtı yenebilecek misiniz?

— Vallahi Hanımefendi, bizim millet el'an o kadar genç ki kendi menfaatini, kendini sevenleri hiç tefrik edemiyor.

Fevziye Hanım:

— Hanımlar sizin için çok dua ediyorlarmış, elbet, Allah da kabul eder.

Ali Bey, ağzının ucu ile:

— Biz her şeyi yıkıp yapacağız. Bizimki gibi kuvvetli bir parti insanı tutarsa, mebus olmamasının imkânı var mı?

Hazin, yavaş bir sesle kendi kendine söyler gibi:

— Kuvvetli bir parti mi, yoksa yegâne bir parti mi? Dedi.

— Meşrutiyeti ilan etmiş bir millet böyle mücadelesiz, gürültüsüz, el birliği, fikir birliği ile daha iyi idare edilir.

Hazin gözlerini kapayarak kaşlarını çattı. Nedim Paşa beyaz sakallı sevimli yüzünü kaldırdı ve mavi, parlak gözlerinde bir hüzün ile baktı:

— O halde Meşrutiyet ile Mutlakıyet arasında fark kalmıyor, dedi. Meşrutiyet birbirini denetleyen partiler istemez mi?

Hazin ilâve etti:

— Onun için de uyanık bir millet lâzım. Onun bu sözü üstüne, salondaki gençler birden:

— Uyanık bir millet mi? Bizim millet uyanık olmasa Meşrutiyet'i alır mıydı?

Nedim Paşa cevap vermedi. Babasının susluğunu görünce Nevin atıldı:

— Şimdi Servet Bey, onun gençliğinden bahsetmiyor muydu?

— Gençlik uyanık olmağa mani mi?

— Sizin söylediğiniz manada mani!

— Ben ne dedim?

— Menfaatini bilmiyor, dediniz.

— Hayır, öyle söylemedi idi.

Bunun üzerine Nevin de omuzlarını silkti ve o da sustu. Ortalığa soğuk bir sükûnet çöktü.

Vedat Bey, Nafiz Bey'in yanına yaklaşarak yavaş sesle soruyordu:

— Aydemir ile görüştün mü?

— Evet.

— Ne biçim insan?

— Garip bir şey; fakat kuvvetliye benziyor. "Bir müddet düşündü, sonra bir zekinin diğer bir zeki karşısında duyacağı çekicilikle güldü". Ve bilmem benim hoşuma gitti, dedi.

— Onu bizim için çalıştırmalı.

— Mamafih korkulacak bir şey değil. Kimsenin anlamadığı bir hayal arkasında koşuyor.

— O halde ehemmiyet vermeyelim de kendini bir şey zannetmesin. Ali Bey yaklaşarak Nafiz Bey'e sordu:

— Öbür iş ne oldu?

— Nazırlık meselesi mi? Hallolundu. İştirak edeceğiz. Vedat muhakkak kabineye girecek.

— Mesele bu tarzda halledilmeyecekti, ama...

Onlardan ve köşede dalgın, bütün bu sahneye seyirci olan Demir'den başka salonda herkes, deminki siyasî münakaşanın sonrasına devam ediyorlardı. Hazin'in heceleri biraz uzatarak ahenkle söyleyen sesi iki arkadaşın kulağına geldi:

— Henüz Meşrutiyet'ten memlekete ne gibi faydalar geleceğini kimse kestiremez. Bir şey söyleyebilmek için en az beş altı sene beklemeli.

Vedat Bey sinirine hükmedemedi. Odanın ortasına kadar ilerledi:

— Hanımefendi, cidden sabırlısınız;fakat ben sabrınızı, beklemek tecrübesine koymayacağım. Şimdiden size Meşrutiyet'in faydalarını söyleyeyim: O, bize beş altı seneye kadar fikir marifeti, harp ve iktisat kudretiyle müstesna ve parlak bir Osmanlı İmparatorluğu hazırlayacak. Onun şevket ve haşmeti ile bütün zaptedilmiş memleketler, Girit, Mısır, Tunus, Bosna-Hersek geri alınacak. Memleketimizde ecnebi eli, ecnebi ihracatı, ecnebi istibdadı kalmayacak. Köylünün yüzde ellisi okuyacak. Yüzde ellisi çalışacak. Vatan bir marifet gül bahçesi olacak. Hürriyet ve serbestlik, bilhassa iktisadî serbestlik, iç ve dış ticarette serbestlik...

— Yo yo! Bunu istemiyoruz.

— Olacak, muhakkak olacak. En medenileşmiş milletlerin, meselâ dostumuz İngiltere'nin kabul ettiği bir usul.

— İngiltere dostumuz değil!..

— Neyyir, bir dakika kendi kahraman arkadaşlarını unutarak Alman dostlarını hatırladı.

Fevziye Hanım güldü ve ilâve etti:

— Meşrutiyet, beylere bir salonda yavaş konuşmayı, hiddetlenmeden münakaşa etmeyi de öğretecek mi? Vedat Bey, siz bu söylediklerinizi yaparsanız, ben arkadaşlarımla bir olur, sizin altın bir heykelinizi yaptırırım.

— İstihza buyurmayınız hanımefendi!

— Hazin, önündeki masaya dirseği dayalı, çenesi elinin içinde karşısında duran vazonun üstündeki Abdülhamid'in minyatürüne bakıyordu. Bir dakika kaldırdığı gözleri Demir'in nazarıyla karşılaştı. O anda ikisi de etraftaki yabancı sesleri artık işitmediler. Yabancı hayatı unuttular ve ruhları hasret, özlemle birbirine kavuştu. Artık misafirler dağılıyorlardı. Herkes gittikten sonra Demir de kalktı. Önüne geldiği zaman Hazin, gözlerinde bir rica ile ona baktı ve:

— Gitmeyiniz, kalınız, dedi.

Fakat Demir biraz sert, biraz acı bir sesle, cevap istemeyen bir tavırla:

— Müsaade ediniz Hazin Hanım, işim var, dedi ve misafirlerin arkasından çıktı!..

III

Üç hafta sonra bir gün, Demir, odasında büyük adımlarla dolaşıyordu. Bazen pencereye başını dayayarak, uzakta, çatıların ve bacaların arkasında, Marmara'nın ufka çizdiği mavi hatta bakıyor, sonra, yine gezinmesine devam ediyordu...

Nihayet durdu. Kırmızı örtülü yazı masasının önüne oturdu ve başını ellerinin içine alarak uzun uzun düşündü. Bir zaman sonra başını kaldırdı. Üşüdüğünü hissetmiş olacak ki odanın bir köşesine atılmış ve içinde biraz sıcak külden maada ateşi kalmamış mangalı karıştırıp üstüne bir çaydanlık koydu; fakat yaptığı hareketin neticesini beklemeden döndü. Siyah demir karyolanın üstüne atılmış birkaç kitabın arasından birini seçti ve yerine oturdu.

Demir'in oturduğu evin iki odası vardı. Biri aşağıda misafir kabul ettiği oda, diğeri yukarda yazıhanesi ve aynı zamanda yatak odası. Odaların ikisinde de en mübrem eşyadan başka bir şey yoktu. Bir de halı, pencerelerde perde, mangalda ateş olmadığı için soğuk, her günkü bir âşina gibi teklifsizce odaya giriyordu.

O esnada oda kapısına vuruldu. Hemen daima açık duran ev kapısından her gelen serbestçe yukarı kata çıkabilirdi. İçeri kırmızı şalvarlı ve yelekli küçük bir uşak girdi.

— Sen misin Ali, ne var?

— Bir tezkere efendim, küçük hanımlardan.

— Ver bakalım.

Uzatılan krem zarfı açtı. Onu Yeşilköy'e, çaya çağırıyorlardı.

— Peki, sen git. Bir saate kadar gelirim. Şimdi işim var. Beni çaya da beklemesinler. Benim çaydanlık muhakkak kaynamıştır.

Ali çıktı; o yine kitabına daldı. Üç çeyrek sonra saatine baktı ve kalktı. O zaman aklına çay geldi. Mangala gitti. Suyu bıraktığı gibi bulunca kendi kendine güldü:

— Ateş bitmiş de haberim yok!

Dedi ve paltosunu alarak çıktı.

Mahmudiye Caddesi'ne sapmıştı ki büyük bir kalabalık ile karşılaştı. Kalabalığın başı Türbede iken ucu Nuruosmaniye'den kıvrılıyordu. Demir geçenlere yol vermek ve bu izdihamın ne olduğunu anlamak için bir kenara çekildi. Uzun boyu ile ilk safhanın başları üzerinden bakmağa çalışırken bir bağrışmadır koptu. "Yaşa!" ların uzun çığlıkları duvardan duvara aksediyor ve ayni zamanda "Kalkın ey ehl-i vatan"ın şevkten, ümitten ziyade teessüre, hüzne düşüren ezici musikisinin yeknesak nağmeleri ortalığı çınlatıyordu. Biraz sonra önünden, üstüne iki kız çocuğu oturtulmuş süslü bir deve, çıngıraklarını sallaya sallaya geçti. Beyaz ve kırmızılar giyinmiş bu çocuklar ellerinde kırmızı bayraklar, saçlarında kırmızı çiçekler, etraflarına biriken halka mağrur nazarlarla bakıyorlardı. Devenin üstünde, önünde, etrafında üstlerine hürriyet, adalet, müsavat yazılı bir sıra bayrak gidiyordu.

Demir, kalabalığın içine girdiğine pişman oldu. Dönecek yol aradı; fakat ne mümkün! Her geçenin bir kere iterek kendisine verdiği noktadan ayrılamıyordu. Önünden yavaş yavaş son insana kadar bütün cemaatin geçmesini bekledi.

Onların hepsi kayboldu. Beş altı dakika olmuştu. Demir, Babıali'nin önüne geldi; fakat el'an "Yaşa!"ların hafiflemiş çığlıklarını ve musikinin, rüzgârın havasına göre, kuvvetlenen veya ölen dalgalarını işitiyordu. Demir gayr-i ihtiyari müteessir olmuştu.

— Ah, bir kere niçin sevindiklerini bilseler ve bilerek "Yaşa!"larını çağırsalar, diyordu. O, bu düşüncede iken yanından siyah çarşaflı bir ihtiyar kadın ağlayarak geçti. Her bir bağrışmada yeni bir yaş yanaklarından aşağı iniyordu. Demir, ona baktı ve:

— İşte bu kadıncağız hakiki tercüman oluyor, dedi. Musikisi ağlamaya, sevinç sayhaları feryada benzeyen bir memlekette, neşe yaşamıyor demektir. O halde bu riyakâr sevinçler neden?

Kalkan trene atladı. Başını pencereden çıkardı. Önünden kaçan manzarayı seyre daldı. Buradan her geçişte gözleri beyhude yere beş asırlık Türk hayatının bir eserini arardı. Mahallelerinin isimleri bile sanki Türk hakimiyeti ile istihza ediyordu. Mavi denizin beyaz sahilini kirleten çürük siyah iskeleler üzerine kurulmuş salaşlardan başlayan bir iz tâ surun muazzam ve el'an muhkem duvarlarının üstüne tırmanan yeşilliklere varıncaya kadar her şey düşmanın ölmeyen, unutulmayan ruhunu söylüyordu. Her adımda mağlubun galibe hükmettiği gözüküyordu. Demir, meyus içini çekti ve görmemek için başını çevirdi. Bir kere daha göğsü azîm, hudutsuz, sınırsız milliyet muhabbetiyle şişti. Kalbi sanki bu kadar büyük bir aşka tahammül edemeyecek gibi sızladı.

Yirmi dakika sonra Yeşilköy'ün sessiz ve cansız sokaklarından geçiyordu. Köşkün kapısını iter itmez kaloriferin sıcaklığı yüzüne vurdu. Temiz havanın serin temaslarından sonra bu sıcak hava hoşuna gitmedi. Nesrin onu iki kardeşin oturdukları aşağıki salona aldı. Nevin, elinde bir ilim mecmuası büyük bir koltuğa gömülmüş okuyordu. Hazin, pencerenin önünde ayaktaydı. Yakası, kol kapakları ve uzun eteğinin ucu, beyaz kürklü, beyaz çuha elbisesinin içinde ince, benzi soluk, gözlerinin altında siyah bir çizgi, dalgın duruyordu.

Demir korktu.

— Ne var, niçin beni çağırttınız?

— Korkmayınız, sizi çağırmaya vesile aradık.

— Sizi sararmış gördüm de korktum...

— Bir şeyim yok.

Demir'in kalbi çarptı.

— Yoksa benim ile Türkistan'a gitmeye mi karar verdiniz?

Hazin, içini çekti.

— Ah azizim, benim elimde olsa, beni bağlayan bağlar hafifleyebilse! İster misiniz bu bahsi açmayalım. Kendi zaafıma o kadar hiddetleniyorum ki! Demir sükût etti. Biraz sonra tekrar sordu:

— Nedir bakalım konuşacağımız mühim mesele?

Nevin güldü.

— Bilir misiniz Demir Bey, siz istediğiniz kadar inkâr ediniz. Ben sizin mükemmeliyetiniz altında bir kusur buldum.

— Fakat Nevin Hanım, kim size benim mükemmel olduğumu söyledi. Keşke öyle bir şey olsa idi.

— Azizim, çok meraklısınız.

— Olabilir. Bahusus size ait bahislerde.

— Olmuş bile! Haydi sizi üzmeyeyim. İki haberimiz var: Evvela olmayacağından bahsedeyim. Babama Bahriye Nezareti'ni teklif ettiler. Ve Nevin gülüyordu. Tuhaf değil mi? Niçin Ankara Valiliği'nden azletmişlerdi? Neden bugün nezaret teklif ediyorlar?

— Paşa kabul etti mi?

— Hayır emekliliğini istedi.

— Peki, olacak havadisiniz nedir bakalım?

— Bu hafta Paris'e gidiyorum. Doktoramı geçmek için!

— Çok iyi, aferin Nevin Hanım.

Hazin yaklaştı.

— Ben de Nevin ile birlikte gideceğim. Bazı işlerim için bir iki ay kalıp döneceğim. Siz de bizim ile gelmez misiniz? Nasıl olsa Türkistan'a gidecek değil misiniz? Kafkasya'dan gideceğinize Rusya'dan gidersiniz. Ne iyi olurdu, olmaz mı?

— Düşüneyim bakalım.

Hazin, gözleriyle ona yalvarıyordu.

— Demir Bey, rica ederim.

Nevin ısrar ediyordu.

— Canım Demir Bey, yapmayınız, aksilik etmeyiniz. Kat'i vaat ediniz.

Demir yumuşamış, dalgın bir nazarla Hazin'e bakıyordu. Onun gözlerinin ricasına dayanamadı.

— Peki olsun, dedi.

Hazin'in gözleri parladı. Nevin ellerini çırpıyordu. İkisi birden onun birer elini tuttular. Bütün kuvvetleriyle sallıyorlardı.

— Bravo, Demir Bey!

— Mersi Demir Bey!

Nevin vals adımlarıyla döne döne Demir'in yanından uzaklaştı. Çay masasının başına oturdu.

— Haydin, çay soğumadan yetişin!

Çaylarını içince Hazin, gezmeye çıkmayı teklif etti.

Biraz sonra iki kardeş ve Demir bahçeden geçiyordular. Hazin'in hermine yakalı bir mantosu ve beyaz Çin krepi başörtüsü vardı. Nevin, ziplin kürklü koyu mavi mantoya bürünmüş ve yine mavi muslin bir başörtü ile saçlarını saklamıştı. Demir, eski pardösüsüyle büyük ve müstesna tavırlı yanlarında yürüyordu. Hazin'e baktıktan sonra müstehzi, yarı dalgın bir sesle:

— Hazin Hanım, ne şık mantonuz var, dedi. Fakat bunun yerine sizin üstünüzde kalın abadan bir maşlah ve kuzu derisinden bir kürk görsem benim pek çok hoşuma giderdi.

— Demir Bey, o ne çirkin şey öyle!

— Bilâkis, gayet güzel. Ve o zaman siz büyümüş olacaksınız. Bunların parasını fakirlere verseniz kaç yoksul kadın ısınırdı.

— Aba giyilir mi? Acımaz mı?

Giyenlerin canı yok mu? Sizin sevgili Sokrat'ınız ne diyor? Güzel, faydalı olandır. Bir aba da faydalı değil mi?

— Her söylediğinizi kabul ettim; ama bu biraz müşkül! Ne ise Semerkant'ta hoca olduğum zaman bu çoban kılığına girerim.

Nevin önden yürüyordu. Hazin ve Demir arkadan geliyordular. Üçü de ayaklarının altında hışırdayan kuru yapraklara acıyarak bakıyor ve bu ölmüş güzelliklerin teessüfünü kendi kalplerinde duyuyordular.

Hazanın altın günlerinden biri idi. Kışın uzun uykusuna hazırlanan tabiat, ölüm sarhoşu bir saadetle son ziynetlerini, ölmeye hazır letafetlerinin son parlaklıklarını sarf ediyordu. Zakkumların yeşillikleri arasında sarı ve kırmızı büyük çiçek demetlerine benzeyen kurumuş yapraklı akasyalar, mimozalar, meyve ağaçları, rüzgârın temaslarıyla sallanarak zengin yapraklarını bir kelebek yağmuru gibi dökûyordular. Onlar açık yeşil, sarı, kırmızı, altın veya bakır renkli, parlak, yahut donuk, bazen bir tentene gibi parça parça, bazen muntazam şekilli, ağaçlardan uçarak ayrılıyorlar, sonra sallana sallana yere iniyorlar ve bahçeyi kızıl bir renge boyuyor idiler. Ağaçların kuru ve kırmızı dallarının arasından deniz, ebedî tazeliğiyle mavi ve parlak gözûküyordu. Havuzun etrafında son güllerle krizantemler renkleri sönmüş, ince yaprakları yağmurun ıslak buselerinden buruşmuş, boyunları bükük, yavaş yavaş dökülerek geçen güzelliklerine, sönen hayatlarına ağlaşıyorlardı.

Bahçe kapısından dışarı çıktılar. Islak topraklardan ezilmiş ot kokusu yükseliyordu. Kırlarda kimseler yoktu. Köyün bütün hayatı, sobalarının dumanları bacalarından yükselen, evlerine çekilmişti. Fener'e doğru yürüdüler.

Artık güneş gurup ediyordu. Kızıl bulutlar eflâtun bir sema altında deniz şimdi leylâkî ve mor, yapraksız bir menekşe tarlası gibi dalgalanıyordu. Ve yine dalgacıklar inci tanelerine benzeyen beyaz köpüklerini kumların üstüne püskürterek sahilde oynaşıyorlardı. Hazin birden:

— A! Yeni ay! Bakınız, dedi.

Nevin ve Demir Hazin'in gösterdiği tarafa baktılar. Billûrdan bir hilâl önden bir pırlanta yıldızla, semanın eflâtunluğu üstünde yeni uyanıyordu.

Döndüler. Henüz ortalık kararmamıştı; fakat daha uzaktan köşkün bütün lâmbalarının yanmış olduğunu gördüler ve bu ziya birden Demir ile Hazin'e hakikati hatırlattı. Hazin'i bekleyen kocasını düşündüler. Ve ikisi de müteessir oldular. Bahçe kapısına geldikle-

ri zaman bir müddet orada durdular. İçeri girmeyi bir türlü istemediler. Hazin:

— Girmeyelim, bahçenin nihayetine kadar gidelim olmaz mı? Dedi.

Nevin, Hazin'in cümlesinin sonunu işitmedi bile. Orada gördüğü son gülleri koparmak için ayrıldı. O, uzaklaştıktan sonra Hazin, zihnini işgal eden bir meseleyi artık saklayamayanların kararı ile sordu:

— Türkistan'da çok mu kalacaksınız?

— Kim bilir?

Bu cevap üstüne ikisi de sustular. Hazin, önüne bakarak ayakları altındaki çakıl taşlarını kundurasının ucu ile ite ite yürüyordu. Nihayet tekrar başını kaldırdı ve yine sordu:

Hangi şehirde oturacaksınız?

— Dolaşacağım, Hazin Hanım. Hive'den başlamak niyetindeyim. Hive, Buhara, Kaşgar ve ilâh... Semerkant'ı birinci merkez yapmak istiyorum. Yetişemeyeceğim yerlere de bulacağım muavinlerimi yollayacağım.

— Gittiğiniz şehirlerde ne yapacaksınız?

— Her şehre göre tabiî yapacak iş değişir; fakat esas hep bir: Türkleri uyandırmak. Lâkin her şehirde, her geçtiğim yerde bir ocak kurmak istiyorum. Orada toplanacaklar ben gittikten sonra da benim başladığım işi devam ettirebilirler. Ve bu ocaklar teşekkül ettikçe birbirlerine de bağlı olacaklar. Ve bir gün gelecek, bunlar bütün Türk ili üstüne kurulmuş bir milliyet ağı gibi her tarafın birden tekâmülünü doğuracaklar.

Hazin Demir'e baktı ve biraz korkak bir sesle:

— Demir Bey, bana da yerimde yapılacak bir iş verecektiniz, dedi.

Demir bir müddet düşündü. Sonra Hazin'in karşısında durdu ve uzun uzun ona baktı. Onun ellerinden birini tuttu ve heyecan ile:

— Hazin Hanım, sizi İstanbul Ocağı'nın azası, temeli yapıyorum, dedi. Sonra tebessüm ederek ilâve etti: İlk öğrencim siz olacaksınız.

Tekrar yürümeğe başladılar. O, yine ciddi devam etti:

— Biliyorum, kirlenmiş ve eskimiş Bizans'ta milliyet tohumu kolay yetişmeyecek. İstanbul'a o kadar milletler temellük etmişler ki İstanbullu olup da bir milletin evlâdı olmak kabil olmuyor. İşte sizi ona bekçi bırakıyorum. İstanbul'u uyandırınız. Anadolu meselesini ortaya koyunuz ve Türkleri seviniz.

— Fakat ben bunları yapabilir miyim?

Demir'in sesi dargın yükseldi:

— Hazin Hanım, eğer milleti benim istediğim gibi sevseydiniz, yaparım diye cevap verirdiniz ve ona hizmet arzusuyla kuvvetinizin yüz misli olduğunu duyardınız.

Hazin, onun yüzüne bakıyordu. O, ciddi, sakin ve biraz âmir devam etti:

— Siz de Türklüğü seviyorsunuz, biliyorum; fakat ben istiyorum ki siz yalnız onun hayatıyla yaşayınız. Bütün ömrünüzde onun istikbalinden maada düşünceniz, onun saadetinden maada emeliniz, aşkınız, sevgiliniz, ihtiyacınız olmasın! Onun her zaafını seviniz, her büyüklüğü karşısında secde ediniz. İşte o zaman Türklüğün muazzam, fakat soğuk hayatını, kendi küçük göğsünüz üstünde ısıtacağınızı zannederdiniz!

İkisi de sustular. Düşünüyordular. Birlikte çalışabilseydiler.

Bahçenin nihayetine, denizin kıyısına gelmişlerdi. Orada tahta bir kanepe vardı. Onun üstüne yan yana oturdular. Birden aynı hatıra ikisinin de kalbinde parladı. Demir uzaklara, geçmiş zamanlara bakıyor gibi gözleri ufka dikili, yüzünde geçmiş saadetlerin gölgesi, yavaş, okşayan bir ses ile maziyi ihyaya başladı.

Hatırlıyor musunuz Hazin Hanım... Siz daha mini mini bir çocuktunuz. Ben o zamanlar yirmi yaşında ihtiyar bir adam idim. Sizinle burada dolaşırdık. Kaç defalar bu kanepe üstünde oturduk.

Ben size tabiat bilgileri dersi veriyordum. Siz, bana daha derin şeyler söylerdiniz ve ne iyi anlaşırdık.

Hazin, içini çekti.

— Evet, o zamanlar ne bahtiyardım! dedi. Sonra siz beni bırakıp gittiniz. Ben her akşam buraya gelir ve sizi arayarak ağlardım.

Demir cevap veremedi. Heyecanını saklamak için göz kapaklarını indirdi.

Hazin nereye kadar gideceğini kendisi de bilmeden devam ediyordu. Hatıraları damla damla gözyaşları gibi yuvarlanıyordu.

— Paris'te görüştük. O zaman sizi daha çok.. sevdim. Daha iyi anladım. Sizin evinizde kimsenin karşısında duymadığım bir şey duydum; size benzemek istedim; fakat yine ayrıldık. Siz Türkistan'a gittiniz. Ve bu sefer..bu sefer...

Daha ötesini o da söyleyemedi. Bir müddet durdu; fakat artık susamadı. Sükût edebileceği zamanın geçtiğini anladı. Her şeyi anlatmak, ağlayarak, hıçkırarak, emellerini, yeislerini inlemek, aşkını, sevgisini duyurmak için ne kadar zamandır hissettiği ihtiyacın artık önüne geçemeyecekti. Söyleyecekti. Kalbinin bütün acılarını Demir'in önüne artık dökecekti...Sonra teselli edilmek zevkini bekleyecekti. Evet, bunu ümit ettiğini anlıyordu. Oh, bu, ne azaplı bir ihtiyaç, ne derin bir hasret, ne ateşli bir arzu idi!..

— Tekrar avdet ettiğiniz zaman duyduğum sevinci, saadeti zannetmem ki hayatımda bir daha tadabileyim; fakat ben artık çok büyümüştüm... ve... ve...

Yine sustu. Demir, kendi kendisine Hazin'in cümlesini tamamladı. Ve... Hazin evlenmişti. Kalbi büküldü. Sanki acı, bir burgu halinde orayı deliyordu. Bu, daima söylenen teşbihin bütün kuvvetini anladı. Niçin, niçin o zaman Hazin'i almamıştı? Ve hayatını kırdığına, mahvettiğine, bu telâfi edilmez felâkete şimdi bir isyan duydu. Umutsuz bir hiddetle titredi. Niçin, niçin Hazin'ini almamıştı. İşte görüyordu... Bu aşkı unutamayacaktı ve geçmiş cesaretsizliğinin hicranını, yeisini, matemini son nefesine kadar bir cehennem

azabı gibi sürükleyecekti. Çılgın bir yeis duydu. Hazin, kendi eseri idi. Aşkları onu böyle müstesna yapmıştı. Ve ondan uzak, ona yabancı yaşamağa mahkumdu. Elleriyle başını sıktı. Hazin'in saçlarından yükselen inci çiçeği kokusunu duyuyordu. Ve bütün vücudu paçavra gibi yumuşadı. Bağı çözülmüş bir oyuncak gibi titredi ve göğsü kabardı... Bir nur pırıltısı için ruhu titreyen körler gibi o da Hazin'in aşkı için kıvrandı... kıvrandı. Aciz, heyecanlı, âsi, kavi, lâkin mağlup kaldı. Hazin, onun kalbinin sesini akseder gibi:

— Bir iki sene evveli olsa idi, sizinle Türkistan'a da gidebilirdim... şimdi ise siz gidiyorsunuz. Belki artık hiç, hiç birbirimizi görmeyeceğiz.

Sonra daha uzaklardan gelen, Demir'in ruhunu titreten bir sesle ilâve etti:

— Bilseniz sizden ayrılmak bana ne kadar güç geliyor.

Demir, kuvvetsiz, kısık bir sesle cevap verdi:

— Bana kolay mı zannediyorsunuz? Ve başını kaldırarak Hazin'in gözlerini aradı. Bakışları karşılaştı ve hemen gözleri, birbirine susamış, hasretle kavuştular.Tatmin edilemeyen bütün arzularıyla, bütün aşklarıyla, çılgın hasretleriyle birbirlerine baktılar... Ağlayan, inleyen, birbirini içmek isteyen nazarlarla baktılar ve birbirlerinin gözlerindeki manayı o kadar açık okudular ki nazarlarının alınıp verilmesiyle, sanki birbirinin bütün mevcudiyetlerine temellük ettiler. İkisinin kalpleri deli darbelerle atıyordu. Göz bebekleri derinlere kaçmıştı. Göz kapakları ağırlaştı... Demir, bembeyaz olmuştu... Ayaklarının yerden kesildiğini zannediyordu. Etrafındaki sesler, eşyalar, her şey kaybolmuşlardı. Bir rüya karışıklığıyla nerde olduklarını unutmuşlardı. Hazin'in başı artık ağırlaşmış Demir'e doğru eğiliyordu.

Fakat Hazin, birden o sevgili gözlerin kapandığını gördü... Demir, dayanabilmek için, artık, görmemek için gözlerini kapıyordu. İkisinin de vücutları el'an titriyordu. Uzun, yorucu bir mücadeleden çıkmış gibi yorgun, kırık, fakat fırtınalı, el'an heyecanlı kendi-

lerini dinliyordular... İkisi de aralarında fevkalâde bir şey olduğunu duyuyordular... Bu nazardan sonra eskisi gibi ayrılamayacaklarını, eskisi gibi tekrar buluşamayacaklarını anlar gibi oldular. Artık ortalık kararıyordu. Gölgeler bahçeyi, ağaçları örtmeye başlamıştı. Deniz de koyulaşıyordu... Yıldızlar damla damla parlamaya başladılar. Onlar el'an susuyordular, el'an kalplerinin sedasını fırtınasını dinliyordular. Önlerinde açılan uçurumdan kendileri de korkuyorlardı. Bu mühlik sükûnun, bayıltıcı kanatlarından kaçmak lâzım olduğunu Hazin anladı ve Demir'e tekrar baktı. O, el'an gözleri kapalı, şimdi eli yüzünde duruyordu. Yavaş yavaş ona yaklaştı. Birden Demir'in ellerinden aşağı yaşlar aktığını gördü. Demir ağlıyordu! Ve Hazin'in aşkı büsbütün alevlendi, çıldırdı... Demir ağlıyor, Demir ağlıyor! Bütün hayatını tehlikeler içinde geçiren Demir, aşkları karşısında, ağlıyordu. Hazin dayanamadı. Demir'in gözlerini saklayan elini çekti ve:

— Geliyorum, geleceğim, seninle geleceğim.Türkistan'a geleceğim, ağlama, dedi.

Demir, ayağa kalktı. Hazin'in öbür elini aldı ve bir müddet avuçları içinde tutarak bir şey söylemeden yaşlı gözlerinde acı bir tebessüm ile ona baktı. Sonra ellerini dudaklarına götürdü ve her birinin üstünde biraz fazla durarak onları öptü ve yavaşça bıraktıktan sonra bir şey söylemeden bahçenin siyah gölgeleri içine daldı ve kayboldu!..

IV

"Pek muhterem Hazin Hanım,

Demir gürültüler içinde sallanarak, sürünerek yürüyen tren beni Sibirya'nın buz diyarlarına doğru çekip götürüyor. Şimdi, nihayetsiz bir kayın ormanından geçiyoruz. Demin bıraktığımız buzlu ovadan gelen buzlu bir rüzgâr yılan ıslıklarıyla ağaçların arasına giriyor, dalları eğerek, bükerek onları şikâyet hışırtıları içinde sarsıyor. Hiç durmadan yağan bir kar da sanki donmuş tabiatın beyaz

kefenlerini dokuyor. Nerede buranın hayatı ve yeşillikleri, ziyası ve güneşi! Nerede İstanbul! Mavi Marmara'nın kenarındaki köşk!

... Bu kelimenin sihriyle şimdi gözümün önünde bir rüya cenneti parladı: Yeşil bahçeniz, zengin çiçekleriniz, berrak mehtap geceleri, ateşli akşamlar, meleklerin sesiyle ağlayan kemanınız, sonra... sizin o ilâhî gözleriniz!.. Ve ben onlardan kaçtım Hazin Hanım.

Kalbim ebedî bir aşkın, insaniyet aşkının ateşli şevkiyle çarparken niçin başka teheyyüçlere, hodbin ıstıraplara, şahsî emellere de sığınak olabiliyor... Niçin? Nedir bu muamma? Halbuki ben bu muammaları çoktan unuttumdu. Irk emelini tanıyalı bütün şahsî hisleri gömdüm zannediyordum. Hepsini yenebileceğime kani idim. Yanılıyor muyum? Halbuki ben o sükûneti emellerimle kazanmıştım.

...Hazin Hanım, on iki yaşında idim. Genç, iyi ve bedbaht bir anneciğim vardı. Babamın kalpsizliği, hodperestliği onu her gün biraz daha öldürüyordu. Ben onun son sıcaklığına bürünerek yaşardım. Mektepten dönünce koşar, onun kolunun altına girer ve başımı göğsüne dayayarak boynumun üstünden geçirdiğim ellerini öpe öpe bana söylediği hikâyeleri dinlerdim. O, bir ninni gibi okşayan sesiyle bana babasının seyahat hatıralarını anlatırdı. -Büyük babam, Sultan Aziz devrinde Buhara'ya gitmiş bir topçu binbaşısı imiş.- Ben, Türklük vahdetini annemin ağzından öğrendim. O zamanlar ne memnun, henüz hayatın soğukluğunu, yalnızlığını duymamış, ne bahtiyardım.

Bir gün eve dönünce, annemi yatakta ve gözleri dalgın buldum. Sararmış sevgili yüzüne dikkatle baktım. Bana gülmesini beyhude bekledim. Gözlerinin parlaklığı, hayatı ve sanki sıcaklığı uçmuş, siyah bebekleri sönüyordular... Ellerini öptüm. Buz gibi soğuktu... Bir daha annemin göğsüne başımı dayayamayacağımı anladım ve kalbimde bir şeylerin üşüdüğünü hissettim.

Senelerle yalnız ve bedbaht, müteselli olamadım. Senelerle, o gün duyduğum soğukluk kalbimi üşüttü. Annesizliğimi dinlemek

için, her gün mektep dönüşünde tenha köşe arar ve başımı saklayarak ağlardım. Evde beni teselliye çalışanlara gaddar bir adavetle hırslanarak, onlardan kaçmak için, şehrin eski kalelerine iltica ederdim.

Orada, denizin içinden yükselen duvarların en sarp tepelerine çıkar, limanın durgun kurşunî sularında çocukluğumun solmuş hatıralarını seyrederdim. Bazı akşamlar, uyumaya hazırlanan suların ince zemzemesinde, annemin ninni gibi okşayan sesini dinlerdim. Artık o surlar benim malikânem olmuştu. Yalnızlığım, orada geçmiş eski hayatların, eski asırların hatıralarında sanki aradığı muhabbeti bulmuştu.

... Ve bu Türk kalesinin yıkılmış ihtişamında geçmiş azametlerinin hazin bekasında korkunç kulelerinde, taşları sallanan merdivenlerinde o şanlı mazinin esrarını, gölge olmuş Türk beylerinin sönmüş büyük rüyalarını, bir masal gibi hatırlanan nihayetsiz ordularını arardım! Geceleri gürleyen dalgalar sanki bana eski silâh şakırtılarının akislerini getirirlerdi. Bazen bir kuşun acı sayhasını, "Kimdir o?" diye haykıran bir nöbetçinin sesi zannederdim. Türklük muhabbetini ben orada hissettim.

Böylece zaman, sessiz, sinsi ve amansız geçiyordu. Babam öldü. Ben büyüdüm. Milletin felâketlerini yakından görüp anladım. Bir gün, Rusya'ya yaptığım ilk seyahatten dönmüştüm. Altı aydır kalemin heybetli muhitine, rüyalı manzaralarına müştak yaşamıştım. Geldiğim gün bir taraftan denizin siyah sularında kendini seyreden, bir taraftan altın kumlara temellerini gömen, dört köşe bir kulenin tepesine çıktım. Yuvasını bulmuş bir kuş gibi meserret çırpıntılarıyla mavi havayı teneffüs ederek bir mazgal deliğinden etrafıma bakıyordum. Solumda kalenin son duvarlarını, açık deniz ile limanın arasından, Anadolu sahiline bağlayan beyaz kumluklu ince bir dil vardı. Kumluk, ağaçlı bir tepe silsilesiyle bitiyordu. Tepelerin arkasında bir taraftan Karadeniz'in dalgalı ummanını takip eden, öbür taraftan limanın kurşunî suları üstüne mor gölgeler seren Anadolu,

tıpkı muazzam bir kuşun açılmış kanatları gibi, hayal alabildiğine iki tarafa doğru uzanıyordu. Sağımda ilk safhada surun hudutlandırdığı şehir, binalarının renkli şekillerini, ağaçlarının yeşilliklerini gösteriyordu. Şehirden sonra ortasındaki tepeler ve dağlardan nihayeti gözükmeyen Sinop yarımadası. Bir sahili, limanın şimdi pembeleşen göl gibi durgun suları üstüne zeytin ağaçlarının gümüşî oyalarını tersim ediyor, öbür sahili Karadeniz'in beyaz dalgalarına, sarp kayalarına uzanıyor. Her tarafa ayrı ayrı dönerek, her bir manzaranın yeni renklerine bakıyordum. Garp tarafı alevlerle tutuşurken, şarkta, şimalde beyaz bir güzellik, mavi sislere karışan bir incelik vardı. Güneş gurup ettikten birçok zaman sonra, alevli semanın, altın yaldızlı bulutların söndüklerini gördüm. Sahilde üstlerine zeytin ağaçları tırmanan tepeler, binalar, şehir, sur duvarları birer birer şekillerini kaybettiler. Anadolu'nun büyük ormanlı mavi dağları da karanlığın içinde idiler. Gece gelmiş ve beni yakalamıştı.

Fakat ben titreyen ruhumun emsalsiz sevinçlerinden maada bir şey düşünemiyordum. Surun karanlık gölgesinde uyuyan denize, semanın son kızıl pırıltıları yayıldı. Al ziyalarla harelenen bu siyah denizde ben Türk efsanelerini gördüm. Damarlarımdaki kan Türk kahramanlarının hayatıyla kaynadı.

Gözlerimi kaldırdım; karşımda, ufkun siyah kucağında, ay doğuyordu. Eğrilmiş yüzüyle ağlayan bir kamer yükselmeye başladı. Onun mavi fezadan bizi seyreden sarı ve ziyadar ezelî nazarı, beni cezbediyor ve ayni zamanda kıskandırıyordu. Ben onun elli asırdır benim milletimin taliini seyreden kudretine yükselmek istedim.

... Hudut bilmeyen hayalim, kendi mevcudiyetini, kendi zamanını unutmuş, müfekkiremle birleşerek beni bir sonsuz gelecek, vücudumda saklı ecdat hatıralarıyla yaşattı. Mazi, istikbal ve hâl benim için hudutlarını kaldırmışlardı. Hiçbir zaman, hiçbir mekân, hiçbir meçhul tanımayan asırların yükselmiş duvarlarını yıkan, kıtaları geçen, tarihlerle eğlenen büyük ve serbest bir nazarla Türk hayatının en derinliklerine girdim. Ve onların muazzam tarihini,

esatirî büyüklükleri ve ezelî ıstıraplarıyla yaşadım. Onların ilâhlarının kudsiyetine inandım; mabutlarını gördüm; kahramanlarını alkışladım; harplerine iştirak ettim!.. Güneşli yeşil ovalarda toplanan milyonlarca uzun bıyıklı, süzme gözlü, demir zırhlı, parlak mızraklı muhariplerin arasına girdim. Önde, bulutlara karışan ateş gözlü reisleri ile yürüdüğü vakit dağları, tepeleri kaplayan, çaylar, çağlayanlar gibi akan, altın renkli, altın ordularla ben de ilerledim. Kale, şehir, sur, ordu, hiçbir kuvvet karşılarında duramıyordu. Onlar, gürleyerek daima ilerliyor, daima akıyordular. Muzaffer çığlıklarla kan gölleri üstünden aşarken, sarı, beyaz, esmer orduları ezerken hep ben onlarla birlikte idim.

... Bir zaman geldi, Altın ordunun yiğit bahadırları ayrıldılar ve yavaş yavaş parçalandılar. Bir kısmı şimale, diğeri garba, birkaç kabile tekrar şarka döndüler ve ayrılan kardeşler kuvvetsiz kaldılar. Birbirlerinin sefaletini görüyordular; fakat bir rüya kâbusu ellerini, ayaklarını bağlıyor, beyinlerini uyuşturuyor ve birbirlerine yardım etmelerine mani oluyordu. Hepsi vakur, aletlerini, başlarını yere eğmiştiler. Paslı silâhları kırık, yanlarında sürünürken canavar düşman, bir zaman arkalarında zincirle yürüyen eski esirler, şimdi eski efendilerinin mustarip yüzlerine kırbaçlarının yılan darbesini indiriyorlardı. Genç reisler, kanlar içinde, son nefeslerini vermemişlerse esaret ârını çekiyordular; ihtiyarlar, gözleri yaşlı, vücutları yaralı, kadınlar zelil ve muhtaç hep sürünüyordular. Yuvalar yıkık, yanan köylerin, şehirlerin alevleri semayı kızartıyordu. Kuru tarlaların sapanlarını, ölmüş öküzlerin yerine kadınlar çekiyordu. Zaruretin, sefaletin en karası, mihnetin, meşakkatin en kanlısı, acz ve meskenetin en elîmi onların üstünde idi... Ve onların bazen hissiz, bazen hayata nâmüstahak, bazen iktidarsız, kuvvetsizlerin haksızlığıyla daima haksız, eski asaletin ender şimşeklerinin temizlediği lâkayt ve aciz bir hayatı sürüklüyordular.

Ve ben, onların hepsinin zilletini, meşakkatini, hicabını bir tek vücudumda cem ederek asırların kaldıramadığı bir yeisle inliyor,

dili acıların öldürücü sızılarıyla, hıçkırarak ağlıyordum. Ya Rabb'im, ne oldu, o Altın ordular, o şanlı geçitler, o zaferler, o ulvi mefkureler! Saçlarımı yolarak bedbaht millete bir ümit arıyordum. Ruhum, onların geçmiş asaletlerine olduğu kadar, şimdiki zillet ve felâketlerine de (inleyerek) secde ediyordu.

... Hiçbir fakirin çekmediği azaplarla kıvrandım. Küre-i arzın tasavvur edemeyeceği ıstırap ve matemlerle ağladım. Kendini kaybeden başımda, milletimi serbest ve mesut görmek arzusundan başka his kalmadı. Sefaletlerin, elemlerin hepsini geçerek azabın en kara derinliklerine kadar indim ve orada Nirvana'yı bulmuş bir fakir gibi ben de istikbalin tılsımını buldum ve yükselmeye başladım. Bir ümit arkasından, bir ziya arkasından, istikbal semasının mavilikleri içine çıktım ve Türk birliğini gördüm.

Lâhuti emelim doğmuştu. Bu emelin semavî saadetleriyle nura gark olmuş, ziya sarhoşu artık uçuyordum. Türklüğün en uzak istikballerine, arzunun en ilâhî ümitlerine henüz hiçbir beşerî rüyanın göremediği yükseklilere kadar uçtum ve gelecek bir hayatta, şüphesiz yaşayacağım bu müstakbel cennetin birkaç dakikasını, ebedi bir aşkla o gece yaşadım. O gece, ruhumda doğan güneşlerle kalbimin ısındığını, tutuştuğunu hissettim; artık kalbimdeki aşk menbalarına ulvî bir gaye bulmuştum. Nurlu rüyam, yıldızların küçüklükleriyle eğlenerek zulmetleri de aydınlattı. Güneş beni bıraktığı yerde buldu. Onu muzaffer bir tebessümle karşıladım. Benim de güneşim istikbalin fezalarını ihya edecek; Türk hayatını aydınlatacaktı.

Dağlar, eflâtun gaz yeldirmelerine bürünmüş gözüktüler; sema, yine pembe ve yaldızlı idi. Beyaz kumluk da parlamaya başladı. Gözlerim karşımdaki yolda, zihnim el'an bulutlu, fakat mesut düşünüyordum. Oradan yavaş yavaş birinin yaklaştığını gördüm. Önüme gelince bu sabah yolcusunun ağır odun yüklü bir ihtiyar olduğunu fark ettim. Halinden başını iki tarafa sallamasından pek yorgun olduğu belli idi. Yüzü kıpkırmızı olmuş, beyaz sakalı yerle-

re sürünecek gibi iki kat yürüyor, son takatıyla şehre yaklaşmaya çalışıyordu. Onun yamalı, renksiz elbisesinin yırtıklarından meydana çıkan ihtiyar vücudunun sefaleti, uzun, beyaz sakalının yerlerde sürünmesi, bana topraklar üstünde çiğnenen kutsiyet gibi günah geldi. Yüreğimde, nasıl bir sızı hissettim bilseniz!.. Hemen koşarak taş merdivenlerden indim. Onu şehir kapısında buldum. Nasırlı esmer elini öptükten sonra arkasındaki yükü kapıp aldım. O, taacüple yüzüme bakıyordu. Sıcak bir temmuz sabahı idi; yük de pek ağırdı; yolda geçerken bütün çarşı halkı benimle eğleniyordu...fakat ben ne bahtiyardım.

Vazifemi artık anlamıştım. Ve hafif, serbest, ebedî bir imanla İstanbul'a geldim; fakat kalbimin yarası burada başlıyor... Sizi görür görmez, sizin ruhunuzda titreyen yüksek hislerin sıcak nurlarıyla kalbimin tekrar ısındığını duydum... Demek, büyük emelin parıldamalarıyla, berrak ve güneşli zannettiğim benliğimde karanlık ve el'an soğuk bir nokta varmış. Mademki hayatımı, ruhumu, mevcudiyetimi ziyasının şaşaasıyla kamaştıran bir mübarek aşktan sonra kalbimde tekrar ısıtabilecek hisler kalmış, mademki onun bayıltıcı heyecanlarına, ümitlerine, ihtiyaçlarına rağmen kalbimde yeni heyecanlar, yeni çarpıntılar, yeni ihtiyaçlar duydum.

Asırların, milyonlarla insanların tahayyül edemedikleri bir saadeti, insaniyete hizmet saadetini tattıktan sonra beşeri arzularla da muazzep ve mustarip olmak kabilmiş!

Fakat ben, yine kendi irademe, kuvvetime emin, sizin yanınızda yaşamak cesaretini gösteriyordum; lâkin o gün... sizin ilâhî gözleriniz karşısında eridiğimi, benliğimi, irademi, kararımı, kudretimi kaybettiğimi anladım... Oh! Gözlerinizin kuvvetini siz bilseniz! Bazen o kadar parlıyorlar, çıldırtan pırıltılarla bir ziya uçurumu gibi baş döndürücü, aşk efsanelerinin zerrin sarayları gibi muğfil, füsunkâr parlıyorlar. O zaman, ben onlara bakarken bağıracağımı, çıldıracağımı anlıyordum ve onlardan kaçmak, onlara bakmamak için, hattâ lâzımsa kör olmağa bile razı idim. Çünkü onlara baktık-

ça, hain, bütün kararıma, bütün hayatıma, bütün vazifeme hain olacağımı anlıyordum... Bazen nazarınız elîm yeislerle kararıyordu. O zaman ben ağlamak, sizin için, benim için, hayatımız için ve gözleriniz için ağlamak ve inlemek istiyordum. Sonra... en sonra, bana müşfik, rahîm, lâkin fûsûnkâr ve kahir baktınız. Sizin o ilâhî nazarınız karşısında artık isyanlarımın, çılgınlıklarımın önüne geçemeyeceğimi anladım. Mutekit, mümin önünüzde secde edecektim... kaçtım!

Kaçtım; çünkü günahkâr oluyordum... çünkü artık emelime hiyanet edecektim. Çünkü, siz fenalığı bilmeden iyiliği öğretmek için dünyaya geldiğiniz halde siz benim ezelî ıstıraplar, nâmütenahi acılardan sonra bulduğum cennetten, kendini unutmak, kardeşlerine hayatını vermek cennetinden beni kovuyordunuz... evet kaçtım, çünkü artık kendime emniyetim kalmamıştı.

Vapur kalkarken onun veda eden düdük sesini işitince, oh, o dakika ciğerlerimin koptuğunu duydum. Gidiyordum. Hayat ile, hayır, hayattan daha fazla, aşk ile, beşerî arzuları öğrendiğim birkaç saatle aramdaki bütün bağları kırıyordum. Onları ebediyet için terk ediyordum. O dakikalar, yarını olmayan rüyalar gibi bitmişlerdi. Bir hafta sonra tren ile bir gece büyük bir ovadan geçiyorduk Ay, önümde ölümün hakim olduğu bu nâmütenahî beyaz ovaya şualarının mavisi, ziyadar hayatını vererek onu esrarlı bir ruhla yaşatıyordu. Ve ben düşünüyordum. Bu, şimdi büyümüş, aydınlanmış gördüğüm küre bir hafta evvelsi yeni doğuşunu birlikte seyrettiğimiz ince, billur hilâl idi. Bir kere daha beraber geçirdiğimiz o günü yaşadım! Onu, o hatırayı ilelebet saklayacağım. Lâkin ne kadar saklasam, hayalimde onları ne kadar yaşatsam birer gölge kalmayacaklar mı?

Hayat değil, hayatın cansız birer resmi olmayacaklar mı? Belki de bir gün gelip solacaklar, onları unutacağım. Oh! Nisyan Allah'ın insanlara en büyük ihsanı değil, şüphesiz, en büyük cezasıdır. Bazı dakikalar, bazı anlar, yaşanan bütün şiddetini tamamen muhafaza etse insan ne bahtiyar olurdu...

Hayır, hayır, doğru değil, yine hıyanet ediyorum. Yine günahkâr oldum. Hayır! Unutacağım, hiç düşünmeyeceğim. Beşerî bütün arzuları, eseflerî atacağım ve yalnız Türklük için, insaniyet aşkı için yaşayacağım.

Tren, beni şarka doğru çekiyor. Emelin güneşine, menbaına doğru götürüyor ve ben giriyorum. Oradaki faal hayat beni kavi yapacak. Oradaki zavallıların sefaletleri, elbet bana, geçmiş rüyaları unutturacak ve ben irademle elbet hayatın meskenetleri üstünden ilâhî sükûneti tekrar bulacağım.

Siz de çalışınız Hazin Hanım! En büyük teselli başkalarının elemlerini tedavidedir.

Tazim ile ellerinizi öpen kulunuz Demir

V

Yeşilköy'deki köşkün eski, vakur ve büyük sükûneti yerine şimdi, neşeli, gürültülü bir hayat kaim olmuştu. Kapılardaki rengârenk elbiseli eski mağrur uşaklar, sofalarda eteklerini sürüyerek dolaşan hotozlu, yapmacıklı beyaz ve siyah kalfalar yerine, şimdi bahçenin çiçekli yollarını, köşkün aydınlık sofalarını pembe yanaklı, parlak gözlü bir sürü genç kızlar (dol)duruyorlar.

Orası Hazin'in mektebi olmuştu.

Sahilden, Hazin, bahçede oynayan çocukların seslerini duyuyordu. Bütün manevi sükûnetini onlara medyun olduğunu düşündü. Demir gittikten sonra hayatında açılan elîm boşluğu, onlardan başka hiçbir şey dolduramamıştı.

Hazin, sahilin kumları üstünde duran tahta kanepeye oturdu ve oraya, her geldikçe olduğu gibi, bugün de Demir'le geçirdiği son günü hatırladı... Ve bir kere daha gözleri doldu. On beş sene evvel Demir'i yeni tanımağa başladığı zamanlarda her gün onunla buraya gelirlerdi. O zaman Hazin küçük bir çocuktu. Demir ise büyük kudretinin başlangıcındaydı. Heyecanlı, ateşli, parlak ve ne sevimli(ydi)!.. Hazin onu o zaman sevmeğe başlamıştı. Zaman geçtikçe

onun müşfik dikkatleri, Nedim Paşa'nın müsamahalı nazarları Hazin'in bu çocukluk hislerini takviye etmişti. Ve büyüdükçe onlar da kalbinde büyümüşlerdi. Demir, uzakta olduğu zamanlar bile onun hayaliyle, onun ümidiyle mes'ut yaşardı.

Sonra bir gün aralarına Neyyir girdi. Hazin'in ne engellemeleri, ne isyanları, ne gözyaşları hiç, hiçbir şey fayda etmemişti. Ve bütün o sevgili ümitler, aşk rüyaları, istikbal hayalleri hep müstebit bir emrin buzlu nefesi önünde cereyanlarını keserek döndüler. Hazin, çılgınlığın yeisleriyle inledi. Herkese darıldı. Neyyire, padişaha, kendisini müdafaa edemeyen babasına!.. Bir zaman geldi ki hayatını ve kalbini kıran bu elemi artık saklayamaz oldu ve kimseyi görmeden aylar geçirdi. Hele Demir'i, Hazin bir daha görmeye tahammül edemeyeceğini zannediyordu. Onu ilk gördüğü anda kalbinin bütün ıstıraplarını ona anlatacağını ve sonra herkese rağmen onun olacağını anladı. Demir'in aşkı önünde tıpkı vakti gelip de hazan rüzgârı önünde düşen bir yaprak gibi iradesiz, kuvvetsiz, muti ve memnun düşecekti.

Lâkin nişanlandığından birkaç gün sonra idi. Demir, ona eski samimiyeti, her vakitki kardeş dostluklarıyla gelince o, evvela taaccüp etmişti. Bu, hiçbir teessüf, hiçbir acı, hiçbir hiddet, hiçbir elem göstermeyen eski muameleler karşısında bir zaman anlamadan bekledi. Yoksa beni sevmiyor muydu, diye bir şüphe zihnine girdi. Birkaç kereler daha görüştükten sonra sevilmediğine hükmetti. Ve en umutsuz yeisi o zaman duydu. Demir'in aşkıyla yalnız istikbalini değil, mazisini, en sevgili hatıralarını ve bütün hayatının tesellisini de kaybediyordu.

Hazin, artık Demir'e bir şey söylemedi ve aşkının matemi içinde düşünmeden, yaptığını bilmeden, kendini bir kuyuya atar gibi Neyyir ile evlendi... Tabiî, izdivaç da hayatına hiçbir değişiklik getirmedi. Hazin, Neyyir'i ve aşkını teferruat sırasına attı. O, kendi aşkından ve elemlerinden başka bir şey düşünemiyordu. O esnada Demir, yine seyahate çıktı. Artık Hazin onu unutmaya çalıştı. Bir za-

manlar kendini aldattı. Demir'i bir hatıra, bir hayal, uzak, yaklaşılmaz bir hayal gibi, beşerî hiçbir heyecanın titretmeyeceği sakin ve saf bir aşk ile sevdiğini farz etti. Muhabbetini bir kardeş sevgisi zannetti. Sonra bir gün, Demir'in gözlerinde bütün hakikati, o kadar ihtimam ile sakladığı hakikati okudu. O, seyahatten yeni dönmüştü. Bir senelik bir ayrılıktan sonra ikisi de biraz fazla müteheyyiç, birbirlerine fazla mütehassir karşılaşmışlardı... O gün Demir'in gözleri, artık muhabbet parıldamalarını saklamamıştı. Ve nâgehan aralarında parlayan bu aşk karşısında Hazin, şaşmış, bahtiyar, bir şey söylemeden Demir'e bakıyordu. O esnada Neyyir içeri girmişti ve hakikat bütün telâfi kabul etmez felâketiyle aralarına inince, Demir, meyus ve yorgun önünde duran bir sandalyeye yığılmıştı. Hazin her şeyi anladı ve ağlayan aşkı çılgın sevinçlerle canlandı. Önüne bir set konan çağlayanın seddi yıktıktan sonra bütün biriken kuvvetiyle gürleyerek, hoplayarak, çıldırarak galip ve müthiş akması gibi Hazin'in aşkı da tekrar Demir'e kavuşmuştu. Ve artık Hazin kendi yeisini unuttu. O, yalnız Demir'i düşünüyor, ondan uzak yaşamak onu üzmek, onu teselli edememek ıstırabıyla müteellim oluyordu. Demir'e her şeyi söylemek, anlatmak arzusu tekrar onu meşgul etmeye başlamıştı. Demir'le buluştukça aralarına ağır, mühlik, fırtınalı, galeyanlı sükûtlar girmeye başladı. Nihayet o gün, o son günün emsalsiz, hummalı, saadeti!.. Sonra Demir'in gitmesi... Oh! O kâbus! O geceyi, sabaha kadar başını duvarlara vurarak geçirmişti. Nihayet ıstırabının şiddetinden dimağı âdeta uyuşmuş ve kendini kaybetmişti. Günlerce hasta, mecalsiz kalmıştı. Aylarca bir aleti eksik makineler gibi eksik, kırık, zavallı yaşadı. Hiçbir zaman Demir'i bu kuvvetle sevmemiş, bu kudretle ona meczup olmamıştı. Bu âdata çıldırtan ümitsiz pratik oluyordu. Uyurken onu görüyor, uyanınca onu düşünüyor, gezerken onu arıyor, her düşünce, her vak'a, her ses birden onun göğsüne inen bir yumruk tesiriyle bütün kanını kalbine topluyor ve çırpıntılar içinde ona Demir'i hatırlatıyordu. Bazen günlerle odasına kapanıyor ve hırçın, asabî, kimseyi görmeden,

kimseyle konuşmadan başı elleri içinde yalnız onu düşünerek yaşıyordu. O esnada İtalya harbi çıktı. Musibetler birer birer memleket üzerine inmeye başladılar. Neyyir, hareminin lâkaydisinden müteessir olarak harbe gitti. Fakat bütün bu vak'aların, Hazin'i Demir'e biraz daha yaklaştırmaya sebep olmaktan maada, hiçbir hükümleri olmuyordu. Zira o, pek iyi biliyordu ki Demir'in vatanı ve ırkı için çırpınan kalbinden doğacak tesellilerde muzlim gözüken istikbali aydınlatacak bir ümit pırıltısı bulacaktı. Zaten kurtuluş, Demir'in saadeti bir aşk ile büyüttüğü emelinde değil miydi? Ve Hazin mevcudiyetinin bütün kudreti ve bütün zaafıyla Demir'i çağırıyordu.

Aşkının şiddetinden bazen kendisi de korkuyordu. Yorgun beyninin hummasını dinlendirecek bir sükûnet, düşündürmeyecek bir hissizlik arıyordu. Bazen kalbinin sızılarını duymamak için hasta, hem çok hasta, vücudunun ıstıraplarından başka hiçbir şey düşünemeyecek kadar hasta olmayı istiyordu... Bazen deliliği düşünüyor ve hasta bir beynin vereceği uyuşukluğu bile elemli hummaya üstün buluyordu.

Okumak istedi. Demir'in tavsiye ettiği kitapları aradı. Bir gün Buda'yı araştırmaya karar verdi. Lâkin o lâhuti tesellicinin her sözünde Demir'i görmeye başladı ve bir zaman geldi ki Buda'yı okurken Demir'i okuyorum zannetti.

Demir de her şeyi feda ederek, hattâ Hazin'i bile bırakarak insanlara saadet aramaya çıkmamış mıydı? Tıpkı Buda gibi parasını atarak, istirahatını bırakarak, en fakirler gibi muhtaç semavî ümidini neşrederek gezmiyor muydu? Buda "Hayatın ıstıraplarından kurtulmak için hayatın rabıtalarını, arzularını, ihtiyaçlarını eksilterek kendini unutmalı" diyordu. Demir de böyle yapmıyor muydu? "Daima tazelenecek ezeli bir hayatın ebedi cefalarından kurtulmak istiyorsanız, kardeşleriniz olan mahlukatın cümlesini seviniz; çünkü serbestlik şefkatin bir meyvesidir. Fakat fazilet, şefkat, merhamet esasen birer iyilik değildirler. Onlar, nefis sevgisini unutturacak, mahvedecek birer vasıtadırlar". Hazin, bunları okurken karşısında

ziyadar iki göz görüyordu... Her şeyi anlayan, her şeyi affeden, herkesi seven iki göz!.. Ve sıcak, heyecanla dolu bir ses dinliyordu. Demir, merhameti küçük gören bir aşk ile insanları severdi. "Merhamet, şefkat değildir. Hattâ rahîm şefkat bile aşk değildir, derdi. Hakiki aşk, bütün hislerin üstünde sever, en büyük felâketler karşısında bile merhametle değil, hürmetle rüku eder. Bahusus elemler, o kadar kudsî, o kadar ilâhîdirler ki en ufak bir merhamet nağmesi onların ulviyetini uçurarak onları hakir ve mahçup yapar... Elemleri daima severek teselli etmeli".

Hazin, her yerde, her beğendiğinde, her okuduğunda Demir'i görmeye başlamıştı.

Bir gün, Hazin'in kalbinde aşkını herkese duyurmak için derin bir arzu uyandı. Henüz İstanbul'da kimse Demir'in ismini bile bilmiyordu. Onu herkese tanıttırmak, sevdirtmek istedi. Sonra cemiyetlerin bütün dinamizmine rağmen Demir'i sevdiğini herkesin yüzüne bir iddia gibi atacaktı. O humma ile kalemi eline aldı... Artık Hazin, zamanı, günü, hayatı, her şeyi unuttu. Yalnız Demir, yalnız aşkı ve yalnız onu söyleyen yazıları vardı. Demir'in ziyalı rüyaları, aydınlık ümitleri, sıcak imanı kâğıt üstünde canlanmaya başladılar. Ve o, kendi elinden çıkan bu sayfaların kendi eseri olduğunu unutarak Allah'ın emirlerini dinleyip levhalara yazarken Musa'nın duyacağı vecd ile onlara perestiş ediyor, İsa'nın hayatını yazan Aziz Yuhanna'nın imanıyla, aşkıyla onları seviyordu. Bazen yazdıklarını Demir'e lâyık bulmayarak acz ile ellerini ovuşturuyor, bazen kalemi bırakıp saatlerce ağlıyordu... Eser bitti; fakat tekrar okuyunca onu, kimseye gösteremeyeceğini anladı. Demir'i evveli de o kadar severek yaşatmıştı ki onu okuyacak yabancı nazarlardan kıskandı ve kâğıtlarını titreyerek sakladı.

Bundan sonra hayatı daha acıklı devam etti. O, bu ruh durumuyla Demir'in telkin ettiği çalışma hayatına hazırlanacaktı.

Uzun bir beyin yorgunluğundan sonra duyulan maddi faaliyet arzularıyla, kendisini ezen bu elîm rehavetten kurtulmak, bu rüya-

lar ve azaplarla dolu uyuşukluğu silkmek istedi; Türklük üstüne musahabeler yaptı. Taraftarlar topladı. Cemiyetler yaptı. Gazeteler çıkardı. Türklük muhabbeti yaydı. Türklük cereyanı oldu. Türk müdafileri çıktı!.. Lâkin onun beyni yine dinlenemedi; yine üzülecek vakit buldu. Nihayet bir gün Demir'e söylediği mektebi hatırladı.

Bizdeki mekteplerin hemen hepsinin hedefi kız öğretmenler yetiştirmekti. Halbuki cemiyetin, yalnız kız öğretmen suretindeki mürebbiyeye değil, her terakki sahasında, her günkü yaşayışında, kadın irşadına ihtiyacı vardı.

Bilhassa sefaletlerinde, acılarında cemiyet, kadın sevgisi arıyor, yaralarını bağlayacak kadın eli istiyordu. Niçin Avrupa'da olan o fedakâr, o güzide kadınlar bizde bulunmasın! Orada onların ekserisi en yüksek tabakaya mensup hanımlar, aile reisleri oldukları halde binlerce hayır cemiyetleriyle uğraşmaya vakit buluyorlar ve bütün ıstırap çekenlere annelik ediyorlar. İşte bize de böyle insaniyet ve şefkat mümessili kadınlar, cemiyete hizmet etmeyi ihtiyaç halinde duyacak alicenap hanımlar lâzımdı. Hazin, bu boşluğu doldurmayı düşündü. Mektepte gayet çok tarih ve felsefe gösterecekti. Şimdiye kadar insaniyetin tekemmülü için, beşeriyetin saadeti için düşünülmüş bütün içtimaî ve ferdî meslekleri okutacak Platon'dan Karl Marx'a ve Nietzsche'ye kadar insanlarla veya ma'kuriyetlerle uğraşmış bütün mütefekkirleri tanıtacak ve en son medeniyetin insanların elemlerini hafifletmek için bu düşüncelerden çıkardığı içtimaî tatbikatı öğretecek, talebeye millet muhabbeti, insaniyet aşkı, hizmet ihtiyacı, çalışmak şevki, fedakârlık savleti hissettirecekti. O, idealistler yetiştirmeyi istiyordu. Buradan çıkacak talebe, doğrudan doğruya Demir'in talebesi olacaklardı.

Hazin, ne kadar çalışmak lâzımsa o kadar çalıştı; çünkü bu mektep Demir'e lâyık bir insaniyet aşkı mabedi olacaktı. Artık umutsuz aşkı, tesellisiz elemler, vatanın yaralarıyla sızlayan kalbinin heyecanları aynı gayeyi bulmuşlardı: Mektep!.. Demir'e veremediği hayatını, onun emeline veriyordu.Türk kızlarının nura can

atan dimağlarına Demir'in ulvi ümitlerini yağdırırken duyduğu zevki, ihtimal ki aşkı veremezdi.

İlk muvaffakiyetlerle sermest, pür ümit, maddiyatı yenmeye çalışarak her gün biraz daha temiz ve saf olan savletlerle Demir'e doğru yükseldiğini zannediyordu. Zaten büyük fedakârlıklara gitmek isteyen her yolcu, Demir'in ilk evvel takibe başladığı yoldan gitmeye mecbur değil miydi? Dikenlerinin yarası bile saadet veren yoldan...

... Hazin aradığı sükûneti, acı, meyus, kırık sükûneti burada buldu.

VI

Neyyir artık dönüyordu.Trablusgarp muharebesi bitmişti. Öksüz kalan zavallı ülkemizin ateşli kumları üstüne askerlerimiz kendi kanlarıyla bulanmış bir örtü çekerek meyus ve mahçup avdet ediyorlardı. Neyyir de onların içinde idi. Bütün harp esnasında kahramanâne bir surette çalışmış, hattâ şan ve şerefle bir de öldürücü yara kazanarak dönüyordu. Yarasını, oradaki doktorlarımız mümkün olduğu kadar tedavi etmişlerdi. Hattâ yara kapanıyordu bile; fakat o, iyi olamamıştı.

Hazin, onu daha uzaktan görür görmez bu hakikati bütün fecaatıyla anladı. Neyyir, omuzu çökük, başı önde, mecalsiz, rengi bembeyaz, yanında yürüyen Nedim Paşa'dan daha ihtiyar geliyordu. Hazin, gözlerine inanamıyordu.

Neyyir, karısını görür görmez tebessüm etti. Onun bu donuk ve hasta tebessümü Hazin'in kalbine battı. Ve ona koştu:

— Zavallı Neyyir, lâkin sen elan hastasın...iyi olmadın mı?

Hazin'in gayr-i ihtiyari gözleri dolmuştu.Neyyir ise korkak bir nazarla karısının yüzüne bakıyordu.

— Hazin, sen artık bana çocuk demeyeceksin, ya? dedi.

O, bu hicranını şimdiye kadar, kendisi bile hissetmeden uyuşuk ve iradesiz bir halde saklamıştı. İlk defa söylerken onun acısını kendisi de anladı ve gözleri yaşardı...

Hazin mütehayyirdi. Neyyir yaralı, Neyyir kahraman, Neyyir çocuk zannedildiğine müteessir! Onun hayatında nazar-ı dikkati celbeden bir harekete, bir hisse ilk defa tesadüf ediyordu.

Lakin onu çocukluktan ciddiyete atan bu ilk fasıla, onun mevcudiyetini kemirmek için gelmişti. Tekrar Neyyir'in bembeyaz yüzüne baktı ve korktu. Neyyir, kendini güçsüz bir vaziyetle bir koltuğa atmıştı.

Elleri ateş gibi yanıyordu. Hazin'in kalbi nihayetsiz bir merhametle sızladı ve onun verdiği bakış gücüyle hislerinin günahını gördü. Eğer o, Neyyir'i sevseydi, şüphesiz ki o böyle ölüme koşarak onu arayıp bulmayacaktı. Neyyir'i kendisi ölüme göndermişti. Evleneli dört senedir, o, ne hakla kocasını ihmal etmişti. Ondan nefret ediyor değildi; fakat onu görmüyordu. Onu unutuyor, duymuyordu bile! Bütün mevcudiyeti, zihni, kalbi, ruhu uzak bir hayalin esiri, etrafındaki hakiki hayata yabancı yaşıyordu. Lâkin Neyyir'in çılgın aşkı, bu ihmale razı olabilir miydi? Onu, hayatını, gayesiz, hislerini heyecansız diye yanlış çıkarırdı; fakat büyük bir aşk, heyecanların en yoğununu, en ulvisini ve bir maneviyatın en güzide hislerini kendinde toplamaz mıydı? Ve şimdi zavallı Neyyir, merdut hayatı pahasına kazandığı bir şerefin kuvvetiyle muhabbet dilenmek için işte yanına göğsünün kanları ağzından gelerek dönmüştü... Bu gayretten sonra o, kalkamayacaktı.

— Neyyir, Neyyir! Ve hıçkırarak onun zayıf göğsüne başını dayadı; Neyyir'in gözleri saklamak istediği yaşlarla dolu, yarı sevinerek, yarı inanmayarak Hazin'i kalbi üstünde sıkıyordu.

Biraz sonra Hazin, dışarıda, kendi kendine, gözlerini kapayarak yatan alnını iki eliyle yumrukluyordu... Şimdi de Demir'in zavallı ve kimsesiz hatırasına hıyanet etmemiş miydi? Merhametinin za'fına, beyninin hükmüne isyan ediyordu; fakat iradesinin bütün hikmetini, kudretini sarf ederek kalbinin galeyanlarını susturmaya çalıştı. Hayır, hayır vazifem burada, diyordu. Bunu severek tedavi etmeli. Zavallı işte ölüyor.

Bir zaman sonra Neyyir, artık gezemez oldu; yatağa düştü. Hazin, bir dakika bile onun yanından ayrılmıyordu. Bütün gecelerini uykusuz geçirerek bir anne fedakârlığıyla hastasını tedaviye çalışıyordu. Hastalık ilerledikçe merhameti nispetinde merakı, hattâ muhabbeti de artıyordu.

Bir sabah, şafağın ilk yıldızları pencereden girerek odanın kurşun gölgelerini kaçırmaya başlamıştı. Masanın üstünde duran mumun zıyası artık manasını kaybederek sönük ve sarı, tıpkı ölüme hazır bir kimsenin gözü gibi donuk titriyordu. Neyyir, kumral saçlı başını yastığın üstüne bitap dayamış, gözleri açık, karşısındaki pencereden semanın ilk pembeliklerini seyrediyordu. Sıcak bir yaz sabahıydı. Uyanmaya başlayan tabiatın, denizin zemzemesinden, yaprakların hışıltısından, kuşların cıvıltısından müteşekkil, isimsiz, fakat ahenktar uğultusu, bu hasta odasının gamlı sessizliğinde hayatın son bir daveti gibi sihirli ve şetaret dolu işitiliyordu. Bahçedeki bütün çiçeklerin ve onların kokularıyla dolu taze bir hava aralık pencereden Neyyir'e kadar geliyordu.

— Ölüyorum Hazin! Artık öleceğim... ve seni bırakacağım! Seni bir daha hiç hiç görmemek üzere bırakacağım. Artık aramızda her şey bitecek...

Uzun bir öksürük nöbeti cümlesini kesti. O, sinirleniyor, devam etmek istiyordu:

— Sen beni sevmedin Hazin, biliyorum. Fakat bilsen ben seni ne kadar sevdim ve ne kadar seviyorum!..

— Sus sus Allah aşkına sus! Öksürüyorsun. Yazık sus!

— Seni arzuların hilâfına adeta çaldım ve senin güzelliğinden başka bir şey göremedim. Senin ruhuna yabancı kaldım... Senin yanında o kadar ehemmiyetsizdim ki sen bana darılmadın bile! Ne şikâyet ne de serzeniş ettin!

— Doğru değil, doğru değil!

— Doğru! Bunları şimdi pekala anlıyorum. Eğer tekrar sana malik olabilseydim, belki seni daha iyi anlar ve kendimi de sevdirirdim; fakat artık çok geç, ölüyorum.

— Neyyir, sus Allah aşkına! Ah! Öksürüyorsun, sus!

— Hayatının dört senesini aldığım için bana darılmıyorsun ya? Söyle Hazin, kabahatimi aşkıma bağışlar mısın? Hazin, Hazin, ben öldükten sonra beni unutacaksın değil mi? Evet ben öldükten sonra, belki de hiç gelmemişim gibi hayatına yeniden başlayacaksın.

— Neyyir, sus, beni seversen sus! Göğsün ağrıyacak, ben seni yaşatacağım.

— Ben orada toprak altında yatarken, sen burada şen ve mesut başkasının mı olacaksın! Bu ellerin, bu gözlerin başkasının. Seni seven ve belki de kim bilir, senin de sevdiğin birisi. Bana karşı gösterdiğin lâkaydi başka ne olur. Senin de sevdiğin...Senin gibi müstesna birisi... Meselâ Demir gibi! Ah! Evet Demir? Ve birden Neyyir soldu. Gözleri yeis ile, koku ile, hayretle açılmış durdu. Hazin'e baktı. Sonra boğazında ölen bir figanla tekrarladı:

— Demir?

Hakikaten Hazin, Demir'i sevebilirdi. Şimdiye kadar bunu nasıl olmuş da düşünmemişti. Kalbi sızılar, sancılarla bükülüyor, bükülüyordu. Göğsü tıkanıyor, tıkanıyordu. Fakat o artık öleceğini bile unutmuştu. Hazin, Demir'i seviyordu. Demir, gittikten sonra Hazin'in hırçınlıklarını, asabiyetini, yeisini hatırladı. Bütün o geçmiş kıskançlık fırtınalarına rağmen kıskanmak azabını henüz hiç duymadığını ve yalnız şu dakikada öğrendiğini hisseden Hazin, Demir'i kendisinden evvel de seviyordu. Onun için kendisine o kadar soğuk davranmıştı. Büyük bir kazanın yokluğunda yuvarlanıyormuş gibi bir baş dönmesi hissetti. Sonra şimdiye kadar karanlıkta yaşıyormuş gibi, tanımadığı yeni bir aydınlık ile her şeyi görüyor, anlıyor, anlıyordu. Başı, o bir tek düşüncenin taaccübü ve uğultulu sızısı ile sanki çekiçleniyordu. Yeisi, zannını mütemadiyen takviye ediyordu. O, Hazin'i Demir'in elinden almıştı; fakat şimdi yine birbirlerinin olacaklardı. Şiddetli bir öksürmek tekrar göğsünü sarstı. Mendilini ağzına götürdü. Kan içinde aldı. Hemen eğildi. Mendilin tutamadığı kanları leğene aktı.

Hazin, gözleri yaşlı bir mermer heykeli gibi donmuş, müteessir bakıyordu. Bu önünde ölmüş ve ancak ölümün verdiği dürbinlikle hakikati anlayan zavallı hasta çocuğa, acı hayatını vermek için derin ve şedit bir arzu hissetti. Zavallı Neyyir! İşte ölüyordu. Her şeyi anlayarak meyus ve mustarip ölüyordu. Kendi günahı ne büyüktü. Ölüm yatağında bile onu beşeri yeislerin en müthişi ile inletiyordu. Ah! Yarabbim! Bir ömrün son dakikasında bütün hakikatleri ve bütün acıları birden anlamak ne feciydi!

Hayır, ne olursa olsun, onu bu azaplardan esirgeyecekti; onun bu son saatleri sakin geçirebilmesi için icap ederse yalan bile söyleyecekti. Tek, o, son uykusuna mesut rüyalarla başlasın.

— Neyyir, niçin böyle acı şeyler söylüyorsun, bunları nereden çıkarıyorsun? Kendine de, bana da acı.

O, göğsünü boğan hırhıralardan kurtulmaya çalışan, acı ve boğuk bir sesle Hazin'in sesini kesti:

— Sen onu, benden önce de seviyor muydun?

Hazin, gözlerini indirdi. Baygın sesini kuvvetlendirerek:

— Hayır, ne senden önce, ne de senden sonra, dedi. O benim hısmım ve kardeşim.

— Bana bakarak cevap ver. Hakikaten... hakikaten onu sevmiyor musun?

— Seviyorum, dedim ya, bir kardeş gibi.

— Başka, başka türlü, meselâ benim seni sevdiğim gibi.

Hazin, düşmemek için karyolaya dayandı ve gözlerini kapayarak ölen bir seda ile mahcup ve meyus:

— Hayır, dedi.

Neyyir, mutmain olamıyordu.Hazin'in elinden çekerek:

— Hazin, bana bak, gözlerini göreyim. Söyle, söyle benden sonra onun olmayacaksın ya?

— Hayır, seni temin ederim!

Zavallının sesi büsbütün kısılıyor, bir türlü göğsünden çıkmıyor, gözlerinin ve dudaklarının hareketiyle:

— Yemin et, yemin et, diye yalvarıyordu.

Hazin, sesi tutulmuş, yaşlarla ve feryatlarla inleyerek:

— Yemin ederim Neyyir, yemin ederim! Hiç hiçbir zaman Demir'in olmayacağım, dedi.

Bu cümleden sonra Hazin, kendisinde derin bir boşluk buldu. Sanki bu cümle ile başının bütün idrak kabiliyetini boşaltmış gibi başı uyuşuk ve hissizdi. Uykudaymış gibi silkindi. Kendine gelmek istedi. Fakat kendine yabancı kalıyordu. Başından geçen ender bir iki düşünceyi şeffaf bir kap içinde gibi seyrediyor, hissetmiyordu. Sonra yorgundu. Oh! Ne kadar yorgundu. Bütün vücudu uyuşuk, ezik, ağrılı idi. Derin bir bezginlik duydu. Evden, hayattan, bu odadan, kendisinden kaçmak istedi. Uzaklara, bir şey duyamayacağı bir yere gitmek ve orada toprağa uzanıp hissiz, düşüncesiz dinlenmek istedi... ve bu, öyle derin bir ihtiyaçtı ki önüne geçemedi. Oraya düşüvermekten korkarak tutuna tutuna hemen kapıya doğruldu. Eteğine titrek bir el yapıştı. Mezardan gelir gibi boğuk bir ses yalvarıyordu:

— Gitme! Nereye? Gitme! Yanımda dur ve gül! Bana gül! Darılma! Darıldın mı?

Hazin ona, yabancı baktı. Lâkin birden sebebini ve geleceğini anlamadan, gözlerinden bir yaş tufanı inmeye başladı. Yanaklarını yakan ateşli yaşlar! Ve onlar indikçe başka hisler geliyor Ve sanki orada hasıl olan boşluk doluyordu. Bütün acılarını unuttu. Yaşlarla dolu gözlerini tebessüme icbar ederek acı bir zevk ile:

— Neyyir, niçin kendini üzdün? Bak, beni ağlattın. Benim seni sevmediğimi kim söyledi! Ben seni, çok, hem pek çok seviyorum.

— Hazin sus, beni öldürüyorsun... Sen beni seviyorsun?! Kabil değil inanamam.

— İnan! Sen iyi olacaksın ve seninle çok zaman bahtiyar yaşayacağız.

— Fakat o halde ben ölmeyeyim. Madem ki sen beni seveceksin.

— Artık sus! Çabuk iyi ol. Seninle Anadolu'nun bir köyüne gidelim. Çam ormanlarının yanında küçük bir evimiz olsun. Seninle akşamları gezeriz. Sen de kuvvetlenirsin. Hiçbir şeyin kalmaz.

— Ah Hazin, meğerse ben ne bahtiyarmışım!

— Sus, çok konuştun. Bak öksürüyorsun. Vah zavallı Neyyir!

Öksürük onu sarsıyor, sarsıyordu. Zavallı yaralı göğsü sızlıyordu. Nihayet, nöbet geçtiği zaman başı yorgun yastığa düştü. Ağzından gelen kanları silecek kuvveti kalmamıştı. Hazin, mendiliyle Neyyir'in ağzını siliyordu. Fakat onun kanlı dudaklarında mesut bir tebessüm vardı.

Hazin'in eli elinde, karşısında bekleyen ölüme, artık inanmadan bakıyordu. Evet, bir köyceğizde Hazin ile tıpkı şimdiki gibi el ele, birbirini severek, ağaçların yeşil gölgelerinde ne mesut yaşayacaklardı!

Neyyir, bu mesut rüyasını, üç gün sonra büyük bir çınar ağacının gölgesindeki mezarına kadar götürdü!...

VII

"Demir Türkistan'da"

"Fukaraya beşaret, üseraya serbesti, kalbi
kırık olanlara teselli, zulüm altında ezilenlere
hürriyet vermek için geldim".

1

Harzemşahlarının o mağrur payitahtlarının çinili, nakışlı enkazı yanında "Ürgenc"in bugünkü siyah çamur kulübeleri, kaderin kara yazısı gibi, kızıl kumun üstüne Türk tarihinin elîm bir sayfasını yazarlar. Köhne Ürgenc harabelerinin en mühimi meşhur Akkale'dir. Onun yerlerde sürünen otlarla kefenlenen enkazının bile el'an derin bir hayatı, sarsmayan, sönmeyen, belki ağlayan bir azameti var. Akkale içinde, bütün o saray döküntüleri arasında, en

dinçleri Nur Bey Han kubbesidir. İnsan onu, o yerlere yuvarlanmış çinili duvarlar yanında el'an ayakta, titrek ve yaralı gördükçe şanlı mazinin defnedilmemiş bir gazi naşı farz eder; yahut evlatlarının ve torunlarının mezarları ortasında ağlayan titrek ve bîkes bir büyük baba yeisi hatırlar.

Şehrin melâli, ahalisine de sirayet etmiş. Daha doğrusu ahalinin melâli şehri bile melûl bırakmış. Kim bilir? Herhalde Akkale'nin dışındaki surlu, havuzlu ve oldukça güzel yeşil bağlarda bile bilmem, hangi bir elem ve eza nefhası dolaşır. İntikamları alınmayan ecdat ruhları gibi yeisi, merareti hiç dinmeyen bir nefha.

Sonbaharın küçük ve kızıl günlerinden biri idi. Alimcan Hazret akşama doğru misafirlerini aldı ve bağa indirdi. Orada havuzun kenarındaki yüksek sedirlere serili seccadelere oturdular ve bütün gün musahabelerini teşkil eden vukuattan tekrar bahse başladılar.

Rus, bir tek medreselerini dün kapatmıştı. Bu, onları son derece müteellim eden bir hadise idi. Oturdukları yerden bütün şehri etrafındaki Türkmen ağıllarıyla, uzaktaki Akkale'siyle bütün köhne Ürgenc'i seyrediyorlardı. Şimdi artık grup tılsımlı değneğini uzatan ihtiyar bir sihirbaz kudretiyle şuâatını köhne Ürgenc'e tevcih etmişti. Ah, tıpkı masallarda olduğu gibi birden binlerce ziyadar gözlerle uyandı; titreyerek parlamağa, eski şevketini, eski şa'şaasını bir kere daha yaşamaya başladı... Bütün o kara kerpiç kulubeleri kırmızı, eflâtun ziyalarla yıkandılar. Duvarların üstündeki cam kırıntıları zerrin şualı ziynetler oldular. Kalmukların hücumundan korkarak geri geri kaçmalarıyla meşhur kaleler büründükleri pembe şua altında harabîlerini saklayarak bin sene evvelki bakir heybetlerini aldılar. Yerdekilere tenezzül etmeyip semaya ezan okuyan eski minare bile kırık tepesine rağmen biraz eski gururunu hatırladı.

Bu, bir müddet sürdü. Sinsi, yükselmeye başlayan zulmet bir kere daha her şeyi örttü ve köhne Ürgenc tekrar zavallı ve karanlık bir baykuş yuvası oldu.

Alimcan Hazret başını salladı. Önündeki kara çamur şehrin değişken manzaralarında kim bilir hangi hatıraları yaşadı.

Ya bizim mescit ne olacak? Dedi..

İzin vermiyorlarmış!

Bu cümle, hepsinin başına bir yumruk gibi indi ve yine bir şey söylemeden uzun uzun düşündüler... İstedikleri ne idi? Türk boyunu semaya gösteren minareler, Türk büyüklüğünü tehlil eden muazzam camiler değil, mazlum ırklarına ağlayacak küçük bir mescit, ezilen maneviyatlarının cerihalarına ilâhî bir teselli verecek fakir bir mabet...

Alimcan, içini çekti ve ırkına has bir icaz ile bütün mahkumların elemlerini ve ümitlerini, sade, zavallı, bir tek cümlede topladı:

— Ah, bizi kim kurtaracak?

Bu, bütün Türklerin göğsünden kopup gelen bir feryattı. Hastanın beklediği fevkalade ve meçhul bir deva gibi basit, lâkin harikulade, gözükmeyecek kadar uzak, fakat her an beklenilecek kadar yakın bir ümit!

Bu cümle daima uzun bir iç çekmesinden başka cevap bulmazdı. Bugün ilk defa bir tebessüm ile karşılandı.

Hakikatte en gençleri, fakat zahirde ihtiyara benzeyen sarı benizli, parlak gözlü, Nurullah, başını kaldırdı ve gülen bir sevinçle:

— Duydunuz mu? Dedi. Hakan'ın memleketinden bize bir elçi gelmiş. Bize, kardeşlerimiz Osmanlıların selâmını getirmiş. Köyleri dolaşarak herkese iyilik ediyormuş. İşsizlere iş buluyor, okumayanlara okumak öğretiyor, fakire para, açа ekmek, kitapsıza kitap, cahile ilim veriyor; herkesi düşünüyor, herkesi seviyormuş... Ve kurtuluş gününün yaklaştığını müjdeliyormuş.

Onlar, Nurullah'ı Buhara Medresesi'ni bitirmiş bir mollaya verilecek ehemmiyetle dinliyordular. Nurullah kendi şevkinden onlara da vermek için mütemadiyen anlatıyordu. Onlar bu haberlere şaşmadılar bile; zaten Osmanlılar saltanatının bir gün gelip kendilerini kurtaracağını biliyorlardı. Kitaplar da bunu yazmıyorlar mıydı?

— O, düşmanı bile olsa, başı ucunda bekleyip şifa bulduruyormuş. Kendini öldürmek isteyene bile evini açıyormuş. Zaten kapısı kilitsiz, ekmeği açık dururmuş. Fakirlere yardım edebilmek için kışın titreyerek soğukta yatarmış. Bütün lisanları, bütün ilimleri bilir ve her şeyi evvelden keşfedermiş.

O anlattıkça onların yüzüne bir ümit aydınlığı, gözlerine bir heyecan parlaklığı indi.

— İsmine ne diyorlar?

— Aydemir Han.

Ve hepsi dalgın kaldılar. Bu önlerinde açılan ümit dünyasının çekiciliğine onlar da tutulmaya başlamışlardı.

Ortalık artık tamamen kararmıştı. Ayrılmak için kalktılar. Nurullah bir müddet ayakta durdu. Sonra kararını vermiş bir adam azmiyle:

— Ben de Aydemir Han'ın yanına gideceğim, dedi.

İhtiyarlar ona baktılar ve hiç cevap vermeden birbirlerine döndüler ve birbirlerinin gözünde tasdik parıltısını görerek başlarını salladılar. Anlamışlardı. Bütün cevapları, bütün takdirleri, bütün hürmetleri bu baş sallamasında bulunmuş oldu.

2

İki tulumlarını dolduruyorlardı. İki gün sonra içine dalacakları sahra önlerinde şarka doğru, göz yüz çadırlık bir Türkmen kabilesi, Kızılkum hududunda Ceyhun'un kenarına konmuş, alabildiğine, iri dalgalı sarı bir deniz gibi uzanıyordu.

Kızılkum'un o esrarengiz, o fırtınalı hayatı şimdi, akşamlara mahsus korkunç bir sükunetle bütün günün mücadelesinden yorgun dinlenirken, onu garptan tahdit eden düşman, Ceyhun, bilakis ilkbaharın has coşkunluğuyla gürleyerek kızıl ve sarı renkli sularını sahillere çarpa çarpa akıyordu.

Şehir kenarında biten zayıf otları kabile hayvanları koyunlar, atlar,develer kemirmeye çalışıyorlar. Yuvarlak keçe çadırların

önünde çocuklar tiz seslerle bağrışarak oynaşıyorlar. Kadınlar parlak tüylü kısrakların önüne çömelmiş, akşam sütünü sağıyorlar. Çadırların tepesinden yükselen beyaz duman akşam yemeğinin hazırlandığını gösteriyor.

Geçici bir misafir bu akşam kabile reisinin çadırına inmişti. Misafir; öbür çadırlardan gelen komşular ve ev sahibi ortada kaynayan buğday çorbasının etrafına dizilmişler. Reis hem odunları düzeltiyor, hem misafirine soruyor:

— Ne tarafa gidiyorsun?

— Duymadınız mı? Demir Han Hive'ye gelmiş, ona gidiyorum.

— Evet, bilmiyorum.

Misafir başıyla çadırın bir köşesinde iki güzel ve şen Türkmen kızının arasında duran sarı benizli zayıf, cılız bir kız çocuğunu göstererek:

— Kızımı Han Demir'e götürüyorum, dedi.

Ve o kadar hocaların ve nüshaların beyhude geldiğini anlattı. Son şifayı Demir'den bekliyordu. Ona yaklaşan, her illetlinin iyi olduğunu herkes söylüyordu.

Reis:

— Ben de Han Demir'i çok görmek istiyorum, dedi. Lâkin, eliyle iki yüz çadırlı obayı misafirine göstererek, bunları kim himaye edecek?.. Zira diyorlar ki, ona yaklaşan bir daha geri dönemiyormuş... Onun sesini, sözünü işiten ona bağlanıyormuş.

Ertesi sabah misafir, atına binip kızını terkisine aldıktan sonra uzaklaşmaya hazırlanırken onu uğurlamaya çıkan geceki ev sahibi genç reis onun kulağına yavaşça söyledi:

— Han Demir'i gördüğün zaman de ki, Kendirlilerden ona kulluk selâmı. Şuaeddin, emrini tamamıyla ifa etmiş. Elinden geleni yapmış. Onun için Ruslara ettiklerinden hiç sevmediği Hıvklılarla bile barışmaya razı. Emir ondan, itaat bizden...

"Zira onun sesini kalpler, çoktan bekliyorlardı".

3

Kendilerine aşk ile, muhabbet ile seslenen birisini duyar duymaz, çiçeğe koşan arılar gibi ona koşuşmuşlardı.

Kızların sevgilisi güzel çoban, davarlarını Gazâbat kanalının kenarından süre süre geldi. Kara gözlü koyunlarına, kıvırcık kuzularına, bu beyaz gecenin serinliğinde güzel bir otlak arıyordu. Onları kavaklarla, dut ağaçlarının sık bir ormana benzettikleri büyük meydanlığa getirdi. Ayın ölü ziyası, soluk ve mavimtırak bir boya gibi ağaçların yaprakları arasından süzülerek orayı rüyaların zeminini hatırlatan maddi olmayan bir renge boyamıştı ve bu, yaprakların gölgeleriyle oynaşan mavimsi ziya altında sık, uzun otlu mer'a, tıpkı uzun tüylü mavi bir halı gibi yayılıyordu. Kanal, ağaçların gölgesi altında saklanmadığı zamanlar, soluk kıvılcımlar saçan çelik renkli pullarla titreye titreye uzanıp gidiyordu.

Genç çoban kulak kabarttı ve bostan dolaplarının gıcırtıları arasında âşina bir ses aradı. Duyar gibi olunca koyunları bırakıp o tarafa gitti. Yüz adım kadar uzaklaşmamıştı ki kanalın kenarında yarım halka şeklinde oturmuş dikkatle birini dinleyen bir kalabalık gördü. Aradığını bulmuştu. Çobanlara has, sükûtî adımlarla yaklaştı ve yanlarına oturdu.

... Sağdan soldan ağaçların arasından mütemadiyen gölgelere benzeyen sessiz ziyaretçiler gelip halkayı büyütüyorlardı.

Onlar, hepsi ihtiyar veya genç, beyaz sakallı yahut siyah saçlı, küçük omuzlu, dik başlı, hepsi renksiz ve yırtık elbiseli işçilerdi. Hepsi toprağın öz evlâdı "Özbekler"di. Tembel, Hive zenginlerinin Gazâbat'taki bahçelerine bakan, davarlarını süren zavallı çalışkanlardı.

Ortalarında Demir, ayın ışılarıyla beyaz alnı hâlelenmiş, yüzü dalgın fakat mütebessim onlara, ruhundaki Samedânî imanı verirken, onlar, yağmur yiyen kuru bir toprak kudsiyetiyle feyiz alıyor ve hâlik olmaya hazırlanıyorlardı. Ömürlerinde ilk defa kendilerine muhabbetle, aşkla seslenen birisini duyar duymaz, çiçeğe koşan arı-

lar gibi koşuşmuşlardı. Demir'de karanlığa girmek isteyen ziya, her yeri doldurmak için büyüyen hava gibi onların ruhuna nüfuz eden ilâhî bir kudret vardı. Onlara o pek sevdiği tabiatı misal alan basit teşbihlerle kardeş muhabbeti öğretiyor, ırk aşkı anlatıyor, istikbal ümitleri veriyordu: "Siz bu gıdayı ekeceksiniz. Çocuklarınız biçecek. Siz çocuklarınıza kardeş muhabbeti öğretirseniz, çocuklarınıza da kardeş kolları açılacak" ve böylece uzun müddetler söylüyor.

Pek çok sonra ayrıldıkları zaman hepsi, gözlerinde yeni bir anlayış parlaklığı, yeni bir âlem düşüncesi, duyulmamış emeller hayali ve heyecanıyla gidiyorlar, her biri büyük işler yapabileceğine emniyet ediyorlardı.

Zira, yağmur yiyen kuru toprak kutsiyetiyle Demir'in imanından feyiz alarak hâlik olmaya hazırlanıyorlardı.

4

"Sihhatta olanlar değil,
hastalar hekime muhtaçtır".

Yeni Ürgenc'de Kalenderhane'ye götüren sokakların biri Çakıcılar'dır. İki tarafta demirci dükkânları sıralanır. Oranın kamaları bütün Asya'nın içinde meşhurdur. Bu dükkânların en karanlığında, en fakirinde küçük bir demirci çırağı örsün karşısında ustasının tuttuğu çeliğe kuvvetli ve mevzun darbeler indiriyordu. Sabahtan beri ateşin karşısında idi. Terler, simsiyah olmuş yüzünün kirleri arasından yollar yaparak iniyordu.

Ustası dışarı çıktı. O da çekicini örse dayayarak uzun bir nefes aldı. Kapıdan korkak bir nazarla etrafı araştıran küçük bir çocuk gözüktü. Komşunun çırağı idi. Dükkânda kimse olmadığını görünce içeri girdi.

Usta yok mu?

Gözleri parlayarak koynundan bir kitap çıkardı.

— Bak bana ne verdi?

— Gittin mi?

— Evet, dün gece pencereden çıkarak evine gittim. Kapı açıktı. Başımı içeri soktum. O, masa başında yazı yazıyordu. Beni görünce güldü ve ne iyi bir sesle:

— Ne istiyorsun çocuğum! Evet çocuğum, bana çocuğum dedi. Ben de anlattım. Okumak istiyorum. Ustam razı değil, sana kaçtım da geldim, dedim. Beni yanına oturttu ve bu kitaptan okutmaya başladı. İçi resim dolu!. Sakın ustama söylemeyiniz. Beni kovar. Size de darılır. Çok serttir, dedim. Biraz güldü, sonra düşündü...

— Anlaşılan ustadan korkuyor.

— Hayır, çünkü yarın ustanı görürüm dedi.

— Beni de götür olmaz mı?

— Usta!..

Dedi ve bir kedi çevikliğiyle kaçtı, gitti...

5

"Bu dünyada cefa ve elemden başka bir şey yok... Bütün insanların zincirlerini kıracak dört ulvi hakikati ve bütün insanları kurtaracak sekiz çareyi öğretmeliyim"... Buda, bu ulvi kararı verir vermez kemale erdi ve dünyanın elemine nihayet vereceğim, dedi.

Demir, bugün, dalgın ve heyecanlı dolaşıyordu... İhtimal ki yürüdüğünü hissetmeden, geçtiği yerleri görmeden, yaptığını anlamadan iki saattir gidiyordu. Davul köyünün kulübelerini geçeli ne kadar olmuştu? Şimdi dağa çıkmış, Çobanlar ormanına girmişti. Orada bir taşa oturdu. Başını ellerinin arasına aldı; köyün ağaçsız yolunda kendisini yakan güneşten sonra gökyüzünü saklayan meşelerin dibindeki rutubet onu üşüttü. Vücudu titredi; fakat o, yine hissetmedi. Beyni, büsbütün başka düşüncelerde, yabancı bir hayatla yaşıyor, zalim bir kuvvetle çarpışıyordu.

Demir, Neyyir'in öldüğünü duymuştu. Onu kendisine haber veren mektubu tekrar cebinden çıkardı ve bir daha okudu. Her bir kelime üstünde ayrı ayrı durarak yavaş yavaş okudu.

— Zavallı Neyyir, dedi. Biçare!

Mektup elinde olduğu halde kalktı ve tekrar yürümeğe başladı. Farkına varmaksızın geri dönüyordu. Zerefşan'ın kenarına gelince yukarı baktı. Neden ormana kadar çıkmadım, diye kendine sordu. Orada oturduğunu unutmuştu.

Dere kenarında bir kavak ağacına dayandı. Gözlerini kapayarak:

— Hazin artık serbest! Dedi.

Bu cümleyi söyler söylemez, yabancı bir ağızdan işitiyormuş gibi hayretle gözlerini açtı; sonra başını önüne eğdi. Eliyle gözlerini kapadı ve tekrarladı:

— Hazin serbest! Hazin benim olabilecek!..

Birden titredi. Sonra gözleri, dudakları, bütün yüzü güldü. Onun küçük sıcak elini kendi avucu içinde duyuyor, saçlarının ılık ve canlı yumuşaklığını, yüzüne dokunduruyor gibi hissediyordu. O gün gibi:

— Hazin serbest! Hazin kendisinin olabilecek! Azîm, sınırsız bir sürur kalbini genişletti. Bütün mevcudiyetinin üstüne rahmet gibi indi. Ve onu kendisine, kendi hayatına, kendi faaliyetine kendi vazifesine elzem, mübrem görüyordu. Birlikte ne iyi çalışacaklardı. Oh! Ona ne muhtaçtı, ne muhtaçtı. Onunla, onunla!... Demir, gözlerini kapıyor, parmaklarıyla şakaklarını sıkıyordu. Hayır! Çıldırmıyor. İstese beraber olacaklardı. İstese... İşte kendi istemesinden maada hiçbir mani yoktu. İstese!... Bütün o telâfisiz zannettiği ıstırapları nihayet dinecekti. Bütün o düşünmeye bile kendinde hak görmediği emeller hakikat olacaktı. Hazin kendisinin olacaktı. Kendisinin!.. Fakat istemeye hakkı var mıydı? Büyük emele hıyanet olmaz mıydı?

Birlikte elbette daha iyi çalışacaklardı; lâkin İstanbul'da kim kalacaktı? Orada onun yerini tutacak birisi bulunmaz mıydı? Halbuki burada Hazin, kadınların kalbinden milliyet yolunu bulurdu. Onlara milliyet sevgisi öğretirdi. Çocuklarını seven annelere zaten insaniyet aşkı öğretmek güç değildi; fakat bunun için bir kadın kal-

bi lâzımdı. Hazin, onlara medeniyet, terakki arzusu da öğretecekti. O, burada olmalı idi. Evet, burada lâzımdı. Demir, kendisine o kadar yabancı gelen saadet hayalini, saadet ümidini dudaklarıyla içmek ister gibi bütün ciğerleriyle uzun uzun nefesler alıyordu.

Nihayet onun da elemi bitecekti. O da hayattan beşerî bir hisse alacaktı.

— Hazin, benim olacak! Dedi. Ve kalbi aşktan bükülüyor, genişliyor, titriyor, kuvvetli kuvvetli çarpıyordu

— Hazin, benim olacak! diye tekrarladı. Nihayet dayanamadı ve ağladı. Bir çocuk gibi, bir meczup gibi aşkı ve saadeti ilk defa gören bir bedbaht gibi ağladı.

— Hazin'siz bu kadar zaman nasıl yaşadım, diyordu. Ve onun hatırasıyla bütün vücudu eriyor, çılgın arzularla onu düşünüyordu. Ansızın, hiç bilmediği bir kıskançlıkla titredi. Aşktan hiç hisse almamış birisinin saf bir ibadetle sevdiği sevgilisine sahip olan bir rakip için duyacağı vahşi, müntakim, maddi bir kıskançlık duydu. Neyyir'in Hazin'i almasına nasıl tahammül etmişti? Şimdi bu düşünce onu isyan ettiriyordu. Kendisine işkence etmek isteyen bir ihtiyaçla onların beraber geçirdikleri hayatı, anbean takibe çalışıyor ve artık gölge olmuş bir rakibin samimiyetlerini tasavvur ettikçe çıldırıyordu. Bir zaman geldi, ki hissettiği azabı o kadar arttı, o kadar arttı ki onu artık yalnız maneviyatında değil, vücudunun maddiyatında da duyar gibi oldu. Başını şiddetli bir ağrı çekiçliyor, göğsü sıkılıyor, nefesi daralıyordu.

— Hazin'i neden ona bıraktım da kaçtım, diyordu. Onu alıp gelmek o kadar kolay iken! Bu kadar zamandır onu başkasının bilerek nasıl yaşadım! Ondan uzak! Onu görmeden nasıl yaşadım!.. O, olmadan beni ne yaşatmış? Ondan başka bu hayatta nenin değeri var?

Birden dudakları kurudu, benzi sarardı, elleriyle oturduğu taşa dayandı. Ne söylemişti? O, olmadan onu ne mi yaşatmış?.. İşte kendi kendisini emele hıyanet ederken yakalıyordu. Demek Hazin,

mefkureye birlikte çalışacak, onun muhabbetini millete çevirecek sevgili bir yardımcı olmayacaktı.

Arkadaşı değil, maksadı, gayesi olacaktı. Ondan başka bu hayatta nenin değeri var?

Oh! Günah! Günah işliyordu. Aşk, heyhat, ne çabuk hodbin ve nankör yapıyormuş! Hayır, bu aşktan kaçmalı, aşktan kaçmalı! Hayır, bu aşk günah olacak!... O halde? Ya o? Zavallı Hazin! O bekleyecek değil mi? Onu kendi kendine nasıl bırakacak? Yalnız, metruk ve tesellisiz! Orada daima daima kendisini beklemeyecek miydi? Hazin ile aralarında aşklarına dair bir kelime geçmemişti. Lâkin dünyayı ihata eden ve halbuki kimsenin göremediği atmosferin mevcudiyetine nasıl inanıyorsa, onun da söylenmeyen aşkına öylece emin idi. Zaten ayrıldıkları gün kâfi derecede anlaşmışlardı. Kendi gözyaşları ona bütün hakikati söylememiş miydi? Ya sonra o mektubu! Kendisini Hazin'e büsbütün bağlıyordu. Hayır! Aşk, bahusus bu aşk ölmeyecek, hiç ölmeyecek... Zaten aşk öldürülür mü? Onu incitecek, acıtacaktı. Acılar içinde çıldırtacak ve o acıyla kuvvetini idrak ettirecek, sonra onunla mücadele edecekti. Aşk ile mücadele? Ve oh! O mücadele ile yaralanacak biçare hayatlar! Her birinin ayrı bir tarafa çevrilecek kardeş hayatları! Bîkes, zavallı, kimsesiz, serseri olacak hayatları!..

Demir, o hayatın soğuk dibini gördü ve ruhu üşüdü. Evet, en mukaddes mefkurelerin, en büyük emellerin bile bazı dakikalarda dolduramadıkları hayat, aydınlatamadıkları o soğuk ve karanlık hayat kuyusuna yalnız inmeyi düşündü... Ve sonra Hazin'in bir güneş sıcaklığı, bir güneş hayatı dağıtan cazibesinin, aşkının orayı nasıl aydınlatacağını, nasıl ısıtacağını tasavvur etti.. O, yanında oldukça ne çok çalışacaktı. Onunla kendi kabiliyeti ne kadar artacaktı. Onun yanında, ah, onun yanında!

Başı dönüyordu. Tekrar zayıfladığını, kendini çeken cazibeden kurtulamayacağını anladı. Ondan kaçmak istiyordu ve halbuki tasavvur ettiği bu hiçbir zaman hakikat olmayacak hayal levhasını bi-

le uçurtmaktan titriyordu. Hazin'i artık düşünmek istemiyordu. Halbuki onun hayaline kollarını uzatıyor ve göğsü üstünde sıkmak istiyordu.

— Hazin'siz yaşamak, dedi. Zavallı Hazin! Fakat ona karşı hıyanet olacak! Ona karşı hain olacağım. O, beni bekleyecek. Onu bırakamam! Hazin! Sevgili Hazin!

Demir, eliyle göğsüne dokundu. Orada derin bir acı, kırılan, çatlayan bir uzvun vereceği acıyı duydu. Hazin'den uzak ölecekti.

— Ya Rabbim! Onu ne kadar seviyorum; ne kadar seviyorum, diye inledi...

Parmaklarını saçlarının arasına sokuyor ve onları köklerinden tutup çekiyordu.

— Ölüyorum, dedi. Fakat insanları idare etmek, insanları kurtarmak isteyen, aşkın dar mahpesine kendini sokar mı? Ne yapmalıyım, ne yapmalıyım?

Oturduğu yerden fırladı ve hızlı adımlarla yürümeye başladı. Ayakları kendisini götürmekten çekininceye kadar yürüdü. Taşlara çarpıyor, dereler üstünden sıçrıyor, ağaçlara başını vuruyor. Yürüdüğünü bilmeden, saatlerin geçtiğini anlamadan, belki vücudunu hissetmeden yürüyordu. Nihayet düşünceye kadar yürüdü ve artık Hazin'i düşünmemek istedi. Fakat onun siyah gözlerini, bir ziya gibi derin ve muammalı bakan kamaştırıcı nazarını, yanaklarını çukurlaştıran tebessümünü karşısında görüyordu. Her şeyden ziyade sesini, o, kelimeleri biraz uzatarak söyleyen sesinin ahengini ve musikisini dinleyebilmek için derin bir tahassür duydu. Ruhunu, vücudunu titreten o sevgili sesi bir daha hiç dinlemeyecek miydi?

— Demek, diyordu, birbirimizi emsalsiz bir aşkla sevdiğimiz halde onu inciteceğim, üzeceğim, belki öldüreceğim. Ve ben de onsuz yaşayacağım! Ne yapmalıyım, ne yapmalıyım? Halbuki vazifem beni bekliyor. Artık vazifemin ulviyetini anlayan ruhumu da kaybetmişim. O artık benim her emelime teselli, her ıstırabıma deva ol-

muyor. İrademle hazırladığım saîvet cennetinden büsbütün atılmışım. Lâkin niçin niçin beklemiyorum?

Ve nedametle feryat etti: Yenmek lâzım! Hayat nedir ki aşk ne olsun? Rüya, gölge! Halbuki beni çalıştıran emel bütün bir istikbal, bütün bir ebediyet temeli! Asırlara saadet hazırlayacak ilâhî bir şefkat.

Bütün bir ırka muhabbet bağlayan, beşerî aşk önünde eğilir mi? diyordu... Ve aşk tahassürlerinin, saadet hicranlarının üstüne çıkmaya ve oradan ilk manevi tebessümü kendisinden öğrenen Türkleri, ırk ve istikbal ümitleriyle ilk defa kendi eli altında titreyen Türk kalplerini düşünmeye çalıştı. Onların, içinde boğuldukları esaret, sefalet ve zillet ummanını tasavvur etti. Onların zekâsı kapalı gözlerinin umutsuzluk pırıltısını, korkarak bakan istirham manasını gördü ve onlar için ruhunda, çocuklarını, bahusus alîl çocuklarını, yalnız bırakıp gitmekten titreyen, bir anne şefkati duydu. Onlara derin derin, kalbinde sızılarla acıdı. Onlar kimsesiz, beceriksiz, zillet ve sefalet içinde çırpınırken, o, aşkın hodbin zevklerine mi dönecekti? Oh! Çirkin ve acı düşünce. Aslâ aslâ! Bu acı ve pahalı saadet kendinden uzak olsun!

Lâkin orada yeisler içinde Demir'i bekleyen zavallı Hazin! Ondan kaçtığı günü hatırladı. Vücudu aşk lerzeleriyle yumuşadı.

Hayır hayır! Kendi vazifesi bu kadar karışık değildi. Dünyanın aldatıcı, mütelevvin ve hain hayatına ne kadar zaman evvel veda etmişti. Kendisine çizdiği basit ve düz yoldan çıkmak hakkına artık malik değildi ve bunu Hazin de biliyordu. Elbet onu beklemezdi. Orada o, ne iyi çalışıyordu.

— Eğer bir tek arzumu yenecek kuvvetim yoksa, hangi cüretle milleti yükseltmeye geldim? Dedi.

Ve günah işler gibi titreyerek gözlerini kapadı. Hazin'in uzun ve ahenkdar endamını, sıcak renkli çukur yanaklarını, meyus bakan parlak gözlerini hayalinde bir daha seyretti. Hayatını dimağıyla yaşamaya karar verenlerin bütün, aşk korkusuyla onun siyah

ipek saçlarının hafızasından ayrılmayan sarhoş edici kokusunu uzun bir nefesle hatırladı ve içini çekti.

... Sonra olduğu yerden kalktı ve karanlıklarda yaşayanların ebedî felâketine iştirak için kendi gözlerini oyan bir resulün semavî acısıyla gülerek el'an elinde duran buruşuk mektubu parça parça yırttı ve rüzgâra doğru fırlattı. Kâğıt parçaları beyaz ve küçük birer tüy gibi bir zaman havada durarak ayrı ayrı istikametlerde uçuştular. Sonra birer birer yere düştüler.

O zaman Demir, arkasına hiç bakmadan Davul köyüne doğru hızla yürüdü!

6

"Sıhhatta olanlar değil,
illetliler hekime muhtaçtırlar."

Demir, Buhara'da İmam Kulu Han Medresesi'nde ameleye verdiği gece dersinden çıktıktan sonra o akşam evine gitmedi. Kollarında ağır bir yük ile Çay Pazarı'nın sağındaki fakir ve ıssız mahallelere saptı. Soğuk ve berrak bir geceydi. Semanın mavi atlasını benekleyen yıldızların ziyasında yoluna dikkatle bakıyor ve kaymamak için gayet yavaş yürüyordu. Yarım saat kadar yürüdükten sonra siyah çamurdan bir kulübenin önünde durdu.

Beş gündür Demir, o siyah çamur kulübenin karanlık bir odasında kirli bir ot yatakta yatan iğrenç bir hastayı bekliyor.

Diken Musa'yı sokakta donmuş çamurların üstünde sarhoş yatarken bulup da evine götüreli onun yanından bir dakika ayrılmamıştı. Buhara'nın en ahlâksız bir Rus hafiyesi olan Karadiken hummanın ender fasılaları arasında Demir'i başucunda gördükçe kirli kalbinin zehirli kinleriyle daima onu sokmaya çalışıyor, akciğer örtüsünün iltihabının verdiği sancıyı, Demir'den yediğini tahayyül ettiği bir darbenin tesiri zannediyor ve Demir'i en fena küfürlerle kovuyordu.

Fakat onun bütün bu hiddetleri, Demir'in büyük şefkati üstünde ne iz bırakabilir?

Demir, onun hiç iyilik görmemiş olduğunu anlıyor ve hangi elemler, hangi felâketlerle güreşirken fenalığın bu siyah uçurumuna düşmüş olduğunu tefekkür ediyor, onun ruhunu kaplayan hissizlik yeisini silmeye çare arıyordu.

Bu gece humma yine çok şiddetlenmişti. Demir, hastanın başını soğuk su ile ıslattı. O, bu serin teması duyunca gözlerini açtı ve ilk defa insanlığa benzer bir his duydu.

— Başıma ne koydun?

— Soğuk su.

— Niçin?

— Ateşini, alsın diye...

— İyi ettin, başımın ağrısını aldı.

Karadiken, bir zaman düşündü. Sonra susmaya tahammül edemeyerek sordu:

— Sen bana niçin bakıyorsun?

— Hastasın diye!

O, bu cevabı anlamadı. Demir'den gizlemeye çalıştığı sinsi hareketlerle elbisesinin altından elini yan tarafına götürdü ve oradaki mevhum yarayı aradı. Bulamayınca büsbütün şaşırdı. Demir, kendisini vurmamış mıydı? Demek polislerin gelmesini men' için yanı başında durmuyordu. O halde? Acaba, onu Ruslara kaç defalar ihbar ettiğini bilmiyor muydu? Acaba, ona elinden gelen bütün fenalıkları yaptığını duymamış mıydı? Tekrar sordu:

— Sen bana niçin bakıyorsun?

— Hastasın da ondan!

— Sen hasta olsan ben sana bakmazdım.

— Çünkü bana bakacak dostlarım var. Senin gibi yalnız olsam, sen de bana bakarsın; ben senin kardeşinim.

Musa anlamadan bakıyordu; fakat daha ziyade düşünmeye üşendi. Bir zaman sonra hummanın verdiği dalgınlık arasında De-

mir'in kendisine doğru eğilmiş yüzünden aşağı yaşlar aktığını gördü. Demir ağlıyor muydu? Niçin? Mustarip beyni bunu derinleştiremiyor ve tahlil edemiyordu ve bu anlaşılmaz muamma mütemadiyen onun rahatını kaçırıyordu. O, hasta diye mi, ölecek diye mi ağlıyordu. Neden? Yoksa kendisinden iğreniyor muydu?.. O halde ona bakamazdı. Niçin baksın! Ben senin kardeşinim! Kardeş! Neden, niçin? Tabiî o, Musa'ya hiddetli idi. Onu üzmek için Musa neler yapmamıştı... Demir de hepsini duymuştu.

Beyni karıştı. Bazen, bir şimşek anı, Demir'i anlar gibi oluyor, sonra yine hemen beyni karışıyor ve her şeyi kaybediyordu.

Biraz sonra dalmıştı. Rüyasında yine Demir'i görüyordu. Demir, üstünde beyaz elbiseler, kendisine doğru eğilmiş, ağlıyordu ve o gözyaşları birer birer altın olarak Musa'nın kucağına düşüyorlar. Sonra, Demir'i yumuşak eliyle onun sancısına dokunur ve Karadiken her acıdan, her ıstıraptan kurtularak altınlar alıp gidiyor... Giderken arkasına dönüyor ve Demir'in önünde binlerce hastalar görüyor. O daima ağlayarak her birine dokunuyor ve onların hepsi de iyileşerek altın olmuş gözyaşlarını toplayıp Musa'nın arkasından geliyorlardı.

7

Pek sevgili Demir Bey,

Siz gideli dört sene bitti... Turan çölünde ilk çiçeklerin açılmaya başladığını uzaktan anlıyorum...

Zaten bütün milleti bir uyanma hamlesi titretmeye başladı...

Siz gideli buradaki Türkler, en bedbaht zamanlarını yaşadılar. Bir senedir bizim için her yeni gün, yeni bir felâket yükûyle geliyordu...

Bulgar İstanbul'un kapısına dayanmıştı. Toplarının sesi Fatih Türbesi'ni inletirken kaçan askerler, namusunu unutan zabitler, izzet-i nefsini bilmeyen millet -kudsiyeti mahvolmuş vatanda çiğnenen ecdat kabirleri- her şey yüzümüzü sefalet ve mahcubiyetle karartıyordu.

Bütün memleketi baştan başa uzun bir matem feryadı titretiyordu; her ferdin ağlayacak bir acısı vardı. Buzlu bir kasırga tahribatıyla esen bu korku ve felâket rüzgârı, bütün yuvaları yıkmış, beyaz ve sarı saçlı başları bükmüş, gençleri biçip yatırmıştı...

Bu esnada bütün millet ezilmiş ve umutsuz, semasını kaplayan bu zulmetler içinde, ölen itikatlarının matemi arasında kendi maneviyatını ve mevcudiyetini baki kalacak yeni bir istinadgâh ihtiyacını hissetti...

Ne olmuştu ecdadın rüyaları?.. Eski büyüklük ümitleri!.. Bunca sultanların bina ettikleri muhteşem saltanat nerede idi? Babalarımızın büyüttüğü o muazzam imparatorlukta karanlık bir harabezardan başka ne kalmıştı?

Evet ufuklarımızı kaplayan bu zulmetler içinde kaybolmaktan titriyorduk. Türkler muttasıl bir umut pırıltısı, istikbalin yolunu gösterecek bir yıldız, bu viraneden çıkacak yeni bir uçmak hulyası arıyordular...Meyus ve korkak kendilerini her tarafa çarptıktan sonra elim bir acı ile maneviyatlarına iltica ettiler ve ruhlarının en Samedanî derinliklerine kadar indiler... Onun titrek fakat ezelî sesini aradılar... Onunla doğru yolu göreceklerini zannettiler. O zaman bu soğuk karanlıklar içinde bu Allah'ın sükûtu arasında bir şey canlandı. Ruhlarının ummanında sanki mukaddes bir fırtına başladı ve bütün bu meçhuliyetler arasında, uzak ve esrarlı bir ilâhın ilk füsunkâr nağmelerini duymaya başladılar... Ebediyetin sesini gittikçe yükselten bu neşideler arasında yeni bir güneş parladı... Ruhlarının semasından inen bu ziya ile gözleri kamaştı ve azîm sürurlar, lâhutî ümitler içinde -kaybolmuş Allah'ını tekrar bulan bir ümmetin şevkiyle- eskiden beri kendilerini yaşatan, fakat unutulmuş, hatırlanamayan ezelî bir mefkureyi tekrar idrak ettiler... Bütün millet en cahilden en münevvere kadar ruhunun meçhuliyetinde titredi. Sizin bu kadar zamandır ibadet edici olduğunuz milliyet güneşi herkes için de doğmuştu; cahil kısım onu zaten hiç unutmamıştı... Dimağıyla bilmiyordu; fakat bilmeden hissediyordu... O, bu

emeli asırlardan beri meçhul ve fıtrî bir halde, iradesiz olduğu gibi cebrî bir kuvvetle kanında ve ruhunun meçhuliyetinde saklamamış mıydı? Onu yaşatan, onu ecdadına bağlayan kuvvet, bu emeli de onda korumuştu. Münevver kısım... onlar karanlık emelleri ruhlarında hissedecek kadar saf kalmamışlardı. Mefkurelerinde bile irade, düşünce, hesap, menfaat ve tesir vardı... fakat her halde yeni emel, bizim emelimiz, onların hesaplarının çirkinliğini bile örtecek kadar ziyadardır...

Görüyorsunuz ya Demir Bey, bir kere daha nur karanlıklardan doğdu. Siz, siz ne yapıyorsunuz, ne haldesiniz? Sizin hayatınızın münevvir çalışmalarını seyretmek bahtiyarlığından bile mahrum olduğum için ne tesellisiz esaflerle inliyorum bilseniz. Allah'a ısmarladık. İnşallah bir kere daha görüşmemiz kısmet olur.

Hazin

8

"Buda, insanları kurtarmak değil, insanlara kendi kendilerini kurtarmayı öğretmek için Nirvana'yı bırakmıştı".

Demir, artık çok yaşayamayacağını anlıyordu. Herkes İstanbul'da sevinirken, bir hakikat bulmakla iftihar eder ve pür galeyan iken o, orada tâ uzaklarda, Türkistan'ın beyaz zulmetlerinde, anavatanı tarafından unutulmuş, yalnız ve yoksul beş senedir her gün yeni bir köyden yeni bir sefalet muhitine şifa ve ümit dağıtarak dolaştıktan sonra şimdi artık sönmek üzere olan hayatının son pırıltılarıyla müstakbel ırk birliğinin ilk ocağını yakmak için Semerkant'a geliyordu.

Hakiki bir mutekit imanıyla karanlıklarda, yorucu sefaletler, acı hezimetler içinde, kendi mefkuresinden, kendi kuvvetinden maada bütün düşüncelere yabancı, çektiği maddî sefaletlere lâkayt, daima önünde gördüğü emel yıldızını takip ediyordu. Demir, müstakbel Türkiye'nin muazzam cephesinin parlak ve meşhur mimarı olma-

yacaktı. O, faydasız şerefleri bırakarak buraya ırk saadetinin temel taşlarını taşımaktan elleri kanayan karanlık bir işçi olmaya gelmişti. O, ırk vahdetinin saadetini anlatmaya gelmişti. O, Türklere kendi kendilerini kurtarmayı öğretmeye gelmişti.

Bütün insaniyet resülleri gibi o da karanlıklarda bir saadet devri hazırlayan ve emelinin büyüklüğünü yalnız hayalinde görmeye mahkum bir sanatkârdı. Demir, bütün o resüllerin azaplarını da duyuyordu. Onlar gibi mabudunun büyük hayalini gördükten, ona ibadet ettikten sonra gördüğünü yaşatamadan, yalnız telkin ederek belki inandırmadan öleceğini bilen bir mutekit, uçan ve gök cisimlerinde gezen, baş döndürücü ummanlara inen zekâsının verdiği fevkalâde ihtisasatla sınırsız istiğraklar, yeislerle elemli olan bir sanatkârdı. Oh bu azap...

Hakiki bir imanın verdiği ulviyetle, ezeliyeti, ebediyeti, kendinde duyarken şimdi kuvvetinin uçurumlu aczini görmek, fani bir hayatın mahdut saatlerini saymak azabı...Semalarda uçarken, insanı toprağa bağlayan bağı hissetmek, asırların, zamanın genişliğini ve milyonlarca insanların ruh ihtiyacını kendinde saklayan bir maneviyatla küçük bir ömrün ve muhitin dar duvarlarına başını vurmak, istikbale, ebediyete doğru koşarken önünde adem uçurumunu açık görmek!.. Maamafih bu istiğrakları, bu azapları, bu isyanları hisseden ne kadar kısa bir ömrün sahibi olsa da yine ebedî bir hayat yaşamış olur... Çünkü o, asırların, gelmiş ve gelecek bütün insanların acziyle inlemiş, bütün insaniyetlerin kemale olan yükselme arzusunu duymuş, yarım kalmış hakikatlerin işkencelerini kendinde cem etmiş, kâinatın ebediyetini, sınırsızlığını küçük vücudunda hissetmiş oluyor. Hayat, ihtisasattan ibaret değil mi? Hayatı yokluktan ayıran ihtisasat değil mi? Bütün hayatların silsilesini bir tek insan küçük ömründe hissdebilir ve onun içindir ki böyle müstesna adamlar bütün insaniyeti anlar, gelmiş ve gelecek bütün insanları severler.

Ruhun bu yükselişiyle vücudun bu kudretsizliği arasındaki mücadelenin neticesinden bir şimşek, bir ziya, yeni bir hakikat çıkarsa

o sanatkâra bir kahraman, bir fevkalbeşer, bir resul diyoruz ve onun verdiği iz asırların, milyonlarca insanların takip edeceği yol oluyor.

Demir de onlardan biri idi!..

9

Bugün istasyon sabırsız ve pür heyecan bir kalabalıkla dalgalanıyor. Şehirdeki bütün Türkler oraya toplandılar. Han Demir Semerkant'a geliyormuş!

Bu haber kaç gündür bütün ağızlarda dolaştı, bütün evleri gezdi. Bütün zihinleri merak, hayal ile doldurdu. Bütün istikbal ümitlerini kanatlandırdı ve nihayet bugün hepsini buraya topladı. Anneler, bu haberi birbirine müjdeledikten sonra, bugün küçük çocuklarını, hasta yavrularını kucaklayarak kafile kafile buraya koşmuş ve izdihamın ilk safhasını işgal etmişlerdi. Ve şimdi bu intizar dakikalarını kısaltmak için birbirlerine Demir'in harikalarını anlatıyorlar.

Anlatıcılar, zaten bulutlu hikâyeleri büsbütün müphem harikalarla süslüyorlar. Dinleyenler de çok anlamıyorlar, fakat fevkalâde hikâyeler dinlemeye memnun ve bu masal kahramanlarından daha büyük, daha muktedir adamı görmek ümidiyle bahtiyar, kalpleri heyecanlarla titreyerek dinliyorlar.

Onlardan biraz uzakta erkekler çay içerek bekleşiyorlar.

Çocukların cıvıltısı, yavaş yavaş annelerinin, babalarının da sesini kapatmaya başladı. Onlar bu sabah erkenden uyanıp bayramlık elbiselerini giydiler ve buraya hocalarıyla tam bir gururla geldiler. Genç kızlar da "onu" görmek istiyorlardı... Anlayamadıkları bir teessürle gözleri dalgın, zihinleri hayal ile dolu en güzel elbiselerini giymiş ve bahçelerinin en taze, en güzel kokulu gülünü koparark Demir'e karşı gelmişlerdi. Aydemir, Semerkant'a geliyormuş! Onun ismini ne kadar zamandan beri fevkalbeşer hikâyelerin kahramanı gibi duymuşlardı ve o şimdi geliyordu! Onu göreceklerdi. Aydemir Han geliyor! Uzak ve keskin bir düdük sesi ve bütün halk bir kere titredi. Herkes doğruldu; hepsinin gözleri yola dikildi. De-

rin bir sükut... Uzun vücutlu siyah çelik hayvan koşarak gözüktü ve soluk soluğa büyük nefesler püskürterek tekrar yürümek sabırsızlığıyla titreyerek durdu. Bütün gözler meraklı meraklı onun vücudunu araştırıyorlardı. Vagonların birinden siyah elbiseli, uzun boylu, sivri sakallı, sevimli yüzlü birisi indi. Aydemir! İşte öğrencileri de atladılar ve arkasına dizildiler. O, parlak ve güzel gözleriyle bir kere etrafına bakındı. Sonra orada derin bir sükut içinde toplanan halka, sevimli, hayalî bir tebessümle güldü. Onun bu tebessümünün pırıltısı o anda bütün yüzlere aksetti ve bütün orayı aydınlattı... Karanlıkta duran bir kalabalığa birden kuvvetli bir ziya gösterince nasıl derin bir inşirahla uzun bir nefes alırsa onların da öyle hepsinin gözü kabardı...

...Bu ilk dakikalardan itibaren hepsi onu bütün ruhlarıyla sevmişlerdi. Anlayamadıkları bir çekicilikle ona bağlandıklarını hissettiler... Bir zaman daha hepsi sustular... Sanki Demir'in ruhundan inen, şefkat neşidesini dinlemek istiyordular. En evvel bir anne çocuğuyla ona ilerledi: Sefa geldin Han Demir! Ve çocuğa Demir'in elini öpmesini söyledi. Sonra kendisi de öpmek istedi... Yol gösterilmişti... Hepsi, beyaz saçlılara, iki kat olmuş vücutlulara kadar birer birer onun ellerini öpmek istediler:

— Sefa geldin Han Demir, sefa geldin Han Demir.

Gözlerinde iki nuranî yaş, hepsini ayrı ve yeni bir muhabbet dalgasıyla karşılıyordu...

Anneler yol üzerine dizildiler ve ona hasta yavrularını uzattılar.

— Şifa, Han Demir! Senden şifa bekliyoruz!..

O, her birine ayrı ayrı, beklediği şifa verici kelimeyi buluyordu. Şehre döndükleri zaman bütün o halk, çobanını bulmuş koyun sürüsü gibi onların arkasına düşmüşlerdi...

10

"Han Demir, sevgili hocamız, sen söyle niçin o güzel memleketini, aileni, sevgilini bıraktın da bize geldin?..."

Demir'in şerefine Halil Efendi'nin gül tarlasında bir ziyafet verildi. Davetliler, yeni açılmış güllerin arasına serilmiş seccadelere oturmuş, Demir'i bekliyorlardı.

Ev sahibi, Semerkant eşrafından olan Halil Kameri, asil ve ihtilalci bir ailenin son evlâdı idi. Pederini hükümet Sibirya'ya nefyedeliden beri, o, babasının yolunu takip ve intikamını almaya ahdederek vatanı Hazer'i bırakıp buraya gelmiş ve görünüşte ticaretle iştigale başlamıştı. O bir çocuk denecek kadar gençti ve onu her günkü hayatında o kadar süslü, müsrif, nazik ve lâkayt görenler onun bu aldatıcı zevahir altında ne azimli, ne milliyetperver bir ihtilalci ruhu taşıdığını tahmin edemezlerdi. Davetliler iki kısım idiler. Biri ev sahibi gibi Demir'in hakiki çırakları, talebesi veya meftunları... Onların başında Demir'in ilk talebesi Ziynetullah'ı görüyoruz. Kendine de, başkalarına da gayet sert olan bu genç hoca, mistik bir dindar ve milliyetperverdi. Sonra Kafkasyalı Şakir, köhne Ürgençli sakat kollu Hasan, Kazanlı Ahmedof Taşkent'te bir gazete tesisi için gelmiş ve muvaffak olamamış, daimi bedbin mütalâalarına rağmen o da imanlı ve şevkli ve bunlar gibi daha birkaç tane fikir ve hayal zengini fakir gençler açılmak için ilk güneş şuaını bekleyen çiçekler gibi şimdiye kadar bütün kudretlerini gösterebilmek için bir idare, bir istikamet, bir rehber beklemişler...

Diğer kısım, Türk birliğinde İslâm birliği gören ve anlayan hocalar, bunlar Demir'e bazen yardımcı, bazen düşman olacaklardı. Menfaatperest ahali yanında pek büyük olan şöhretine gayet kıskanç idi.

Bu iki kısımdan maada birkaç da renksizler... Meselâ Azerbaycanlı Doktor Mirza Hasan gibi Bursa'da tahsilini bitirmiş zengin, mağrur, işsiz, her fikri bıkıncaya kadar kabul eder, sonra bırakır. Semerkant'a seyahat için gelmiş, şimdiden sosyalist.

Ahunt Ömer, orada seccadeye uzanmış elinde tuttuğu gülü koklayan Şakir'e sordu:

— Han Demir neden bu kadar gecikti?..

Şakir, uzun boyu, kavgacı, sarı ve sivri bıyıklarıyla zıt duran yumuşak mavi gözlerini kaldırdı ve:

— Han Demir Kara Hüseyinof ile fakirleri gezecekti. Anlaşılan işi bitmemiş, o bizim gibi işsiz durmaz.

Ahunt'un eski deriye benzeyen sarı yüzü bütün buruştu. Mirza Hasan, şehrin bir aylık dedikodusunu teşkil eden, o mahut tek gözlüğünü düzelterek sordu:

— Aydemir'in İstanbul'lu olduğuna emin misin?

Şakir hayretini saklayamadı.

— Neden sordun?

— İstanbul beylerine hiç benzemiyor da ondan... Ben onu gördükçe Lüther'i hatırlıyorum; sonra İstanbul gibi güzel bir memleket bırakılır da buraya gelinir mi?

Hiddetle başını öbür tarafa çevirdi... Hocalar anlamadan bakıyordular.

Şakir yumuşak ve masum bir hayretle söylüyordu:

— Han Demir'e nerelisiniz demek aklıma dünyada gelmedi. İstanbul'da doğmuş veya değil, ne ehemmiyeti var? O, bir şehrin veya bir memleketin değil ki... Hattâ bazen Turan'ı bile ona vatan diye küçük görüyorum. Bir müddet düşündü, sonra fazla söylemek istemeyenler gibi başını salladı. Siz onu benim gibi tanısaydınız dedi, bir gün ona talebesi sordu: "Niçin o güzel memleketini, sevgili aileni bıraktın da bize geldin?" Oh onun cevabını işitseydiniz: "Benim memleketim Türk olan her yer; sevgilim, ailem üzüntüde her insan ".

— Sen ne zamandan beri Han'ı tanıyorsun?

— Ben, Han Demir'i ilk evvel Taşkent'te büyük kolera esnasında tanıdım. Çok evvelden ismini biliyordum. O zaman gördüm. Şehirde hastalık çıktı ve birden müthiş bir surette arttı, bütün mahallelere yayıldı. Günde yüz elli, iki yüz vefat olurdu. Doktorlar hastalığın önünü alamadıktan maada hastalara yanaşamaz oldular. Korkuyorlardı. Nihayet bir zaman korku o kadar büyüdü ki bir evde

hasta oldu mu ailesi hastayı bırakıp kaçıyordu. Ölen ölene, hele fakirler... Na'şların bazısı kimsesizlikten evlerde çürüyüp kalıyordu... Artık şehrin halini siz düşününüz!.. O esnada Han Demir geldi!.. Hastalığı duymuş ve koşmuştu. O hastalara bakmak için sanki semadan inmiş bir melek oldu. -Şakir bütün hayranlık vasıflarını coşarak anlatıyor anlatıyordu; sükûtiliğini unutmuştu.- Evet melek!.. Zira hepsine yetişti. Hepsine baktı, hepsine koruyucu oldu, hepsini sevdi ve çoğunu iyi etti. Hepsine nasıl yetişti? El'an müteaccibim... Birine girer, ilâçlarını verir. Banyosunu yapar; sonra oradan çıkar diğerine girer. İyileşmişlerin yemeğini yedirir, hummalıları bekler, ıstırap içindekileri teskin eder, gece uyuyamayanların yanında oturur...Eczahaneye koşar velhasıl her şeyi o yapardı... Gününün yirmi dört saatini de onlara veriyordu... Beşeri hiçbir zaaf, hiçbir ihtiyaç, hiçbir yorgunluk onun için değildi. Ah şüphesiz Han Demir o esnalarda insandan yüksek bir şeydi. Onun bu insan üstü cesareti önünde aileler de öbür doktorlar da vazifeleri başına geldiler. Ahaliye korunma usulünü öğretti ve şehri kurtardı. Kurtarmak için benim annem de hastalığa tutulmuştu. Annemi de o kurtardı. İşte Han Demir bizleri böyle her türlü ölümlerden kurtarmak için, cennet gibi memleketini, dünya güzeli İstanbul'u bırakıp gelmiş... O zamandan sonra Han Demir'i kendime hem hoca, hem efendi, hem rehber her şey tanıdım. Oradaki mücellithanemi, evimi sattım ve annemle birlikte Han'ın arkasına düştük. Onunla birlikte bütün Türkistan'ı dolaştık... Ziynet, Hasan bilir ya, onlar da benimle birlikteler. Allah'tan bir isteğim var: Han'dan evvel ölmek.

Bu samimi ve derin kulluk etme karşısında hepsi hürmetle sustular... Hepsinin kalbinde büyüklük arzuları dalgalanmaya başladı. Demir, gelmişti!.. Onu heyecanla karşıladılar...

Yarım saat geçmeden hepsinin kalbine tesir etmiş ve ekserisi onu mefkurelerinin ebedî rehberi olarak kabul etmişlerdi. O, sözleriyle hepsinin ulviyet arzusunu, hepsinin büyüklüğünü sanki inkişaf ettiriyor. Önlerinde yaktığı ziya ile onlara henüz göremedik-

leri ve halbuki gördükten sonra evvelce göremediklerine taaccüp ettikleri birçok hakikatleri keşfettiriyordu. O söyledikçe bu hakikatleri onlar bilmeden de hissediyorlarmış gibi tabiî, açık ve ziyadar görüyorlardı...

Yalnız Ahunt Ömer, Demir'in cazibesine boyun eğmedi. O, kendisine tesir ettikçe, kendi yerleşmiş eski fikirlerini bile sarstıkça, ondan korkuyor, onun etrafında uyandırdığı muhabbet sayesinde müstakbel mağlubiyetinin bir vesilesini hissediyordu. Ve kurnazlığa müracaat etti.

Demir'in her sözünün, her hareketinin en büyük takdirkârı o oldu; biraz sonra şaşı olan gözlerini süzerek, sesini yumuşatarak, Demir'in kendi medresesine riyaset etmesini rica ediyordu.. Demir'in ne kadar meşgul olduğunu bildiğini de itiraf etmekle beraber onun milletin menfaati bahsinde ne mucizeler yaptığını, işittiğini bâhusus medreseden çıkacak talebenin kendi talebesi olursa millî emele hadim olacaklarını da ilâve ediyordu.

Demir, Ahunt'un fikrini anladı ve tebessüm etti. Demir'i kendi eline alırsa, onun kuvvetinin kendi kuvvetini azaltacağını değil, bilakis çoğaltacağını zannediyordu...fakat tam bir ciddiyetle cevap verdi:

— Maalmemnuniye Ahunt Ömer, nazır değil, zira sizden iyi nazır olamaz; fakat hoca olurum; lâkin benim oraya koymak isteyeceğim yeni dersleri bilmem siz kabul eder misiniz?

— Ecnebi lisan mı?

— Evet, lisan, idman. Musiki... Musikinin ruhlar üstünde bıraktığı tesire emniyetim vardır. O, insanın maneviyatını damıtır ve yalnız iyilikleri geçirir. Öbürlerini kaybeder, Meselâ uzaktan misal getirmeyeceğim; kendimi alıyorum. Diyebilirim ki bana insaniyet aşkını sevdiren, birkaç defalar dinlediğim keman sesi olmuştur...

Demir dalmış, uzakları düşünüyordu. Orada lâcivert Marmara'ya bakan balkonda beyaz ve sevgili bir gölge vuruyordu. Uzak esîrî bir kemanın ağlayan notları teker teker kalbine damladı... Şimdi yalnız olsaydı şüphesiz ağlayacaktı.

Ahunt tasdik ediyordu:

— Haklısınız ve siz ne isterseniz yapabilirsiniz.

Bir kere daha Demir kendini unuttu ve oradan dört beş tane fazla öğrenciyle çıktı!..

11

Demir, elinde bir kitap çayhaneye girdi. Kapı açılınca içerinin dumanlı, kir kokan havası onun yüzüne çarptı. Fakat o, kaşlarını bile çatmadan dışardan onunla içeri giren temiz hava gibi saf, diriltici, aynı zamanda kendinden sanki habersiz, onların içine giriyordu... O yol üstünde ayağa kalkıp iki ellerini göğüsleri üstüne kavuşturan, kulluk kulluk.. diyen amelenin ortasından, dudaklarından bir tebessümle ve nazarlarıyla onları severek, sanki okşayarak geçti ve yerine oturdu.

Demir, bir aydır muntazaman her akşam işçilerin toplandıkları bu kirli kahveye geliyor ve masal şeklinde yazılmış, basit bir Türk tarihini onlara okuyordu. Her akşam bir saatlerini işgal eden bu kıraat onları yormadan meraklarını celbederek milliyet fikrine yaklaştırıyor, kendi ırklarını, kendi mevcudiyetlerini tanımalarına hizmet ediyordu.

Onlar her akşam bu kirli dükkâna sevinçle toplanıyorlar, gençler önde, ihtiyarlar biraz daha arkada dükkânın dört tarafındaki tahta kerevetler dolduktan sonra kimisi küçük dört köşe arkasız sandalyelere, hattâ bazısı yere çömelerek, bağdaş kurarak küme küme oturuyorlar. Hepsinin önünde çay kâseleri, mısır çörekleri tek tük tömbeki çiğneyenler, hattâ yeni yeni Türkistan'a giren nargile ile cigaradan bile içenler var. Gençler şakalaşarak, ihtiyarlar uyuklayarak Demir'in gelmesini beklerlerdi. O içeri gireli hepsi birden ciddi, uyanık idiler, cigaralar ezilmiş, nargileler susmuş, hattâ çaylar bile ihmal edilmişti. Havanın intizar ve sabırsızlıkla dolu sükûtu içinde Demir'in heyecanlı sesi yükseldiği vakit, orada onu dinleyen yüzlerce insan bir tek ruhla yaşıyor gibi sessiz, bir tek ruhla his-

sediyor gibi munis, bir tek ruhla düşünüyor gibi birbirine uygun idiler. Demir, bitirdiği vakit sanki hepsi birden uyandılar...

Osman Baba'nın oğlu marangoz Ali, uslu, çalışkan bir çocuk, taşan bir yeisle içini çekerek:

— Ah, Han Demir, dedi. Böyle günler görecek miyiz?

Demir bu saf ve masum sual karşısında çocuğunun ilk kelimesiyle sevinen bir baba gibi heyecanlı:

— Elbet oğlum, dedi. Türkler elbet mesut ve serbest olacaklar. Altmış milyonluk bir devlet esir kalabilir mi? Bahusus senin gibi çalışkan evlatları olursa.

— Bir kere Rus'un ezildiğini görecek miyiz?.. Biz hakim, o esir, biz efendi, o köle olacak mı?

— Hayır Ali böyle düşünme... Bunu isteme... Bugünü görmeyeceğiz ve görmememiz insaniyet namına daha iyidir. Mazlumların hakim oldukları gün zalimler kahredilemeyecek. Onlar da serbest ve memnun kalacaklar. Çünkü bizim aradığımız, mazlumla zalimin vaziyetlerini değiştirmek değil(dir), bu ilelebet iki tarafı da yıkarak perişan edecek neticesiz bir işkence olurdu.

Biz insaniyetin saadetini arıyoruz. Biz de mesut olalım, onlar da olsun. Eğer onlara zulüm ile ceza vermek istiyorsan aldanırsın oğlum, zira emin olalım ki zulüm yapmak, zulüm görmek kadar işkencelidir. Mağdurlar bedbaht olur; fakat iyi kalabilirler... Halbuki zulüm yapan zalim oluyor. Bundan daha büyük mücazat olur mu? Hayır hakim olmak, zalim olmak istemiyoruz. Bir zaman gelecek ki mağdur milletler, hakim milletlerin elinden kurtulunca ikisi de birer serbest ve bahtiyar milletler olacaklar. Biz bunu bekliyoruz.

— Bize mektepte dediler ki: Kuvvet hakimdir. Kuvvet ve zaaf dünyadan kalkmadıkça daima kavi zayıfı ezmeyecek mi?

— Bu senin söylediğin şimdiye kadar maalesef yaşayan bir hakikattir, Ali Usta; fakat elbet bir gün insanların saadetini hakim yapacak resuller çıkacak ve o zaman kuvvetin hakimi kendiliğinden

ölecek...Elbet insaniyeti yükselten iyilikle zekâ kuvvetinden maada, bütün kuvvetlerle istihza edilecek bir zaman gelecek.. Kuvvete hak vermek, ceylan yiyen bir kaplanın mantığına girmektir. Elbet artık vahşi hayvan olmaktan kurtulacağız.

İnsan olduğumuz gün, insaniyetin saadeti hakim olduğu gün, fazilet insaniyetin tekâmülü için arandığı gün fenalara mücazat verilmeyecek; hattâ semavi mücazatlarla bile tehdit edilmeyecek... Semavi mükâfatlar da vaat edilmeyecek. Bütün faziletler, iyiliğin yalnız kendisi için, insaniyetin güzelliği, tekâmülü için yapılacak. Fenalar da kardeş olacaklar ve bu kardeşlik muhabbeti onları iyiliğe götürecek. Anladın mı oğlum Ali, kalbinde kin büyütme; hattâ hakimine, seni esir edene bile bir kardeş nazarıyla bak... Fenalara acı. Acımak en büyük mücazatlardandır zaten... Merhameti bedbahtlara verilir zannetme, acılar muhabbetle, sevgiyle teselli edilir; fakat fenalar merhametle tedavi görüyorlar...

Ve Demir, kitabını kapayarak kalktı.

12

"Şehadet yolu"

"... ve insanlar birer birer ondan uzaklaşmaya başladılar".

Dışarıda kar geceyi bile beyazlatarak, sanki ebediyen yağacak gibi düzgün, yeknesak, sessiz ve yumuşak, hiç durmadan evleri, ağaçları, cami kubbelerini, sur duvarlarını her yeri, her şeyi aynı örtü altına alarak, aynı şekle koyarak iniyor iniyordu...

Demir'in Mirza Uluğ Mederesesi'ndeki odası bu akşam sessiz ve soğuktu. Odayı yarı karanlıkta bırakan küçük isli bir lâmba aydınlatabildiği kısımlardaki eşyanın gölgelerini heyûlâî şekillerle duvara aksettiriyordu... Camsız pencerelerin kapanmış tahta kapaklarındaki delikler, aralıklar, gazete parçalarıyla sıkıştırılmıştı. Yirmi dört saattir yanmayan sobanın üstünde duran sürahi ilâç şişesi içindeki mayiler donmuştu... Dipte, köşede tahta bir kerevet

üstündeki yatakta Demir, battaniyelerine sarılmış, arka üstü uzanmış, meydanda duran ellerinin birinde kâğıt, diğerinde kalem yazı yazıyordu...

Bir zaman sonra elleri soğuktan hareket etmez oldular. Onları nefesiyle ısıtmaya çalışarak yine devam ediyordu...

Nihayet yazısını bitirdi. Kâğıdı, kalemi bıraktı ve gözlerini tavana dikerek düşünmeye başladı. Şiddetle odayı dolduran soğuk, onu yatağa seren hastalık ve bütün sefaletler, maddi ve manevi eziyetler sanki ona hiç dokunmamış gibi sararmış yüzünün çizgileri sakin ve müsterihti...

Daima kilitsiz duran kapı açıldı. İçeri kardan bembeyaz olmuş Ahmet girdi. Ayaklarının ucuna basarak yatağa yaklaştı ve uyuyor zannettiği Demir'i uyandırmaktan çekinerek, nefesini tutarak yüzüne baktı. Demir başını çevirdi:

— Sefa geldin Ahmet!...

— Uyanık mısınız! Han Demir, nasılsınız?...

— Çok iyi...Sen ne âlemdesin? Kar babaya benzemişsin!

— Bu gece kar, galiba bütün şehri örtecek; fakat sizin odada hararet, dışarıdan fazla değil. Sobanızı yakan olmadı mı? Ben evvela onu yakmadan başlayayım.

Demir, sakin ve lâkayt bir sesle:

— Beyhude zahmet etme, yakacak bir şey bulamazsın, dedi. Ahmet gözlerini önüne dikerek durdu... Sonra tekrar Demir'e büyük bir muhabbetle baktı... ve sessizce olduğu yere oturdu. Bir müddet sonra korkak bir sesle sordu:

— Hasan geldi mi?

— Gelmesine ihtiyaç hissetmiyorum Ahmet, çok iyiyim.

O zaman Ahmet artık hiddetini saklayamadı:

— Korkak, hain, dedi... Evet hain!.. Sizi, bizim efendimizi, hocamızı, koruyucumuzu tedavi etmekten korkuyor. -Ve Ahmet ellerini, başını hep birden taacüple, hayretle sallıyordu.- Korkaklıkla hıyanet hep bir değil mi zaten...

Demir, Ahmet'in her daim böyle galeyan eden hiddetlerine gülerek, fakat bir arkadaş aleyhinde olmasına üzülerek yarı dargın, yarı alaycı:

— Böyle söyleme Ahmet... dedi... Sonra bilir misin ki asıl hain olmak için cesaret lâzımdır. Düşün, hıyanete götüren yolda ne kadar engelleri yenmek lâzım? Vicdan, haysiyet, şeref, namus, aile muhabbeti, dost emniyeti... Görüyor musun? Ne kadar ezilecek şeyler! Hasan'a gelince? Görüyor ki ben hastalığımı onun kadar anlıyorum, gelmesine ne ihtiyaç? Lâkin anlat bakalım, dostun Ahunt Ömer'i gördün mü?

Ahmet'in hiddeti bir kere daha kabardı:

— Allah onun gibileri bu milletin başına belâ diye vermiş zaten. Millet de nankörlüğüyle ona müstahak ya. Ah Türkler ah... Sizi böyle soğuk bir odada öldürürken ne kaybettiklerini biliyorlar mı? Sözde hepsi de sizi sever. Biri hasta oldu mu, yahut bir derdi oldu mu hemen size koşar. Ama işi biter bitmez çekilir. Daima bugünü düşünürler. Yarın onlar için sanki yok. Bir gün sonraki menfaatlerini anlayamıyorlar. Ahunt Ömer belâsı da öyle. Tellekâr (?) Medresesi'ne sizi işi oluncaya kadar aldı. Sonra artık istemedi. Çünkü medresesi Avrupa'nın en mükemmel mektepleri kadar olmuştu. Çünkü o medrese o hale geleli, bütün Türk çocuklarını oraya yolluyorlar; lâkin sizin Mirza Uluğ Mederesesi'ni o hale koymaya başladığınızı görünce artık iş değişti, düşmanlığı meydana vurdu ve her ne yapsanız aleyhinde söyledi. Ziraat Bankası'nı bilirsiniz. Bizim gazeteyi bilirsiniz. Ruslara kadar haber vermekten korkmamıştı ve nihayet kapandı. Ziynetullah'ı Ruslar aleyhine vaaz ediyor diye yayan yine o değil mi? Medreseyi keza kapatmak için az mı uğraştı? Şimdi de bu amele sendikasını parmağına dolamış. Yarın hutbede onu söyleyecekmiş.

Ahmet bu akşam pek bedbinsin. Lâkin millet aleyhinde söz söyleme. Yarını düşünemiyorlar diyorsun. Bugününü temin edenler yarını düşünür. Bizim zavallı Türkler, bugün aç, sefil, mustarip-

ken, bugünü bitirip bitirmeyeceklerine emin değil iken yarını nasıl düşünebilirler? Oh! Onlara söz söyleme, onlar kadar fedakâr, mütevekkil, itaatlı bir millet yoktur. Hattâ bu kadarını fazla buluyoruz ve onu biraz canlandırmaya uğraşıyoruz. Ahunt'a gelince: O da söylediğin kadar fena değil. Zavallı yoksa... Kapı tekrar açıldı, Ziynetullah içeri girdi.

— Hayırlı akşamlar olsun Hain Demir!

Dedi; sonra bir müddet sustu. Bir şey söylemek istediğini Demir anladı:

— Ne var Ziynet?

Yarın Rus medreseyi arayacakmış... Saklanacak bir şeyiniz varsa istemeye geldim.

— Merak etme... bir şey yok.

Ahunt da yarın Gülken Cami'de amele sendikası aleyhine söyleyecekmiş.

— Evet Ahmet söyledi...

Onlar gideli birkaç saat olmuştu. Demir karşısındaki pencerenin aralıklarından girerek odanın siyahlığını bir ok gibi delen dışarının beyazımsı rengine bakıyordu. Başı ve elleri ateş gibi yanarken o, üşüyor üşüyor, dişlerini birbirine çarptıran bütün vücudunu dikenler gibi ürperttiren, ayaklarından saçlarına kadar her yerini titreten bir humma ile üşüyordu ve bu hummanın tesiriyle gözleri açık rüyalar görüyordu. Rüya gördüğünü hissettiği ve sayıkladığını kendisi de duyduğu halde bu hummalı kâbustan kurtulamıyordu. Sinirlerine hükmedebildiği birkaç dakika esnasında kendisine darılıyor ve uyumaya çalışıyordu; fakat yine oda kendi etrafında oynamaya başlıyor, pencereden giren hayaller tanıdık şekiller alıyor... beyaz ve sevgili bir hayale ne kadar benziyordu... O parlayan iki yıldız mı, yoksa ona bakan gözler mi? Ah, evet işte orada deniz... Denizin yanında yeşil bir bahçe ve içinde beyaz bir köşk.. İşte orası memnu cennet... Hazin!... Orada Hazin var... ve Demir ona fısıldıyordu: "Hazin Hazin...Ah güller, bu güllerin bahçesi nerde? Hatır-

lıyor musun? Senin balkondaki yağmurla ezilmiş o güller ne güzeldiler... Ben onların ateşli renklerinden kaçtımdı. Fakat seni unutamadım... Sen benim mevcudiyetimin zerrelerine kadar nüfuz ettin... Ölecek miyim? Benim yerime sen çalış. Sensiz nasıl yaşadım... Ruslara söyle Türkleri ezmesinler. Günahtır, ben razı olamam. Hayır o Türk'tür. Ona ilişmeyiniz. Ahmet, Ahunt Ömer'e söyle, Türk olduğunu unutmasın. Ben deli mi idim Hazin? Senin aşkın benim vazifemi öldürür mü? Niçin bu kadar senedir bunları anlamadım ve senden kaçtım?

Hazin gel... Senin ayaklarının altında öleyim. Ah, kalbim nasıl ısınıyor. Odada galiba soba yanıyor... Ne sıcak ne sıcak... Hazin sen de benimle çalışacaksın değil mi? Ahunt Ömer'in medresesinde ders vereceksin. Ahunt çok iyi adam; fakat kulakları işitmez, zavallı... Ziynet beni Hazin'in yanından çekmeyiniz. A, beni çağırıyorlar, bak Hazin, beni çağırıyorlar gitmeliyim... Gitmeliyim... Beni tutma. Olamaz, gitmeliyim çağırıyorlar, bak ağlıyorum; fakat gitmeliyim".

Demir, yastığını ıslatan yaşlar ve uzun hıçkırıklar arasında uyandı... El'an ellerini uzatmış Hazin'i arıyordu. Sonra titreyerek karanlıklar içinde gözlerini açtı. Öldürücü bir kudretle kendisini ezen rüyasını hatırladı: "El'an kurtulamadı mı?" dedi. Sinirlerinin za'fına mahkum olduğuna kızıyordu; kendi kendine soruyordu: "Niçin fani bir hayatın zaafları bu kadar büyük ve hakim oluyorlar? Of! ". Oda ne soğuk ne soğuktu... Battaniyelerinin düştüğünü zannederek eliyle karanlıkta bakmak istedi; fakat elini kaldıracak kudreti yoktu. Bunu görünce kendi haline güldü. "Galiba Ahmet'in hakkı var; benim tahminim yanlış. Yaşayacak üç dört senem kalmamış; zamanı telâfi için daha fazla çalışmalı" dedi. Sonra bir kere daha zavallı Türk kardeşlerini düşündü... Onlar ne olacaklardı?..

13

Müezzinler minarelerden ineli çok olmuştu... Namaz da bitmişti. Kurkan (Külgen) Camii'in ud ağacı kokan kurşunî gölgeli nemli

havasında ahali artık sabırsızlanıyordu. Dışarının zehirli soğuğu buraya kadar giriyordu... Oturdukları halının altından yükselen soğuk rutubet sanki onların damarlarına giriyor, vücutlarına, kanlarına karışıyor ve onları mariz bir uyuşuklukla esnetiyor, esnetiyordu. Buradan çıkınca girecekleri çayhanenin hiç değişmeyen sıcak, ağır havasını, tütün, duman, is ve çay kokan havasını çenelerini çatırdatan esnemelerle bekliyorlar. Semaverlerin buhar saçan sesini işitmek için sabırsızlanıyorlardı. Lâkin kürsüdeki kısa boylu, buruşuk yüzlü, siyah sakallı hoca bir türlü vaazını bitiremiyordu. Yüzüne sevimsiz ve kurnaz bir mana veren, birbirine fazla yakın gözleriyle o şimdi etrafı uzun uzun süzdükten sonra vaazının dini kısmını bitirdi ve kısık sesini biraz yükselterek ne kadar zamandır Demir hakkında hazırladığı bir hücuma başladı: "Bazı müfsitlerin ahaliyi lüzumsuz düşünceler ve muzır teşebbüslerle doğru yoldan çıkardıklarını duydum. "Amele Şirketi" diye bir cemiyet teşkil edecekmişiz, dedi. Ve bu cemiyetin ne kadar günah olduğunu kendi delilleriyle anlatmaya girişti. Evvela ihtiyarlık zamanını ve ölüm halini düşünmek ve onların vereceği sefaletlere çare aramak ve Allah'ın iyiliğine inanmamak, kadere boyun eğmemek, daha ziyade İslâm dininin esasını teşkil eden tevekküle isyan etmektir diyordu. Allah hiçbir kulunu açlıktan öldürür mü? Herkesin rızkını verir... Eğer açlıktan ölse bile onun yazısı bu yolda olduğundan onu zahire ambarına da koysanız yine ölür!

Ahalinin esnemesi birden durmuş, gözleri büyük açılmış, semaverin sesini unutarak şimdi bütün dikkatleriyle vaazı dinlemeye başladılar: "Sonra bu para işletilecekmiş, demek faiz getirecek bu paranın zekâtı düşünüldü mü? Hayır değil mi?" Artık hoca hiddetinden yüzü morarmış, alnı ter içinde, sesinin bütün kabiliyetiyle bağırıyor. "Cehennemin ateşini nasıl akıllarına getiremediklerine" hayretini söylüyordu. Onlar ise zavallı mahdut fikirli amele, şimdi birbirlerine korkarak bakıştılar. Hepsinin artık uyuşukluğu büsbütün kaçan gözlerinde bir istifham işareti vardı. Dünе kadar makul

gördükleri bir işi şimdi kendilerine ne renkle gösteriyorlardı. İyi zannettikleri şeyler altında ne kadar kötülükler gizli olduğunu hiç düşünmemişlerdi. Akıllarıyla dün Demir'in delillerini hep kabul etmişlerdi. Fakat şimdi Ahunt ne söylüyordu?

Hakikaten cehennemin ateşini hiç düşünmemişlerdi. Demek günah işleyeceklerdi. Demir onlara akıllarının erebileceği malûm menfaatlerden bahsediyordu. Halbuki Ahunt, uhrevî bir fenle, meçhul mücazatlar ve müphem korkularla onları titretiyordu. Ahali artık salim bir fikirle menfaatini görmemeye başladı. Ahunt muvaffakiyetinden emin devam ediyordu: "Zaten yok Ziraat Bankası, yok gece dersleri diye onları kaç kereler iğfal etmişlerdi. Hele Mirza Uluğ'un şimdiki hali. Oraya çocuk verip Hristiyan lisanı öğretenlerin günahı". Birden hiddetten ve teessürden titreyen bir ses caminin sakit havası içinde kubbeye kadar yükselti ve oradan uzun akislerle genişleyerek döndü:

Günah, Ahunt Ömer, günah, bu söylediklerin hepsi günah. Birbirine yardım etmek isteyen şu amele değil, günahı sen işliyorsun; çünkü söylediklerine sen de inanmıyorsun. Tellekâr Medresesi'nde Hristiyan lisanı okunurken böyle söylemiyordun. Şimdi mi fena oldu? Ziraat Bankası senin çiftliğini büyütürken böyle söylemiyordun. İşin bittikten sonra mı muzır oldu?

Ahunt birden korkarak susmuştu.

Halk, Ahunt'a baş tutabilecek birinin mevcut olmasına taaccüp ederek sesin geldiği tarafa döndüler.

Ziynet kalkmış, benzi el'an uçuk, gözleri şimşekli, Ahunt'un cevabını bekliyordu. Hoca tekrar feveran etti:

Sen ne karışıyorsun? Sen kim oluyorsun!..

Bilmiyor musun, iyiliğin ve bir iyinin adamı!

Ahunt'un küçük gözleri önden fırlayacak gibi büyümüş, sakalı dimdik olmuş, yüzü mosmor haykırdı:

Bu herifi dışarı atınız...

— Ne hakla! Ben de senin gibi bir müderrisim!

Herkes mütehayyir, korkak ve yapacağı hareketten mütereddit birbirlerine bakışıyordular. Yüzlerce senelerden beri Gülgen Camii böyle bir vaka görmemişti. Onun öd ağacı kokan soğuk havası bu fırtınayla çalkalanırken biraz ötede yatan Demir'in ruhu acaba şad oluyor muydu!.. Hoca haykırıyordu:

— Dışarı, dışarı... Bu herifi dışarı atacak kimse yok mu?!

Hocanınkine benzeyen kısık bir ses ona cevap verdi.

— Ben atarım merak etme hoca...

Ziynetullah bunu söyleyen kısa boylu, bir gözü kör adamı göstererek:

— Hoca, dedi. Bak, haksız olduğun nasıl belli, bütün cami içinde sana taraf çıkacak yalnız memleketin en fena adamı olan Karadiken bulundu.

Karadiken cümlenin sonunu beklemeden dışarı fırlamıştı. Bu söz fazla geldi. Ahali şimdiye kadar biraz ataletten, korkudan sessiz durabiliyordu. Fakat bu sözden sonra hareketsiz durması, Ahunt'a alenî bir hakaret sayılabilirdi ve duramazdı, duramadı. Ne kadar olsa kendi muhitinden çıkan, kendisi gibi düşünen, kendisi gibi hareket eden, kendisi gibi konuşan ve gözlerini açtı açalı ona bağlı bulunduğu hocayı inkâr edemeyecekti. Sonra Ahunt, Emîr'in de baş imamı idi.

Bu cümle söylenir söylenmez Ahunt'a bir taraf çıktı. Azan bir deniz gibi gittikçe yükselen bir uğultu başladı... Hakkı var. Hakkı yok, o kim! Bu Emîr'in imamı... Söyleyemez, söyler... Artık bütün halk muhakemesini, akıl ve fikrini kaybetti. Herkes ayağa kalkmış, bir vakaya hazırlanır gibi bekleşiyorlardı. Bazısı onları barıştırmak lâzım olduğunu söylüyor, fakat ekserisi ya bir veya öbür tarafı tutuyor, Ziynetullah el'an ayakta bekliyordu.

Ahunt son kuvvetiyle el'an bağırıyordu.

— İşitiniz, bana söylediğini işitiniz!

Ziynet'in önünde birden bir ses durdu. Çık dışarı! Ziynet, kalbinin bütün safvetiyle taaccüp ediyordu. O, onlar için çalışırken onlar

neden kendisine karşı böyle muamelede bulunuyorlardı? Ahmet, hiç olmazsa bütün senelik bedbinliğine sebep bulmuş, homurdanıyordu:

— İyilikten anlamazlar ki nankörler!

Çık dışarı!..

Bütün kuvvetiyle seslendi:

— Nankör Ahunt, dışarı çık ve git Ruslarını bul! Şimdi Ziynet'in önündekilerin bir kısmı Ahmet'e de yanaşmışlardı.

— Dışarı... ve yakalarından tutmak isteyen eller kalkmıştı.

Ziynet nihayet onlara soruyordu:

— Sizi sevenlere böyle mi mukabele edersiniz?

— Böyle ederiz ve bir el Ziynet'in yüzüne inerken Ahmet'in yumruğuyla itildi. Hemen yirmi otuz yumruk birden kalktı.

O esnada ortaya bir kelime, ilâhi bir tekdir gibi düştü:

— Han Demir!..

Ve birden hepsi sakit, hepsi donmuş gibi durdular... Kalkmış eller düştü. Çatık kaşlar, takallüs etmiş ağızlar hep birden düzeldiler. Hepsi birden kabahatte yakalanan çocuklar gibi başlarını kaldırmadan önlerine bakıyorlardı...

— Han Demir, Han Demir!..

Demir, mütehayyir, sakit, gözlerinde şefik bir merakla kapının siyah çuha perdesi önünde duruyordu. Demir'in en büyük kuvveti, zaten gözükür gözükmez etrafında uyandırdığı muhabbette idi. Sonra uzun bir menkıbeler dizisi onu takip ediyordu. Her girdiği yerde sanki kendisinden ziyadar bir şefkat akıntısı uçar ve oradakilerin kalbine girerek herkesi kendine çekerdi. Oradakilerin hepsi uzun bir nefes aldılar. Demin ateşli tehevvürler saçanların dudaklarında bir tebessüm belirdi... Hava bile sanki hafifliyordu. Demir, şimdi her şeyi düzeltecekti... Ahunt'la Ziynet'in arasını bulacak..

— Han Demir, Ziynetullah ile Ahunt darıldılar, sen onları barıştırırsın değil mi?

— Onlar bütün kavgalarını unutmuşlar, birbirleriyle hemen kardeş olmuş, kimsenin de dargın kaldığını istemiyorlardı. Ahunt

Ömer, gençleri seyrediyordu. Bir kere daha oyunu kaybettiğini anladı. O, Demir'in aleyhine ahaliyi çevirmek istiyordu; halbuki şimdi onlar bilakis bir kere daha onun önünde eğiliyorlardı...

Fakat Demir'in kendisine sürekli bir merhametle bakan ziyalı gözleri karşısında bir şey söyleyemiyordu... utanıyordu. Onun bu sükûnetini gören ahali Demir'in arkasına dizildiler. O anda dışarıdan birtakım yüksek sesler işitildi. Bütün cemaatin yüzü sarardı..

Camiin siyah çuha perdesi bir kere daha kalktı ve Kara Musa arkasında birkaç Rus inzibat memuru ile girdi. Ziynet'e doğru yürüdü. Lâkin bir de Demir'i orada görünce o da dona kaldı... Demir ona baktı.

— Kara Musa, Buhara'dan gelirken iyi adam olacağını bana yemin etmiştin. Unuttun mu? Dedi. Polis, Kara Musa'nın sükûnetini görünce Ahunt'a doğru yürüdü ve hiddetli bir sesle sordu:

— Sen mi vaaz ediyordun?

— Evet.

— O halde tutuklusun!

Herkes taaccüp ve hayretle birbirlerine bakıştılar. Ahunt'un dili yarı tutulmuş Musa'ya kirli bir nazarla bakıyordu. O da hayrette idi. Fakat vakur bir ses yükseldi:

— Polis efendi, Musa'nın ihbar ettiği benim..

Ziynet kendisini gösteriyordu. Polis tekrar sordu:

— Burada kim vaaz ediyordu?

— Ahmet, Ahunt dedi.

Demir ona dargın baktı.

— Rusya aleyhine kim söz söyledi?

Bütün cemaat biçare bir sesle:

— Kimse bir şey söylemedi, diye yalvarıyordular.

Polis, Kara Musa'ya soruyordu:

— Sen kimi ihbara geldin?

Fakat Kara Musa, Demir'in dalgın nazarları karşısında hiç bilmediği bir şey hissediyordu. Ömründe ilk defa olarak utanmıştı. Yaptığı hareketten pişmandı ve susuyordu.

Polis, Ahunt'u, Diken Musa'yı, Ahmet'i, Ziynetullah ve Han Demir'i göstererek:

— Bunların hepsini tutuklayınız, dedi!..

14

Prens Loboboyski, bugün pek neşeli idi. Kaymakamın haremi güzel D...'den bu akşam için bir görüşme vaadi almaya nihayet muvaffak olmuştu. Bu şerefe bugün kendisine söylenecek, kendi adaletine tevcih edilecek her işe iyiliksever bir tarzda cevap vermeye karar vermişti.

Şimdi tuvalet odasında, karşısında daima olduğu gibi dalkavuğu Petroviç gitar çalarken o her vakitten fazla bir itina ile akşam tuvaletine başlamıştı. Kapıya vuruldu.

Prens neşesini bozmadan berberine dedi ki:

— Bak bakalım ne istiyorlar?

Berber baktı ve döndü:

— Efendim polis müdürü.

— Yine mi iş? Ne ise girsin. Vaadimizi unutmayalım!

Polis Ahunt Ömer'in meselesini anlattı. Prens yarım kulakla dinliyordu. Zihni hep akşamki ziyafette idi. Bütün vakadan iki şey anlamıştı: Camide iki hoca münazaa etmişlerdi. Polis bitirince güldü ve düşünmeden Lüther hakkında Papa'nın söylediği cümleyi tekrarladı:

— Sarıklı kavgası.

— Ne yapalım?

— Hepsini bırakınız.Kavgalarına istedikleri gibi devam etsinler ve birbirlerini boğsunlar.

— Hükümet için de bahis var.

— Adam sarıklılar hükümete ne yapabilirler? Onlar dünyanın en itaatlı adamlarıdır, değil mi Petroviç? Şu yeni romansı çalsana. Haydi azizim müdür efendi, hepsini bırak, bugün cömertliğim üstümde!

15

Demir, şimdi kendi kendine soruyordu: "Ne olmuştu? Bütün hayatının vakur fedakârlığı, milletine feda ettiği hayatı, bütün kavmini dolaşarak gurup edeceği anda mı çizdiği yoldan çıkarak çalışmasının bekâretini kaybedecekti?

Yaşayacak kaç günü kalmıştı? Bunlar sıkıntısından şikâyet edilecek kadar değerli miydiler?

Fakat bütün bu nefis çekiştirmelerine rağmen Demir her gün ve her dakika İstanbul'a gitmeyi düşünüyordu. On senedir onu oraya cezbe çalışan kuvvetin eline nihayet düşmek üzere idi. On senedir onun demir iradesi önünde mahkum duran aşk, nihayet intikamını alıyordu ve bütün esirlerinki gibi gaddar, sefil ve cani bir intikam! O, şu ölen vücudu yaralayıcı ve müstehzi bir kudretle ezerken hastalığı kendisine ortak almıştı. Biri galip geldikçe diğerinin galebesi artarak zavallı Demir'i pençeleri arasında eze eze maksadından çekmeye uğraşıyorlardı.

Hastalık ilerledikçe Demir, henüz bilmediği, tanımadığı beşeri arzular ve maddi ıstıraplarla Hazin'i istiyordu.

Bütün şeytanların hocası ve aşkın kurnaz yardımcısı "şüphe" ona eziyet etmeye başlamıştı:

"Acaba Hazin'i hayatından uzak atarak iyi mi yapmıştı? Bu kadar azaplar, bu kadar elemlerle ciğerlerinin kanını göğsüne dolduran reddettiği aşkı, acaba büyük emele daha çok hizmet etmiş miydi? Hazin'le beraber olsaydılar daha faydalı bir surette çalışamazlar mıydı? Yalnız başına lüzumu kadar onu eşmiş miydi? "

Bu şüphe hayatının bütün ziyasını söndürüyor, onu fırtınalı bir gecede ummanın nâmütenahiliği ve zulmetleri içinde yıldızını kaybetmiş bir gemici gibi müteredditt ve titrek bırakıyordu... İlk defa olarak kendine olan itimadını kaybediyordu.

Yanında Hazin olsaydı... Hazin ve daima Hazin. Her dakika, her saniye Hazin'i düşünüyor, Hazin'i bekliyor, Hazin'i istiyor, Hazin'i ümit ediyordu.

Niçin? O da bilmiyordu, fakat odasına giren her zaiyaretçinin ayak seslerini kalbi çırpıntılardan boğularak dinliyordu

Halbuki her şey bitmiş, artık her ümit sönmüştü. Kalbinin emrini çok geç işitmişti. Evet artık çok geçti. Asi bir yeisle telâfi edilemeyecek zamanlara bakarken yokluğa karışmak üzere olan hayatına, bitmiş mevcudiyetine acı nedametler, kahredici esefler duyuyordu.

Evet aşkı beyhude canlanmaya çalışıyordu. Nasıl olsa baharını bitirerek solacağı zaman en sarhoş edici kokularını saçan bir gül gibi, şaşaasını veren kuvvette ölümünü bularak bugün yarın solacaktı ve onu asıl çıldırtan burası idi. Hazin'i bir kere daha görebileceğini ümide hakkı olsaydı, ihtimal ki sakin ve hattâ mesut dinlenebilecekti.

Fakat hayır, öldürücü bir itminan ile biliyordu ki o Hazin'siz ölecekti. İşte bunun için gecenin müşfik ve sır saklayan karanlıklarına saklanabildiği zamanlar ciğerlerini söken hıçkırıklarla ağlıyordu. Saçlarını yoldurtan yeislerle eriyordu. Bazen hummalar arasında, hayatının bütün maksadını unuttuğu dakikalar oluyordu. Yaralayıcı bir ihtiyaçla Hazin'i arıyor, çıldırtan, acı, zalim bir kuvvetin emriyle kalkıyor ve kaçmak, oh bu korkunç kimsesizlikten kaçmak, aşka doğru koşmak istiyordu. Aşk, bütün delirtici kuvvetiyle aşk, mahveden aşk, çıldırtan aşk, ebediyetin (zevklerini) veren aşkı istiyordu ve başını kaybederek koşuyor, bu halinde insan üstü denecek bir kuvvetle koşuyor, kendisini kaybederek düşünceye kadar koşuyordu!..

16

Hazin Hanım,

Ölüyorum... Milyonlarca insanların saadetini arayan bir dimağın, asırlar için çalışmak isteyen bir ömrün işte nihayet aciz ve sefil neticesi: Vazifemden büsbütün başka bir sebeple ölüyorum!

Halbuki şimdi her zamandan ziyade zavallı kardeşlerim dosta, koruyucuya muhtaçlar. Biliyorsunuz ki Rusya harp ediyor ve bütün

Türkleri ölüme gönderiyor. En tehlikeli yer, en hastalıklı, en şerefsiz mevki hep Türkler için... Onlar ise o kadar biçare ve acizler ki... Sizi temin ederim, öleceğim diye onlardan mahçup oluyorum.

Söyleyiniz Hazin Hanım, benim yerime gelmek istemez misiniz? Benim yerime, kardeşlerinizin yanına, onlara anneliğe gelmez misiniz?

Hayatımın büyük emelini ancak size emanet ederek ölmek istiyorum, bu emel benim hayatımın sebebi ve gayesi, mevcudiyetimin, mensubiyetimin hakimi ve amili idi. Onu sizden başka kimseye emanet edemem... ve size verirsem, ömrümü bitmemiş, hayatımı sönmemiş zannedeceğim. Büyük emelin benden sonra da yaşayacağına emin olarak öleceğim.

Hazin Hanım, uzatınız ellerinizi öpeyim. Siz beni ölüme rağmen yaşatacaksınız değil mi?

Eğer siz benim yanımda olsa idiniz, ihtimal ki ben ölmezdim ve şimdi harbe gönderilen kardeşlerin ortada kalacak yetimlerine, dullarına, öksüz annelerine teselliler dağıtabilecek, onları himayesine alacak cemiyetleri, yaralılarını tedavi edecek hastahaneleri hazırlayabilecektim.

Onlar her cihetçe teselliye muhtaç, her cihetçe yoksul... Ah zavallı Türkler... Biliyorum sizi orada tutan vazifeleriniz var... Lâkin öyle zannediyorum ki orada sizin yerinizi tutacaklar bulunabilecek; lâkin burası bomboş. Bütün arkadaşlar harbe gittiler. Bu korkularla elemliyim, son dakikalarım azaplı..

Sizi bekliyorum; düşününüz birkaç saat geç kalırsanız belki gelemezsiniz; halbuki gelmeniz lâzım... Anlıyor musunuz? Gelmelisiniz. Sizi görmeden ben ölmek istemiyorum... Öf geliniz, emel için de, biraz benim için de... Sizi görmeden ölmeyeceğim... çünkü... çünkü... sizsiz yaşayacağımı zannettiğim için ölüyorum... Sizin aşkınız önünde eğilmek istemediğim için ölüyorum. Oh, Hazin Hanım, hayatımı mahveden o müthiş fırtınayı siz anlıyorsunuz değil mi? Beni haklı buluyorsunuz değil mi? Fakat ben dayanamadım;

dayanamıyorum... geliniz; artık geliniz; sizi istiyorum; anlıyor musunuz? İstiyorum...

Halbuki siz daima yanımda olsaydınız emele de belki daha ziyade çalışırdık. Ah, siz daima yanımda olsaydınız.. fakat ben ne boş eseflerle vakit geçiriyorum; sönecek bir rüya için temenniyatta bulunmak, uçacak bir gölgeye saadet düşünmek ne tuhaf! Ben yaşadım mı? Bu bile şüpheli!..

Halbuki işte bitmiş hayatımın son birkaç gününü, geçici bir rüya diye sakin ve lâkayt geçiremiyorum. Onları da canlandıran bir ümit, kanatan bir diken var... Sizi bir daha görebilecek miyim, göremeyecek miyim? Of beşer kalbi? Boşlukların en namütenahisi, varlıkların en muazzamı...

Fakat geliniz, Hazin Hanım, bana acıyınız ve geliniz. Behemahal geliniz. Sizi bir kere daha görmeliyim, anlıyor musunuz? Geliniz...

Ah, biliyorum, evet emele ihanet ediyorum, biliyorum... Yalnız onun için yaşayamadım. Sizden ayrılmak lâzım gelince ölüyorum. Emeli bırakıp sizin için ölüyorum. Oh, ben hainim, fakat hayır, siz benim yerime çalışacaksınız ve ben onu öksüz bırakmıyorum. Onu yine seviyorum değil mi?

Geliniz, oh, beş dakika, fazla değil, beş dakika daha sizi göreyim. Sevgili gözlerinizde aradığım manayı bulsam sonra kirpiklerinizde parlayacak yaşlarla bahtiyar, ölümün soğuttuğu ellerimi sizin sıcak parmaklarınız arasında ısıtarak ölsem...

Hazin Hanım, Hazin Hanım, ölürken insan ne zayıf, ne meramsız oluyor. Sizi yanımda tasavvur etmekle bile işte ağlıyorum. Halbuki belki... hayır, belki değil muhakkak sizi bir daha hiç göremeyeceğim. Hiç hiç!.. Adiyö Hazin Hanım, adiyö...Ellerinizi son defa olarak öperim.

Demir

17

Aziz Ahmet,

Bugün hayatımda ilelebet yer tutacak! Hayatımın maksadını ve sebebini taşıyacak, beni adam yapacak bir gün demek daha doğru.

Biliyorsun ki imtihanlarımız bitti ve bugün şehadetnamemi alacaktım. Merasim parlak, fakat meyus geçti. Hocamız Han, el'an hasta, o yoktu. Hepimiz elemliydik!

Bu hafta içinde yirmi arkadaşım ve ben Turan'ın muhtelif şehirlerine ayrılacağız ve orada mektepler tesisine, cemiyetler kurmaya, merkezler yapmaya veyahut merkezlerin münasip gördüğü hizmetleri ifaya koşacağız... Büyük Türk vazifesine halel vermemek şartıyla her birimizin hususi meşguliyetlerimiz de olacak. Ben babamın bankasının bir şubesini Ziraat Bankası halinde bir köyde açarak millettaşlarıma tohum ve hayvan dağıtacağım. Kardeşim mektep hocası olacak. Fakat bütün bunlardan daha mühim bir vak'ayı sana anlatacağım; kazandığım ve benim göğsümü kabartan bir şerefi sana söyleyeceğim.

Herkes dağıldıktan sonra şehadetname alan yirmi talebe, hocalarımızın riyaseti altında toplandık; sevgili Han Demir'e olan ebedi şükran borcumuzu kendisine anlatacak bir usûl aradık. Öyle bir şey ki bizim Han'a olan ebedi tazimimizi ve muhabbetimizi faal ve payidar bir surette ilelebet göstersin. Öyle bir şey ki en hücra bir köyde ziraatçiler tohum atmayı, tarlaları canlandırmayı öğrenen ziraatçiler, hocadan mektepteki küçük Türklerin beyinlerini milliyet nuruna çeviren, şehir şehir, köy köy dolaşarak bir tek büyük emeli öğreten, iktisaden yardım eden hocaya kadar Türklüğe her sanatla, her meziyetle ziya saçan, Türk güneşi gösteren bütün milliyetperverler yani bizim mektebin talebesi arasına Aydemir'e kadar çıkan daimi bir kardeşlik koysun, canlı bir bağ yapsın ve hocamızın mukaddes çalışmalarını ilânihaye yaşatsın, zannedersem aradığımız canlı rabıtayı bulduk. Mektepten şehadetname alarak, emele bütün hayatı müddetince hizmet görmeye ahdeden her talebe çıka-

cağı gün kendi ismine hocamız Aydemir Han'ın mukaddes ismini ilâve edebilecek. Ben Aydemir Mehmet olacağım; arkadaşım Aydemir Kâzım ve bu isim ilâvesi ona ebedi bir hürmet, ebedi bir tazim hayatı hazırlayacağı gibi bizi de üstümüzde taşıdığımız ismin kudsiyetini muhafazaya ve daimi surette o isme lâyık olmaya teşvik edecektir.

Bu karardan sonra yirmimiz de, yanımızda hocalarımızla Han'a gittik O, sevgili yüzü sararmış yatıyordu; bizi görünce tebessüm etti ve memnun olduğunu belli etti.

Hepimiz hıçkırıklarımızı zaptedemeyerek ellerini öptük ve göz yaşlarımızla ıslattık. O da bizi sevdi. Şakir, hocamız Han'dan kendi ismini ismimize ilâve edebilmek ruhsatını istedi.

— Siz beni yaşatacaksınız çocuklar... Benim yarım bırakacağım vazifeyi seviniz; size emanet ediyorum ve benim göremediğim mesut günleri inşallah siz çalışmanızla görmeye muvaffak olursunuz, dedi.

Hepimiz ağlıyorduk. O, biraz sonra tekrar bize dönerek:

— Çocuklarım, bir gün gelecek beşerin saadetini insanların muhabbetinde ve kendini unutmakta bulacaksınız. O gün cennete ermiş olacaksınız. Artık sizin için orada durdukça elem, keder, hodbin ıstıraplar ve arzular kalmayacaktır. Lâhuti bir sükûnet içinde olacaksınız; fakat size vasiyetim: Oradan sakın dönmeyiniz. Bu, felâketlerin en feciidir.

Sonra sesi kesildi ve o da ağladı. Ben kalbimin koptuğunu duyuyordum. Hiçbirimiz onun yanından ayrılmak istemiyorduk. Onun karşısında durdukça dünyayı, kederleri, fenalığı her şeyi unutmuştuk Elbet cennet onun olduğu yerdedir.

Sonra... Onu bir daha belki göremeyecektik. Görsen o sevgili ve ilâhi yüzü ne kadar sararmıştı! Biz onun bu kadar hasta olduğunu hiç zannetmiyorduk ve bu fikir ayaklarımızı yere mıhlıyordu. Fakat ayrılmak lâzım geldi. Sonra bir kere gözlerimizi onun resmiyle doldurduk ve çıktık.

Kapının önünde emelini yaşatacağımıza bir daha yemin ettik ve ayrıldık; Allah'a ısmarladık; gözlerinden öperim.

Aydemir,
Mehmet Arslan

18

Şakir, Ziynet'e gayet yavaş bir sesle -henüz dalmış Demir'i uyandırmaktan ihtiraz ederek- günün vakalarını anlatıyordu.

Onlar konuşuyorken oda kapısı hafif itildi ve biraz sonra kapı kanadının önünde yirmi otuz mütecessis baş gözüktü. Öğrenciler mütehayyir kaldılar; ziyaretçiler başta Osman Baba olmak üzere gürültüsüz adımlarla içeri giriyordular. Boğuk bir sesle -Demir'e olan nihayetsiz hürmetlerini bütün kelimelerde daha iyi anlatan işaretlerle- Demir'in sıhhatini sordular.

— Şimdi daldı. Rica ederiz uyandırmayınız!

— Hayır hayır, uyanmasını bekleyeceğiz.

Sesler pek hafifti; fakat on kişilik bir kalabalığın nefesi bile hastaları uyandırır. Demir, gözlerini açtı ve etrafına bakındı. Soluk dudaklarında güzel bir tabessüm gözüktü. Başını kaldırarak sordu:

— Ne istiyorsunuz evlatlar?

Demir'in sesi işitilir işitilmez içeri elli kişi birden girmek istediler. Hepsi bu sualden bahtiyar, onu rahatsız ettiklerinden biraz mahçup, hep birden cevap verdiler:

— Çok zaman yaşa, sevgili Aydemir Han!

— Eksik olmayınız evlatlar, başka bir soracağınız yok mu?

Reisleri Osman Baba, Demir'in yatağına kadar ilerledi ve başını sallayarak fena bir haber verenlerin vaziyetini aldı.

— Başımıza gelenleri duydun mu Han? Rusya senin memleketinle harbe kalkışmış. Sen demiyor muydun ki Sultan'ın Türkleri de bizim kan kardeşlerimizdir. Bize kardeşlerimizi vurduracaklar; halbuki Şeyhulislâm cihat ilân etmiş. Biz cihada gitmeyerek melun olacaktan başka İslâm ve Türk kardeşlerimize mi tüfek kaldıracağız?

Sonra biz ne oluruz? Sen buna bir çare bulmalısın... Bizi cehennemden kurtar.

Demir, yatağında doğruldu; öğrencileri yanına yaklaşarak onu tuttular.

O, büyük bir gayretle sesini yükselterek hepsine işittirmek istedi:

— Türkiye ile Rusya harp edecekmiş. Bunu ben de duydum. Hakikaten çok büyük bir felâket çocuklarım. Türkiye sizin için kanını dökecek, sizi esaretten kurtarmak, sizi kendi ana bağrı üstüne çekmek için harbe girişiyor. Siz de ona karşı elbet ateş edemezsiniz. Bunu Rusya da bilir ve sizi katiyyen kardeşlerinizin karşısına göndermez. Korkmayınız, müsterih olunuz.

— Öyle ama cihatta, Almanya'ya karşı harp edilmek de yasak, Rusya'ya hizmet etmek de...Demir'in yüzü biraz sarardı. Bir zaman düşündü. Sonra başını eğerek:

— Şimdilik buna çare yok. El'an Rusya'nın emri altında mısınız, değil misiniz? Cihat, hür, serbest ve azade yaşayanlar için yapıldı. Siz Ruslara nispeten pek küçük ekalliyettesiniz. İtaat etmediğiniz takdirde sizi idam ederler ve bütün kardeşlerinizi zalim bir istibdat altına alırlar. Milletinizi böyle bir zulme kurban etmek sizin için cihada itaat etmemekten daha büyük günahtır.

— Nasıl olur?

— Biraz sabrediniz, Rusya'nın nazar-ı dikkatini çekmeden bekleyiniz. Münasip bir zamanda, kuvvetiniz olduğu bir vakitte istediklerinizi yaptırırsınız.

— Şimdiden isyan yapacağız. Burada Türkler çokluğuz. Rusları ezeriz. Biz bekleyemeyiz. Nasıl olsa bizim için ateş oyunu.

— Osman Baba, bu söylediğin çok fena bir şey. Muharebeye gitmek iyi, Almanlara ateş etmemek iyi, fakat Türk milletini ezdirmemek, daha iyi; şimdi isyan zamanı değil. Henüz Rusya kuvvetli. Şimdiden biz kuvvetimizi göstermemeliyiz. Sonra o kuvveti ezmek için senelerle sürecek bir zulüm devri başlar. Hükümet acele takviye alır ve hepinizi idam eder. Kurtuluş, zannettiğinizden daha çok

yakındır. Beni dinleyiniz, biraz bekleyiniz... Zannediyor musunuz ki Allah sizin mazeretinizi anlamaz ve sizi affetmez? Allah büyüktür ve farz ettiğinizden pek çok akıllı ve rahimdir; hele sizin gibi esir kullarını pek sever. Cebren yapmaya mecbur eyledikleri hataları affeder. Haydi hepiniz işinize dönünüz. Muharebede ateş etmemenin imkânı vardır. Sakın milleti ezdirmeye, esareti azdırmaya vesile çıkarmayınız. Biraz sabrediniz, yakın zamanda kurtulacağız.

19

Aradan iki gün geçmemişti.

Semerkant gençleri, bazen birer birer, ekseriya kafile kafile, tabur tabur muharebeye gidiyorlardı. Annelerin gözyaşları artık dinmeyecekti. Demir, kaç gündür milletine karşı hissettiği ilâhî bir merhametle kendi mevcudiyetini, kendi kalbinin fırtınalarını unutmuş, hayatından uzak yaşıyordu. Sanki Samedanî bir sükunet onun hummalı beynini rahîm bir yağmur gibi serinletmişti. Bütün ruhunu, bütün düşüncesini millettaşlarına hasretmişti. Onlar ne olacaklardı?

Can çekişme halindeki bir annenin çocuklarına karşı duyacağı hislerle, bitmemiş emeklerin iştiyakı, doyulmamış muhabbetlerin hicranı, ayrılmadan başlayan tahassürlerin acılarıyla inliyor ve bütün o ikna edilmeyen endişelerle onları düşünüyordu. "Aydemirler" bu muazzam vazifeye yetişecekler miydi? Henüz tecrübesiz, çocuktular. Öğrenciler— kimsesiz annesine bırakılan Şakir ve sakat kolu sebebiyle kalan Hasan müstesna— hepsi muharebeye gönderilmişlerdi. Demir, derin bir yeisle başını kaldırdı ve yanından ayrılmayan Hasan ile Şakir'e baktı. Onlar da ne kadar sessiz, düşünceli ve âdeta sıkılgan duruyordular.

— Çocuklar, bugün sizin bir şeyiniz, bir üzüntünüz var.

Onlar birbirlerine bakıştılar.

O esnada sanki onların endişesini takviye eden uzak bir ses -denizlerin kederli uğultusuna benzeyen bir ses- işitildi. Bu ne idi? Bir feryat! Bir cemaat avazesi...

İkinci bir uğultudan sonra öğrencilerin ihtiyatlarıyla sanki istihza eden müdhiş bir tarraka, yirmi otuz tabanca sesi birden patladı... Sonra tekrar o ses kudurmuşçasına savletlerle, önündeki bütün manileri yıkmış gibi şiddetlenerek muzaffer, kuvvetli, yaklaşıyordu.

Demir, yatağında doğrulmuş, rengi atmış, dirseği yastığına, başı eline dayalı dinliyordu.

— Bu ses nedir?

—...

— Şakir, Hasan, söyleyiniz, bu ses nedir?

Şakir başını önüne eğdi ve:

— İsyan, dedi.

Demir'in soluk benzi yastığının keteninden daha beyaz oldu.

— İsyan?... Demek nihayet isyan yaptılar. Onlar dışarıda hayatlarının oyununu oynarken sizin burada işiniz ne?..

Hasan kuru bir sesle anlatmaya uğraşırken, Şakir iki elinin arasına başını almış ağlıyordu.

Demir, Hasan'ı dinlemeden yorganını itti ve yataktan fırladı.

Beş dakika sonra kapıdan çıkıyordu!

20

Şakir'in eski neşesi artık ölmüştü.

Bugün yine dirsekleri masanın üstüne dayalı, başı elleri içinde duruyordu. İhtiyar ninesi de artık ağlıyordu. Mademki oğlu gülmüyor...

Oğluna bakarken onun da beyaz saçlı başı bükûldü. Dudakları titredi ve gözleri doldu. Artık dayanamadı. Korkak ve titrek bir sesle sordu:

— Oğul, ne düşünüyorsun, niçin artık hiç yüzün gülmüyor?

— Ah nine, Han çok hasta ve biz onun yokluğunu çabuk gösterdik. Salı günkü isyan ne idi? Halbuki Han Demir ayakta olsa idi, hiçbir şey olmazdı. Onun hastalığı bile Taşkent'te nasıl hükmettiğini görmedin mi? Fakat şimdi Han hasta, ahalinin başında değil.

Ahalinin saffetinden istifade eden birkaç hoca onları isyana teşvik ettirdi. Ah hele Ahunt Ömer... Bu isyanın müşevviki Han'ı faraz ederler ümidiyle halkı nasıl körükledi... Öyle ya, Sultan'ın Türklerine karşı gelmemek. Bu, Han'ın dağıttığı bir emeldi. O gün biz ne kadar uğraştık; hep beyhude oldu. Birçok kurbanlar verdik. Neden sonra Han duydu. Ah nine, Han'ın o dakikadaki halini görseydin. Hasta canıyla uğraşırken sanki birden iyileşti... En kuvvetli zamanki halini aldı. Kendini o derece unuttu. Hemen kalktı ve harika denecek bir azimle onlara konuştu ve çarpışan iki tarafın arasına girdi. Onlar Han'ı görünce birden durdular. Suçlarını anladılar... O, evvela onlara darılmış göründü. Elleriniz kanlı, alnınız kara, siz ne zaman kendi menfaatinizi anlayacaksınız? İşte ben artık ölüyorum, kendinizi idare etmeyi öğrenmeyecek misiniz? Dedi. Onlar sessiz, meyus, kabahatlerinden mahçup duruyordular. Yavaş yavaş Han onlara herşeyi anlattı. Bizim için kurtuluş gününün çok yaklaştığını söyledi. Biraz sabır lâzım, az biraz zaman daha, dedi.

Sabahki kaplanlar kuzu sürüsü gibi evlerine döndüler; fakat artık çok geçmedi. İş işten geçmişti. Hükümet mukavamet istedi. Bu isyan bize pahalıya oturacak.

Şakir'in ninesi titreyerek sordu:

— Size de zararı dokunur mu?

— Milletin yanında bizim ne ehemmiyetimiz var, nine?

Beyaz saçlı baş büküldü ve yaşlarla dolu gözler kederini saklamak için bir zaman kapandılar...

21

Demir, sabahtan beri yalnızdı. Gözleri kapıda, bir türlü gelemeyen öğrencilerini bekliyordu. Akşama doğru birisi yavaşça kapıyı itti. Gözleri ağlamaktan kızarmış ve şişmiş bir kadın, kucağında, elinde, eteğinde beş çocukla içeri girdi. Demir'in yatağına kadar yaklaşarak durdu. Bir zaman hiçbir şey söyleyemedi. Orada hıçkıra hıçkıra ağladı. Çocukların en büyüğü sekiz yaşında bir kız, dünya-

yı ağlamaya başlamış meyus bir tavırla Demir'in karşısına geçmiş onun yüzüne dik dik bakıyordu. Küçükler annelerinin ağlamasından ürkerek, dudakları bükük, ağlamaya hazır gözlerle bir Demir'e, bir annelerine bakıyordular. Demir, yatağında doğrulmuş, bir şey anlamadan müteessir ve mütehayyir bakıyordu.

Nihayet kadın başını kaldırdı ve gözlerini elinin tersiyle sildi; hıçkırıklarını tutup sesini işittirmeye başladı:

— Han, Han Demir... Sen büyüksün. Valiye gittim, beni kovdu. Kumandana gittim, kovdurdu. Polis müdürüne gittim, beni kazaklara dövdürdü... Senden başka ümidim kalmadı. Sen, kocamı kurtar, sen acı!..

Demir anlamadan teselliye çalışıyordu.

— Ağlamayınız hanım, ne istiyorsunuz, kimin kurtulduğunu istiyorsunuz?

— Kocam Ahunt Ömer'dir. Biliyorum, hepsini biliyorum; fakat senin çok iyi olduğunu da işittim. Sen onun kusurlarını bağışla ve onu kurtar.

Kadın, Demir'in ellerine kapanmıştı... Çocuklar da bütün sesleriyle haykırışmaya başlamışlardı. Demir de hemen ağlamaya hazırdı.

— Zvallı çocuklarım; fakat benim elimden ne gelir?

Onların feryatları arasında gözlerini kapayıp düşünüyordu. Ne yapabilirdi? Ahunt Ömer'in tahrikleri duyulmuş ve bir gün evvel tutulmuştu. Bunu Demir biliyordu. Bu mesuliyetten o, ne suretle kurtulabilirdi? İmkânsız bir şeydi. Filhakika Ahunt, çok fena idi; fakat zavallı çocukları öksüz, belki de aç ve sefil kalacaklardı.

Kadın, kızarmış gözleriyle Demir'in yüzünden düşüncesini takip ediyordu.

— Kurtarcaksın değil mi?

Demir, ne yapabileceğini düşünüyordu... Ahunt'u nasıl kurtarabilirdi? Hükümet tuttuğu bir kışkırtıcıyı hiç bırakır mı? Bir isyan kışkırtıcısı, bu kolay değil; fakat acaba hükümet Ahunt'un kışkırtıcı olduğundan emin mi? Aldandığını farz edemez mi?

Ona aldandığını farz ettirmek için bir çare bulunmaz mı? Meselâ onun yerine bir mes'ul, bir müşevvik bulunsa... fakat öyle bir kışkırtıcı ki Ahunt'un yerini tutabilecek, hükümeti ikna edebilecek gibi. Ahunt'tan daha ehemmiyetli olmalı; ahaliye kendini sevdirmiş, onun itimadını kazanmış biri olmalı ve bu adam Ahunt'un arkadaşı da olmamalı; ona şerik olabileceği akla gelmemeli; hattâ mümkünse onun aleyhtarı, onun muhalifi olmalı. O zaman belki Ahunt'u salıverirlerdi; fakat hangi hakla bir masumu feda edebileceklerdi? Zaten öyle bir adam nerede idi? Demir, düşüncesini bitirmeden kendi mantığı karşısında kendisini gördü ve şaşırdı. Evet doğru idi. Ahunt'u kendinden başka kimse kurtaramayacaktı. Ahunt'un yerine kendisini ihtilâle riyasetle itham etse, aralarındaki münazaayı bildikleri için şüphesiz Ahunt'u tahliye ederlerdi. Demir, başını kaldırdı ve tekrar karşısındakilere baktı.

Kadın, kucağındaki en küçüğe bakarak ağlıyordu. Çocuk ise küçücük parmağıyla annesinin gözlerinden akan yaşları silmeye çalışıyordu... Büyük kız Demir'in yatağına dayanmış el'an ona bakıyordu. İki ortancalar yere oturmuş, yatağın önündeki ayı postuyla gülerek oynaşıyordular... Şen, masum kahkahalarla gülüyordular. Demir, onların daha çok zaman gülemeyeceklerini düşündü. Babaları ne kadar fena olursa olsun, bu zavallıların bedbaht olmak için kabahatleri ne idi? Demir, istese onları öksüzlükten kurtarabileceğini düşündü. Zaten yaşayacak kaç günü kalmıştı? Ahunt iyi bir adam olsa idi hiç tereddüt etmezdi; fakat o muzır yılan için Demir hayatını pek çok değerli buluyordu. Kendisiyle belki de emele hizmet edecek en mühim kuvvet mahvolacaktı. Buna mukabil Ahunt ile emel ne kazanıyordu? Belki muzır bir muhalif... lâkin, lâkin acaba Ahunt, sevinçle, minnettarlıkla iyi olamaz mıydı? Kim bilir?... Belki... hayır belki değil, muhakkak eski hareketlerine nadim olur...Şüphesiz iyiliği görerek öğrenir ve takdir eder; belki de emele yeni bir kuvvetle hizmet eder...

Zaten kaç günlük hayatı kalmıştı? Nasıl olsa bugün değilse yarın, bir aya kadar değilse bir seneye kadar ölecek değil miydi?.. Bu, şimdi karşısında gözyaşlarına kahkahalar karıştıran beş küçük yavruyu muhakkak bir sefalet ve ar girdabından kurtaracaktı...

— Siz onu kurtarınız Han Demir, o size kul, kurban olur; emrinizden çıkmaz.

Artık Demir kararını vermişti. Ahunt'u kurtaracaktı ve onlar mesut olacaklardı. Şimdi Demir, onların saadet levhaları arkasından başka bir levha görüyordu. Bu ağlayan kadının yerine başka bir kadın ağlayacaktı. Uzun ve ahenktar vücuduyla fakir bir mezarın üstüne dikilip ağlayacak sevgiliyi düşünüyordu... Hazin'i artık göremeyecekti. İşte ölüm kararını kendisi veriyordu ve gözlerini tekrar kapadı... Kalbinin derinliklerinde ağladı... Ateşli çöllerin namütenahiliğinde bir damla suyu, ölümü seyrederek, hayat dakikalarını sayarak bekleyen yolcular gibi o da kalan ömrünü hesaplaya hesaplaya Hazin'i bekliyordu...

Şimdi yolda idi; bir kere daha ümidi büyüdü, büyüdü... Hazin, gelecekti ve onun yanında Demir iyi olacaktı... Birlikte bir çok zaman yaşayacaklardı... Belki de...

... Oh hayır, bu saadet feda edilemezdi. Hazin'i görmek, fakat bu bütün bir mahrumiyet hayatının, bir emel hayatının mükâfatı olacaktı. Hayır onu veremezdi, onu kıyamayacaktı... Vermeyecekti, veremeyecekti... Neden verecekti? Ahunt'a mı? Değer miydi?

Kadın, Demir'in sükûtu karşısında son ümidini kaybetmekten titreyerek ellerini oğuşturarak, büyük kızın dudağını bükmüş, gözleri yaşlı el'an Demir'e bakıyordu. Küçükler ise yine gülüşüyorlardı... Demir bir kere daha onlara baktı... Ve "Benim elimden bir şey gelmez" demek için ağzını açtı; fakat:

— Merak etmeyiniz Hanım, Ahunt'u kurtaracağım, size vaadediyorum, diyebildi.

Demir Başka türlü söyleyemedi!

22

Demir, vaadini tutmuştu. Dünkü muhakemede sıkı yönetim oy birliğiyle ile Ahunt Ömer'in beraatine ve Demir'in idamına karar verdi. Bu, Demir'in beklediği bir netice idi; fakat kendisiyle beraber Şakir, Hasan ve on iki Aydemir'i de idama mahkum etmişlerdi. Bu hüküm, Şakir ile Hasan'ı sevinçten çıldırtırken Demir'i nedamet azaplarıyla mustarip ediyordu. Şakir'in ninesi, Hasan'ın babası, zavallı ihtiyarlar ne olacaklardı?

Hüküm bu sabah icra edilecekti.

Gecenin sonuna doğru idi. Demir, yattığı yerden arkadaşlarına bakıyordu; zindanın rutubetli toprağı üstüne atılmış ot minderler üstüne uzanmışlardı. Gençleri nihayet galebe ederek bütün yeislerine rağmen uyuyorlardı. Bu uyku ile ebediyet uykuları arasında kaç saat kalmıştı?.. Köşede yanan isli kandilin uhrevî ziyası onların soluk benizlerini cansız ve perişan gösteriyordu. Demir, hepsini ayrı ayrı severdi. Hepsinin kendisine mahsus birer meziyetleri vardı. Hasan ile Şakir'in o nihayetsiz fedakârlıklarını düşündü... ve gözleri doldu... Hepsi için ayrı ayrı ağladı... Sonra dalgın nazarları, demir parmaklıklı yuvarlak pencereden gözüken yıldızlı semanın küçük kısmına çevrildi ve orada uzun uzun durdu... Sabaha yakın ay, oraya kadar geldi. Demir, el'an uyumuyordu. Bu ince hilâl niçin onun kalbini çıldırtıyordu? Ah evet, hatırladı: Sinop... Çocukluğu, anneciği ve o lâcivert gece... Taş Kale...Hayatına, bu nihayeti verdiren o başlangıç... o ümit... o akşam da kamer ağlıyordu... Deniz ne güzeldi! Sabahleyin çalı yüküyle gelen ihtiyar... zavallı... Sonra Sinop'tan kaçmıştı. Daha sonra büyük hayat, uzun sisler... İstanbul...?

Bunların hepsi ona dün gibi geliyordu. Hepsi el'an canlı, kuvvetli, kalbinde yaşıyordu; lâkin biraz sonra hepsi, hatıraları da, onları taşıyan dimağı da kaybolacaktı... Bütün hayat bu muydu?.. Şimdi arkasına, mazisine son bir nazar çevirince hayat denilen o korkunç, esrarla dolu, ümitle namütenahi zannolunan zincirin hakikatteki manasızlığına taacüp ediyordu... O, bir rüya bile değildi...

Hayır, sade bir göz boyaması... Evet, evet bir sihirle yokun, var zannolunması... ve sihir bitiyordu... Var, yok olacaktı... Bütün o geçmiş zamanlar hepsi, hepsi hiç... yalan... İstanbul, Hazin, Hazin'in kara gözleri... parlak baş döndürücü nazarı... onlar da yalan mıydı? Yalan mı olacaktı? Hazin... Demir'in göğsü kabardı... Onunla geçirdiği zamanları teker teker düşündü... Hazin'in çocukluğu, Hazin'i kendisinin zannettiği zamanların bütün saadetiyle kalbi bir kere daha titredi; beyni sanki genişledi; yarım kelimelerle anlaşılan, bir nazarda okunan o emsalsiz aşklı, sonraki yeisleri... Hazin'le geçirdiği en son günü...

Hele o, oh evet madem ki aşk var; hayat da var... Acı, gaddar, kısır, yalancı ne olursa olsun; fakat bazen de sarhoş edici ve semavî... İsteseydi, isteseydi, o müstesna anlar şimdiye kadar, belki de daha uzun zamanlar için devam edeceklerdi...

... Ve Demir'in göğsünü bir şey sıktı, sıktı...nihayetsiz bir esef, bir acı, bir nedamet rüzgârı sanki beyninde esti ve onu çıldırttı, boğdu... İsteseydi... ve onunla geçirebileceği hayatı bir daha düşündü. Hazin'in yanında severek, sevilerek yaşamak zevki... İsteseydi... Ve onların hepsini reddetmişti. Bütün o saadeti atmıştı. Artık bitti, her şey bitti, yarını bile yoktu... Bir iki saat sonra ebedi kırılma... ebedi yokluk.

Şimdi ölümün soğuk nazarı altında kendi kendinden soruyordu: Hazin'den kaçmakla iyi yapmış mıydı? Saadet ve yeis... zevk ve elem... O, yeisi, elemi intihap etmişti. Aşkını çiğneyerek, sevgilisini iterek, onun güzel gözlerini yaşlarla doldurarak acılara, sıkıntılara koşmuştu... Fakat ne kadar zavallılara, ne kadar biçarelere teselli dağıtmıştı... Birçok gözlerin yaşlarını dindirmişti... Kendi aşkı ve elemi başkalarına saadet dağıtmaya vesile olmuştu... Lâkin Hazin de ağlıyor ve ölünceye kadar ağlayacak... fakat Hazin'e sorsaydı, o da kendisini vazifesi başına gönderirdi. Bunu pek iyi biliyordu. Oh sevgili Hazin... Ve Demir'n kalbindeki acı eridi, isyan yerine sükûnet geldi. Oh iyi yapmıştı. Hayat ne kadar dolu olsa, ne kadar sar-

hoş edici, ne kadar bayıltıcı anları olsa, ne kadar bahtiyar geçse yine bitecek değil mi?.. Biterken hakikatinden bile şüphe edilecek bir rüya değil mi?.. O halde ferdi saadet, ferdi felâket ne demek? Millet ve beşeriyet hayatından maada hayatlar sayılır mı? Hodbin bir aşk hayatı yerine ne ulvi dakikalar, kardeşlerine hizmet ettiğini zannettiren anlar tatmıştı... Evet, evet çılgın aşkı, bütün o hicranları, tahassürleri, zindan... ve kendini öldürmek için gelecek sabah, bunlar ne idi.? Onun sefil hayatı üstünden sevdiği büyük emelin temeli, kendi fedakârlığı ile satın alınacak emel sevgisi ve daha sonra milletin birliği, serbestliği, beşeriyetin saadeti hep bu yolda değil miydi? Demir her şeyi unutarak bahtiyar tebessüm ediyordu. Artık Demir'in de gözleri üstüne uyku nisyan perdesini çekti. Ortalığa kurşuni ve korkak bir ziya girmeye başladı. Birden Demir, okşayan yumuşak bir sesle seslendi:

— Gel Hazin, gel aşkımıza, artık benim vazifem bitti.

Hasan, Şakir ve on iki Aydemir'ler uyandılar; silkinerek yataklarından fırladılar ve Demir'in baş ucuna geldiler. Zindanın sükûtu ve yarım karanlığı içinde daha müteheyyiç gelen bu sedayı büyük bir hürmetle dinliyordular. O, şimdi yüzü parlayarak, dudakları tebessüm ederek açık bir sesle devam etti:

— Hazin, bak, Hazar'ın arkasından bir güneş nasıl parlak çıkıyor, o Türk güneşi...Bak bütün Türk illerini aydınlattı. -ve uzun bir nefesle:- Oh ne bahtiyarım...Türkler mesut olacaklar... Ya Yabb'im, bu güneş ne sıcak! Artık bu kalpler üşümeyecek...

Ve yüzüne nurlar indi. Mahpusların on dördü de onun etrafında diz çökmüşler, başları bükük, yüzleri gözyaşlarıyla ıslak, önlerinde geçen bu aşk ve ulviyet faciasını dinliyorlar.

Kapının kilidi gıcırdadı. Kanadın inlemesiyle son saatleri içeri giriyordu. O gürültü ile Demir gözlerini açtı. Her şeyi unutmuş bir nazarla etrafına baktı; sonra tebessüm etti ve yataktan kalktı:

— Uyanık mısınız çocuklarım? Ve onların sararmış yüzlerine baktı.

— Bugün ne kadar kuvvetliyim... ve hepsini birer birer alınlarından öptü.

— Çocuklarım, bugün biz öleceğiz; fakat emelimiz artık yaşayacak, yaşasın emel, yaşasın Türkler!..

Talebesi onun ellerine sarıldılar ve son defa diyerek öptüler...

23

"Türk olan her yer memleketim, üzüntüde olan her insan sevgilim, ailem..."

Güneşten evvel bugün Rigistan Meydanı, korkunç bir sükût içinde bekleyen binlerce halkla dolmuştu. Tellekâr Medresesi'nin bütün pencereleri sarıklı başlarla doluydu. Lâkin Mirza Uluğ Medresesi'nin bomboş kapısı sımsıkı kilitli idi. Demir'in odası, kimsesiz, açık duran kanatları acı bir seda ile duvarlara çarpıyorlardı. Meydanın tam ortasında etrafını bir bölük polislerin bekledikleri dikdörtgen bir boşluğa sıra ile on beş kazık dikilmiş.

Oraya toplanan bu birkaç bin Türk, iki sene evvel Demir'i şevk ve heyecanla karşılayan aynı Semerkantlılar idiler... Bugün benizleri atık, kısılmış dişlerinin, kurumuş, çatlamış, bembeyaz dudaklarının arasından bir kelime çıkarmadan, korkudan büyümüş gözleri Mirza Uluğ Medresesi'nden karşılarındaki yola, yoldan yine medreseye çevrilerek bekleşiyordular. Seyirci olmaktan başka ne yapabilirlerdi? Bazısı Demir'in bir iyiliğini, belki bir tebessümünü hatırlayarak gayri ihtiyari akan gözyaşlarını saklamaya uğraşırken diğerleri o yaşların şahidi olmaktan bile korkarak başlarını çevirdiler. Her tarafta sükût, her tarafta dehşet!

Birden karşıki yolun kıvrımından süngülü kazaklarla kuşatılmış küçük bir kafile çıktı. Kırk kişinin muhafaza ettiği on beş adam beyaz mücrim elbiseleri içinde masum yüzleri daha ulvi, daha mütevekkil gözüken on beş fedakâr.

Kafile yaklaştıkça halk titreyerek içinde tanıdıklarını arıyor... Başta Demir!...Yüzü elbise kadar beyaz, gözleri rahim ve müşfik bir nazarla etrafı süzüyor... Kafile kazıkların önünde durdu.

O zaman Demir'e ne oldu? Karşısında âniden açılmış bir cennetin ilâhî nurları sanki ona aksetti. Bütün yüzüne Samedanî bir güzellik gelmişti. Vücudu sanki büyüdü, bütün meydanı, bütün binaları geçerek başını semaya dayamış gibi vakur durdu. Gözleri kamaşmış, beyaz dudakları saadet sarhoşu gülüyordu... Sağında ve solunda iki sevgili talebesi Hasan ve Şakir. Onların da gözleri imanla ziyadar, hocalarına bakıyordular. Arkalarında on iki Aydemir... Hepsinin alınları, itikatlarının büyüklüğüyle müteazzım...

Halkın nefesi tutulmuş, bu önünde oynanan ilâhi fedakârlık hailesi karşısında mütehayyir ve ibadetkâr, dünyayı unutarak dua ediyordu. Lâilâhe... Lâilâhe... Allahu ekber.... Allahu ekber...

Beyaz sakallı bir ihtiyar itile kakıla ilk sıraya çıkmaya çalışıyordu. Kızarmış gözlerinden inen kanlı yaşlar beyaz sakalının arasına giriyorlardı. Arzusuna muvaffak olup ilk sıraya çıkınca, bir müddet bir şey söylemeden, kalbini sıkarcasına baktı, baktı...Sonra uzun ve son bir nefesle "Hasan!" diyerek ruhsuz yere düştü. Hasan'ın yüzü biraz daha soldu; dudakları biraz daha sararak titrediler... Lâkin bir şey söylemedi.

Onun çiğnenen vücudunu oradan kaldırmaya vakit olmadan hıçkırıklarla dolu bir çığlık daha işitildi:

— Evlâdım, evladım, Şakir'im, artık ben kimi bağrıma basacağım? Anan bugünü göreceğine kör olaydı...

Şakir boynu bükük, gözlerinde yaşlarla annesine tebessüm ediyordu; fakat o, Demir'i görünce onun için de acı acı feryada başladı:

— Han Demir, seni de mi öldürüyorlar? Bunun için mi güzel İstanbul'u bırakıp bize geldin?

İki polis haşin ve hain elleriyle kadının ağzını tutarak sürüklediler.

Şakir'in yumuşak mavi gözleri yaşlar içinde boğuldular; fakat el'an tebessüm ediyordu.

Demir'in ilâhi nazarını yeis bulutları kapladı. Son bir nazarla etrafına baktı; onun sevgilisi ne kadar uzaktaydı... Onun için kimse gelmeyecek miydi?

Zabitin bir işareti üstüne cellat Demir'i ilk kazığa doğru itti. O gözleriyle etrafı arıyordu. İlk sırada birkaç Aydemir ellerinde siyah mendilleriyle hocaları ve arkadaşları için ağlıyordular... Onlara tebessüm etti ve eliyle gayret, çalışmak işaretini son defa olarak verdi. Biraz ötede okumak öğrettiği küçük demirci çırağı zayıf göğsünü kürek gibi titreten hıçkırıklarla ağlıyordu.

Demir yine arıyor... Nazarları uzandı, halkın arkasında tenha bir köşede gezdi ve bir noktada dikkatle durdu: Tellekâr Medresesi'nin kapısının önündeki taşlıkta sarıklı bir hoca çocuklarına Demir'i gösteriyordu. Demir'in baktığını görünce gayri ihtiyari iki ellerini ona uzatarak yere kapandı, başını topraklara sürdü. Bir zaman öyle durduktan sonra yüzünü kaldırdı, elleriyle Demir'den af dilendi... Demir, hayatı pahasına kazandığı günahkâra en müşfik tebessümünü gönderdi. Sonra önüne koydukları sandalyeye çıktı; fakat el'an arıyordu... "Hazin... kim bilir? Belki, hayır, hayır, kimse yoktu..." gözleri mütemadiyen meydana ve meydandan kapakları duvara çarpan boş odasının pencerelerine gidiyordu... Mütemadiyen bekliyordu... Hayır kimse yoktu... bitti, bitti ve gözlerinde derin bir ümitsizlik, acı bir yeis gözüktü. Yine ikinci defa, pişmanlığa, nedamete benzer bir şey hissetti... Göğsü sıkıldı... Ah, Hazin'in yaşlarla dolacak gözlerini seyrederek ölmek saadeti...

Talebesi, sandalye üstüne çıkan Demir'in önüne dizildiler. Ümitsiz bir nazarla onlara baktı ve ağlayan bir tebessümle güldü.

Halk korkusunu unutmuş ağlıyor ve dua ediyordu.

Lâilâhe... lâilâhe...

Demir bir daha etrafına baktı... Bitti...bitti... yok...

Cellat başını ilmiğe doğru itiyordu. Ümitsiz nazarlarını semaya çevirdi. Güneş pembe bir sema üstünde müşa'şa, zerrin, tulu etmişti. Oh, tabiat ne güzeldi... Gecenin ince hilâli, serseriyane

dolaştığı semada gündüze tutulmuştu. Ne tuhaf aşağı bakıyordu... Birden Demir başını çekti ve sanki veda için gür, billur sesiyle bağırdı:

Yaşasın Türkler!

Etrafa bir daha baktı...Yok...yok... O zaman acı bir aceleyle başını kendisi ilmiğe geçirdi..Altından sandalyeyi çektiler... Orada asılı kaldı... El'an etrafa bakıyordu. Yavaş yavaş göz kapakları ağırlaştı. İki kere baştan ayağına kadar titredi. Sonra ölüm sükûneti üstüne çöktü. Artık vücudunda ne bir ihtilaç, ne bir hareket, ne bir isyan... Yalnız başı arkaya düştü. Rengi büsbütün beyazlaştı... Biraz sonra yarı açık duran gözleri baygın bir nazarla sanki bakarak uyudular. Artık Demir yoktu!..

Aynı sükûnetle, aynı vakarla Hasan, Şakir ve on iki Aydemir'ler şehit oldular. O zaman medhuş duran ahali hangi tesirle uyandı, felâketinin hissini nasıl anladı?.. Hepsi birden etraflarına müntakim bir nazarla bakıştılar; sonra yine hepsi birden bir tek gibi çıkan bir sesle gürleyerek haykırdılar:

— Yaşasın Han Demir, yaşasın Türkler, yaşasın Turanlılar!..

Fakat artık Demir işitmiyordu!..

24

"Beni sevenler bir araya toplandıkça ben daima aranızda olacağım".

Yeşil dağın çamları arasından döne döne çıkan ince beyaz yol, yamaçlardaki sakin ve mütebessim köyleri birer birer geçerek tepedeki küçük mezarlığa kadar tırmanır. Bir köy mezarlığı... Yeşil ve muzlim bir ormanın önünde, aşağıki ovayı bir uçurum halinde gören küçük bir düzlükte, yolun iki tarafına taksim edilmiş alçakgönüllü ve asude bir mezarlık... Hattâ güler yüzlü bir mezarlık...Burada yıkılmış süslü taşlar, kararmış yaldızlı yazılar aramayınız. Şehirlerin müşa'şaa ve pür riya âlâyişinden çok uzaktayız. Çamların yeşil gölgeleri altında uyuyan makberleri yanlarındaki hatırasız top-

raktan tefrik için etraflarına bir sıra yosunlu siyah taş koyup üstlerine bir çam dalı uzatmakla iktifa ederler. Burada insanların son hediyeleri bundan ibarettir.

Zaten buraya, bırakacak birisini getirmedikçe kimse gelmez. Bazen geçici bir yolcu, bu yolu takip ederek mezarlıktan geçerken -eğer şair değilse- arkasındaki ormanın heybetine dalarak ihtimal ki yolun iki tarafında kendisinden bir fatiha isteyen sade ve fakir taşları göremez bile... Fakat bu mezarlığın da hayatı vardır. Ormanın içinden çığlıklarla gelen rüzgâr kabirlerin matemini tutar. Çamlar, ardıçlar... daimi sallanmalarla nihayetsiz yeisleri saklarlar. Kuşlar bazen ağlar, bazen şarkı söylerler. Fezadan daima yağan ilâhî şefkat buraya da bir iki tohum atar ve ilkbaharla çiçekler şimdi olduğu gibi yeşil çimenler üstünde beyaz, pembe, mavi... semanın bir tebessümü, elemin bir handesi halinde parlak, fakat hazin açarlar.

İlkbaharın rutubetli, fakat mavi ve yaldızlı bir sabahı... Kabirler temiz yıkanmış siyah taşlarıyla gözyaşlarına bulanmış gibi pür yeis idiler. Kuşlar, çiçekler, kelebekler, yapraklar, her şey tabiatın yeniliğini söylerken yalnız onlar ebedi sükûtlarıyla umumi dirilişe iştirak etmiyordular. Etmiyor gözüküyordular; fakat hakikatte ne oluyor... Kim bilir?

Çam ağaçlarında öten kuşlar birden bire korkarak uçuştular ve onların kanat hışırtısıyla her taraf uzun uzun titredi. Sonra yolun dirseğinden iki gölge gözüktü. Rutubetli toprak üstünde adımlarının sesi ölen ziyaretçi(ler), bu makber sükûnunu bile uçuramadan ilerliyorlardı. Beyazlar içinde siyah saçlı bir kadın ve gözlerini mendiliyle kapamış genç bir hoca... Yeni oldukları üstlerindeki çam dalının yeşilliğinden anlaşılan bir sıra makber önünde durdular. Genç hoca hıçkırıklar arasında mırıldandı:

— İşte burası şehir mezarlığı! İstememişti. Şu Batana dağını vasiyet etti. Baştaki Han... Yanındaki Hasan ve Şakir...

Bunu söyleyerek Ziynetullah, ellerini kaldırdı ve gözlerinden yaşlar inerek fatiha, dedi. Bir zaman için için dua etti; sonra eğildi

evvela baştaki taşa sarıldı ve öptü; sonra öbür iki taşı da, Hasan ile Şakir'i de öptü... Diğer on iki mezarda da fatiha okudu.

— Ben sizi köyde beklerim, diyerek uzaklaştı.

Hazin, onun hareketlerini gözüken bir sabırsızlıkla takip etmişti. Sevdiğiyle yalnız kalmak isteyen bir sevgili vaziyetiyle uzaklaştı. Kaybolduğunu görünce kendini dizleri üstüne bırakarak mezarın üstüne kapandı... Başını yosunlu taşlara dayayarak bir zaman uzun uzun hıçkırıklarla ağladı...

— Demir!.. Demir'ciğim...Demir!..

Artık Demir yoktu. Onun imdat istemesine ormanın iniltisinden maada hiçbir ses cevap vermiyordu. Bütün hayatını Demir için, Demir'in ümidiyle, hayaliyle geçirmişti. En umutsuz günlerinde bile bir mucize, onları birleştirecek bir fevkaladelik emeli ile yaşamıştı. Nihayet ona mütehassir, müştak gelirken, tuğyan eden aşkını söylemeye koşarken onu son bir defa bile görmeye muvaffak olamadan mezarı karşısında kalmıştı. Artık bitti, bitti. Ebediyet içinde başlayan bir tahassür... O, kendisine gülen gözleri bir daha görmeyecekti. Sıcak bir heyecanla söyleyen sesi bir daha işitilmeyecekti. Acı bir hicran, elim bir nedamet Hazin'in yeisini büsbütün çıldırtıyordu... Yarı yolda, ona koşarken, onun öldüğünü duyalıdan beri çılgın bir azapla ona hayatında niçin aşkını itiraf etmediğini kendi kendinden soruyordu. Niçin susmuştu? Niçin? Ah niçin? Ona söylese idi, belki ölmezdi... Belki ona acır ve yaşardı. Niçin susmuştu? Niçin? Ah niçin? Demir, herkesin kaidesiyle mi imha edilirdi? Hiç olmazsa kendisini nasıl sevdiğini bilerek ölseydi, kalbinde hiçbir şüphe olmadan ölseydi, belki bu kadar kıvranmayacaktı. Bu kadar deli bir yeisle yanmayacaktı; fakat hayır bu ukde, bu hicran onun kalbini kızgın bir demir gibi büküyordu; belki ondan şüphe ederek ölmüştü. "Gözlerinizde aradığım manayı görerek ölsem" öldü, öldü... Ve Hazin, başını mezar taşlarına vuruyordu. Öldü!... Belki onu nasıl sevdiğini bilseydi, ondan kaçmazdı ve şimdi ölmezdi, ölmezdi... oh!

Taşına sarılıyor, taşı göğsü üstünde sıkıyordu. Onu ısıtarak ondan hayat çıkarmak, ondan Demir'i bulmak deliliğiyle beyni dönüyordu. Demir'i son gördüğü günü hatırladı. Karanlıklar içinde ağlarken niçin ona koşmamıştı? Evet ağlıyordu; kendisi için ağlıyordu. Vücudu o hatıranın yumuşak okşamasıyla titrerken kendi hayatını hatırlayarak isyan ediyordu. Demir kendisi için ağlıyordu ve onu ağlarken bırakmıştı.

Oh deli, deli... bülend, vazife, dünya... Demir'in yanında bunlar ne idi?

Oh hain ve deli idi. Demir... Demir... ve Demir'in yeisine, aşkına her şeyi feda etmemişti. Onun ağlayan gözleri artık kapanmışlardı. Sevgili gözler... ve o gözler ebedi yeis manasıyla sönmüşlerdi. Demir, kendi Demir'i artık yoktu.

Bu önündeki taşların altında şimdi bir avuç topraktı.

Hissiz, korkunç bir iskelet... Hazin, nihayeti olmayan bir uçuruma yuvarlandığını zannediyordu. Artık saçlarını yolarak haykırıyordu. Güçsüz düşünceye kadar ağladı. Hayır onsuz yaşayamayacaktı. Onsuz... Demek onunla geçen o sevgili günler artık bir hatıra olacaklardı. Bir daha yenilenmesi kabil olmayan bir hatıra, ümit kabul etmeyen bir rüya. Şimdi gözyaşları arasında onunla geçen müstesna anları görüyordu. Hele bir akşam balkonda Hazin'e "Benimle gel" demişti ve o gitmemişti. Evet, evet kendisi deli imiş, deli! Halbuki her şeyi unutarak onunla gitseydi...

Ah, o kadar azapları, o kadar elemleri, vazife diye çekerken bugünü tasavvur edememişti. Bu acıyı anlayamamıştı. Şimdi ise artık Demir bu mezarda idi. Bitti, bitti, her şey bitti. Hazin artık bu elemle yaşayamayacağını anladı. Umutsuz ve yaralı, artık bu acıları kaldıramayacağını hissetti. Ölsem kurtulur muyum? diye düşündü. Evet ölse, hissiz, düşüncesiz ve elemsiz, oh dinlense! Ebedi karanlığın soğukluğunda beyninin hummasını serinletse! Ölmek, hissiz olmak... hatırasız olmak, hatırasız... fakat aşkının sevgili bakiyelerini, onları da mı duyamayacaktı? Onları da mı düşünemeyecekti? Demir'i hayalinde de mi göremeyecekti? Titredi.

Hayır, hayır... Cehennemlerin bütün azabı bir sevgili hatıra için, bir an tahayyülü için... Hayır bütün yeisler Demir'in bir hayali için ebedi mechuliyetin muammalarına aşkını nasıl uzatabilecek?

Demir'siz ebedi lâkaydiyi, ebedi istirahatı bile küçük görüyordu. Demir'siz, fakat Demir'in hayali ile... Onu çılgın bir kıskançlıkla saklayacaktı... Başka nesi kalmıştı? Ve yine bir ağlama tufanı kalbini sıkarak gözlerinden indi. Onun çizgileri kaybolmuş sevgili yüzünü bir daha görmek için deli bir arzu ile çıldırdı. Oh onu bir kere daha görseydi! Evet bir kerecik daha ölmeden evvel son bir defa... ah ne olurdu... Bir iki gün daha evvel çıksaydı. Onunla olacak son mülâkatı hayalinde yaşamak istedi. Onun tebessümünü tasavvur etti... fakat hayır göremiyordu.... Ne oluyor? Hayalini de mi kaybetmişti? Yaşlı gözlerini silerek kaybolmuş hafızasını yenilemek istiyordu. Hayır, bir türlü Demir'in yüzünü tasavvur edemiyordu. Neden, neden göremiyordu? Yoksa unuttum mu? Diye çılgın bir ıstırapla haykırıyordu. Hayır, yoktu. Artık delirmişti... Başını mezar taşlarına çarpıyordu.

Elemin son raddesinde, iradesiz, yarı deli ne yaptığını bilmeden kendi kendisine söyleniyordu. Demir, nerdesin? Demir... bitti, bitti... Demir ölmüş... Öndeki onun mezarı öyle mi? Kabil değil olamaz... Demir ölemez... Demir ölmüş, Demir öldürülmüş... Bütün kürede, bütün fezada artık o yok, nerede arasa o yok... Hayır olamaz, yalan yalan... Demir, öldürülmüş Demir gel, Demir gel... Ben geldim...

Ansızın onu hayalinde gördü. Boynunda iple son nefesini veriyordu. Demir hafızası kararmıştı, şimdi ne kadar vuzuhla görüyordu. Gözleri yine hayatta olduğu gibi güzel ve mahmur kendisine gülüyorlar... Alnı mütaazzım, dudakları müşfik... belki son düşünce kendisi için olmuştu.

Oh Demir...

Hazin'in kalbinin çarpıntısına kadar, bütün hayatı, durarak ona kollarını uzatıyor ve dudaklarında ölen bir elem haykırışı ve aşkla onu çağırıyordu.

— Demir!.. Demir!..

Hayır Demir'le aralarında her şey bitmemişti. Hayır bitemezdi... Hazin, şimdiye kadar hissettiği namütenahi yeislerin umutsuz ıstırapların, emsalsiz acıların daha büyük, daha mukaddes bir matemle kalbinde yükseldiklerini duydu.

Artık kendini, kendi hissini, kendi elemini unutan saf ve nezih bir yeise tebeddül ettiklerini hissetti. Hodbin, hiçbir şey saklamayan bir şefkatle, hattâ kalbinin ıstıraplarını bile unutan bir acı ile titreyerek Demir'in hayaline bakıyordu ve onun lahuti nazarları altında elemin, ıstırabın da fevkinde ilâhî matemler olduğunu anlamıştı... Demir kendisinden, ağlamaktan daha büyük bir aşk istiyordu. Maddî acılı elemleri, hicranları, ıstıraplan eriyerek sınırsız ve mübarek bir aşka, Samedanî ve ebedî bir hürmete tahavvül ederken, Demir ikinci ve semavî hayatını onun kalbinde yaşayacaktı...

Kalbi dolu, fakat beyni serinlemiş, eğildi mezarı bir daha öptü.

— Senin sevgili ve mukaddes mezarın üstüne yemin ederim ki Demir, seni öldürmekle fikrini, emelini, mevcudiyetini öldüremezler... Senin vazifeni, senin emelini kendime mübarek bir vazife edinerek senin yerine çalışacağım... Hayatında senin olamadım, sensiz inledim; fakat şimdi, sen öldükten sonra herkese, hattâ ölüme rağmen aşkım seni yaşatacak sevgilim... Aşkımın mucizesiyle seninle yaşayacağım, senin olacağım Demir!..

Her yenilen müşkülâttan sonra biraz daha seninle birleşerek, vazifemin en güç ve en yüce noktasında senin ruhunla yaşayarak, senin dimağınla düşünerek, senin ilâhî kalbinle hissederek, senin müstesna mevcudiyetini kendi vücudumda saklayarak senin olacağım Demir. Sevgilim!..

***

Hazin'in ıslak yüzü, yaşlarla dolu gözleri parlıyor... Ağlamaktan bükülmüş dudakları ruhundaki bir hayale tebessüm ediyordu.

O, artık kendi ıstıraplarının, hodbin dünyasının fevkinde mukaddes ve parlak bir kâinat, bir matem ve mutluluk kâinatı bulmuştu... Hayatın ve ölümün üstünde Demir'e kavuşmuştu!..

Açıklamalar

Attila: Beşinci yüzyılda Orta Avrupa'da büyük Hun İmparatorluğu'nu kuran hükümdar. Mete olarak tanınır. Bizanslılarla savaşan Attila, Avrupa'da çok geniş bir coğrafyaya hükmetti. Devlet merkezinin bugünkü Budapeşte olduğuna dair rivayetler vardır.

Buda: Budizm'in kurucusu. M.Ö. (VI.) yüzyılda yaşamıştır. Budizm'in temeli, insanın var oluşunun, onun acı ve eleminin kaynağı olduğu inanışına dayanır. "Buda'ya göre birey olmak, sınırlanmış olmak demektir". Sınırlanmış olan insan, sınırsız olanı arzu eder. Arzu ise acı ve elemin kaynağıdır; çünkü her arzu sınırlı ve geçicidir. Acı ve elemlerden kurtulmak için önce arzulardan kurtulmak gerekir. Bunun için de türlü aşamalardan geçmek gerekir. Bütün bunlardan geçip arzu duymayı aştıktan sonra insan, arzunun tatminsizliği veya geçiciliğinden doğan acı ve elemleri de artık duymaz olur ve Nirvana'ya ulaşır.

Buda'nın Türklüğü fikri zayıf bir iddiadır.

Bossuet (1627 - 1704): Fransız.Felsefe ve ilâhiyat öğrenimi gördü. Uzun yıllar Protestanlarla mücadele etti. Versay Sarayı'nın haşmetli vaizi oldu. Edebiyatla yakından ilgilendi.

Cengiz İmparatorluğu: Cengiz Han'ın (12.) yüzyılda Asya kıtasında kurduğu imparatorluk. On üç yaşında tahta çıktıktan sonra ül-

kesinin sınırlarını genişleterek büyük bir birlik kurdu. Üç oğlu Cuci, Çağatay, ve Oktay'ın kumandasındaki üç ordu, Çin ve Rusya'nın içlerine kadar ilerleyerek bu birliğin bir imparatorluğa dönüşmesini sağladılar. Cengiz Han çıkardığı ve uyguladığı yasalarıyla ünlüdür.

Cihat: Din uğrunda yapılan savaş.

Homeros: Milâttan önce dokuzuncu yüzyılda yaşamış bir Yunan şairidir. Doğduğu yer belli değildir. İzmir, Sakız, Argos, Atina ve Salamis'te yaşamıştır. İlyada ve Odise adlı iki destan yazmıştır. Bu iki destan, Yunan dili ve edebiyatının temelidir. "Homeros'un şiirlerinde insan kalbinin en esaslı meziyetleri bir şelâle gürbüzlüğüyle akar durur: Doğruluk, samimiyet, duygu yüksekliği ve hususuyla eşsiz bir mahviyet. Bütün şairlere şairliğin bu meziyetlerini numune olarak o bıraktı".

Karl Marx (1818 - 1883): Alman siyaset bilimcisi. En önemli eseri *Kapital*'i 1867'de yazdı. Marksizm düşünce sistemini kurdu. " Marksizm ekonomik teori üzerine kurulmuş bir tarih felsefesidir ve iddia eder ki tarihin gelişmesi birtakım kanunlara göre cereyan eder. Bu kanunların ne olduğunu bize tarihî maddecilik açıklar ve bu sayede toplumun eninde sonunda sosyalizm ve nihayet komünizme varacağını önceden görmek mümkündür".

Yirminci yüzyılın sonlarında dünyada meydana gelen değişmeler, bu öngörünün doğru olmadığını ortaya koymuştur.

Luther (1483 - 1546): Bir madencinin oğludur. Üniversite öğreniminden sonra ilâhiyat doktoru oldu. Papa'nın Hristiyanlığın özüne aykırı uygulamalarına karşı çıktı. Endüljans satışları bardağı taşıran son damla oldu. Papa'ya karşı savaş ilân etti. Aforoz edildi. *İncil* ve *Tevrat*'ı ilk kez Almanca'ya çevirdi. Sonunda Protestanlığı kurdu.

Nietzsche (1844 - 1900): Alman dil bilgini ve filozofu. Basel Üniversitesi'nde Yunanca Profesörü oldu. Batı'nın geçmiş, şimdi ve gelecekteki kültür değerlerini eleştirdi. Böyle *Dedi Zerdüşt*, *Ecce Home* dilimize çevrilmiş kitaplarıdır. Bedbin bir şair ve düşünürdür.

Osmanlı politikası/Osmanlıcılık: Tanzimat döneminde doğmuş bir fikir ve siyaset hareketidir. Genç Osmanlılar Cemiyeti ile daha sonra kurulmuş olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin programlarının esası, bir Osmanlı milleti vücuda getirmekti. Buna göre Türklerin önderliğinde dilleri, dinleri ve ırkları farklı olan azınlıklardan Osmanlı hanedanının etrafında bir Osmanlı milleti meydana getirilecekti. Bunun ilk şartı, memlekette meşrutiyetin ilân edilmesiydi. Bunu gerçekleştirmek maksadıyla hem Genç Osmanlılar Cemiyeti, hem İttihat ve Terakki kurucuları, ülkemizde meşrutiyetin ilân edilmesi için çalışmışlardır.

Platon (M. Ö. 3.yy.): Eflatun. Eski Yunan filozofu. Genç yaşta felsefe öğrenmeye başladı. Sokrat'ın sadık bir öğrencisi oldu. *Devlet* adlı kitabı, en meşhur eseridir.

Sokrat (M.Ö. 3.yy.): Eski Yunan filozofu. Hiçbir eser yazmamıştır. Onun şahsiyetini ve düşüncelerini, öğrencisi, Eflatun'un eserlerinden öğreniyoruz. Felsefesinin özü, bilgilerimizin doğuştan geldiği düşüncesidir.

Temsil: Benzetme, bir şeyin aynını yapma, örnek söz, tiyatro oyunu; özümleme, alınan gıdanın uzviyete dahil edilmesi; bir kimsenin başkasının veya bir topluluğun adına hareket etmesi gibi anlamlara gelir.

Kelime, romanımızda siyasal anlamıyla kullanılmıştır. Siyasal anlamda temsil (asimilâsyon), benzer hale getirme, kendine benzetme, kendine uydurma, özümleme demektir. Eski çağlardan beri uygulanan bir siyasettir. On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde sömürgeci Avrupalı devletler, bu siyaseti, en ileri düzeyde uygulamışlardır. Asimilâsyon, bir devletin yönetiminde hakim olan millet dışındaki halkı, dil, din, ahlâk ve vicdan bakımından hakim millete benzetme siyasetidir.

Bu siyasetin yüzyıllarca başarıyla yürütüldüğü bir devlette zamanla dil, din ve ahlâk bakımından birleşmiş bir millet vücuda gelir ve bunların yönetilmesi kolaylaşır. Bu siyaseti on dokuzuncu

yüzyıla kadar uygulamak nispeten kolaydı; fakat on dokuzuncu yüzyılda "milliyet duygusu" uyandıktan sonra asimilâsyon siyasetini uygulamak artık zorlaşmıştır. Buna rağmen bu siyaseti yürütmeye kalkanlar, büyük direnişlerle karşılaşmaya başlamışlardır.

Rusya (xx.) yüzyılın başları gibi geç bir tarihte bile Orta Asya'daki Türkler üzerinde asimilâsyon siyasetini uygulamaya kalkmış, doğal olarak, romanda görüldüğü gibi, kültürel bir direnişle karşılaşmıştır.

Turan: Eski İranlıların Türkistan ve Moğolistan taraflarına verdikleri bir isimdir. Kelime Millî Edebiyat döneminde daha ziyade siyasal anlamıyla kullanılmıştır. Bu anlamıyla Turan, Turancıların yeryüzündeki bütün Türkleri birleştirerek kurmayı düşündükleri ideal devletin adıdır. Millî Edebiyat döneminin düşünür ve edebiyatçıları, ortak bağlılığımızın dayanacağı yeni bir temel, yeni bir ideal aramaya başladılar. Türkçülere göre bu ideal, Turancılıktır. Turancılık, dünyadaki bütün Türklerin tek bir vatan ve bayrak altında birleşmelerini gaye edinen bir düşünce ve siyaset akımıdır.

"Türkçülük ve Turancılık" ideallerini, en derli toplu bir şekilde açıklayan düşünür, Ziya Gökalp'tir. Aydemir romanının teziyle yakından ilgisi sebebiyle onun görüşlerini buraya almayı uygun gördük.

"Türkçülükle Turancılğın farklarını anlamak için, *Türk* ve *Turan* zümrelerinin hudutlarını tayin etmek lâzımdır. Türk, bir milletin adıdır. Millet, kendine mahsus bir kültüre malik olan zümre demektir. O halde, Türk'ün yalnız bir dili, tek bir kültürü olabilir.

Halbuki Türk'ün bazı kolları Anadolu Türklerinden ayrı bir dil, ayrı bir kültür yapmağa çalışıyorlar. Meselâ, Kuzey Türkleri'inden bir kısım gençler bir Tatar dili, bir Tatar kültürü vücuda getirmekle meşguldürler. Bu hareket, Türklerin başka bir millet, Tatarların da başka bir millet olması neticesini verecektir. Uzak bulunduğumuz için, Kırgızların ve Özbeklerin nasıl bir yol takip edeceklerini bilmiyoruz. Bunlar da birer ayrı dil ve edebiyat, birer ayrı kültür vücuda getirmeye çalışırlarsa, Türk milletinin hududu daha daralmış olur.

Yâkutlarla Altay Türkleri daha uzakta bulundukları için, bunları Türkiye Türklerinin kültürü dairesine almak daha güç görünüyor.

Bugün kültürce birleşmesi kolay olan Türkler, bilhassa Oğuz Türkleri yani Türkmenlerdir. Türkiye Türkleri gibi, Azerbaycan, İran, Harzem ülkelerinin Türkmenleri de Oğuz uruğuna mensupturlar. Bundan dolayı, Türkçülükteki yakın mefkûremiz (Oğuz Birliği) yahut (Türkmen Birliği) olmalıdır. Bu birlikten maksat nedir? Siyasî bir birlik mi? Şimdilik hayır! Gelecek hakkında bugünden bir hüküm veremeyiz. Fakat bugünkü mefkûremiz Oğuzların yalnız kültürce birleşmesidir.

Oğuz Türkleri, bugün dört ülkede yayılmış olmakla beraber, hepsi birbirine yakın akrabadırlar. Dört ülkedeki Türkmen illerinin adlarını karşılaştırırsak, görürüz ki birinde bulunan bir ilin yahut boyun diğerinde de dalları vardır.

Meselâ Harzem'de Tekeler'le Sarıları ve Karakalpaklar'ı görüyoruz. Memleketimizde Tekeler, bir sancak teşkil edecek kadar çoktur; hattâ bir kısmı vaktiyle Rumeli'ye nakledilmiştir. Türkiye'deki Sarılar, bilhassa Rumkale'de otururlar. Karakalpaklar ise, Karapapak ve Terekeme adlarını alarak Sivas, Kars ve Azerbeycan dolaylarında yerleşmişlerdir. Harzem'de Oğuz'un Salur ve İmralı boylarıyla Çavda ve Göklen (Karluklardan Kealin) illeri vardır. Bu adlara Anadolu'nun muhtelif noktalarında tesadüf edilir. Göklen, kendi adını Van'da bir köye *Gök oğlan* şeklinde vermiştir.

Oğuz'un Bayat ve Afşar boyları da gerek Türkiye'de, gerek İran'da ve Azerbeycan'da mevcutturlar. Akkoyunlular ile Karakoyunlular da bu üç ülkede yayılmışlardır. O halde Harzem, İran, Azerbeycan ve Türkiye ülkeleri, Türk etnografyası itibariyle aynı uruğun yurtlarıdır. Bu dört ülkenin bütününe *Oğuzistan* (Oğuz ili) adını verebiliriz.Türkçülüğn yakın hedefi, bu büyük ülkede yalnız bir tek kültürün hakim olmasıdır.

Oğuz Türkleri, umumiyetle, Oğuz Han'ın torunlarıdır. Oğuz Türkleri, birkaç yüzyıl öncesine gelinceye kadar, birbiriyle yakın-

dan alâkalı bir aile halinde yaşarlardı. Meselâ Fuzûli, bütün Oğuz boyları içinde okunan bir Oğuz şairi idi. Korkut Ata kitabı Oğuzların resmî Oğuznâmesi olduğu gibi, Şah İsmail, Âşık Kerem, Köroğlu kitapları gibi halk eserleri bütün Oğuz iline yayılmıştır.

Türkçülüğün uzak mefkûresi ise, *Tûran*'dır. Tûran, bazılarının zannettiği gibi, Türklerden başka Moğolları, Tunguzları, Finuvaları, Macarları da içine alan bir *kavimler halitası* değildir. Bu zümreye ilim dilinde *Uralo - Altay* zümresi denilir. Bununla beraber, bu sonuncu zümreye mensup kavimlerin dilleri arasında bir akrabalık bulunduğu da henüz ispat edilememiştir. Hattâ bazı müellifler, Ural kavimleriyle Altay kavimlerinin birbirinden ayrı iki zümre teşkil ettiğini ve Türklerin Moğollar ve Tunguzlarla beraber Altay zümresini, Finuvalarla Macarların da Ural zümresine mensup olduklarını iddia ediyorlar. Türklerin Moğollarla ve Tunguzlarla dil akrabalığı olduğu da henüz ispat edilmemiştir. Bugün ilim bakımından sâbit olan bir hakikat varsa, o da Türkçe konuşan Yâkut, Kırgız, Özbek, Kıpçak, Tatar, Oğuz gibi Türk boylarının dilce ve gelenekçe kavmî bir birliğe mâlik bulunduğudur. Tûran kelimesi, Tûrlar yani Türkler demek olduğu için, sadece Türkleri içine alan bir birliğin adıdır. O halde *Tûran* kelimesini bütün Türk boylarını ihtiva eden Büyük Türkistan'a hasretmemiz lâzım gelir. Çünkü *Türk* kelimesi, bugün, yalnız Türkiye Türklerine verilen bir unvan hükmüne geçmiştir. Türkiye'deki Türk kültürüne dâhil olanlar, tabiî, yine bu adı alacaklardır. Benim itikadımca, bütün Oğuzlar, yakın bir zamanda bu isimde birleşeceklerdir. Fakat Tatarlar, Özbekler, Kırgızlar ayrı kültürler vücuda getirdikleri takdirde, ayrı milletler halini aşacaklarından, yalnız kendi isimleriyle anılacaklardır. O zaman, bütün bu eski akrabaları kavmî bir topluluk halinde birleştiren müşterek bir unvana lüzum hissedilecek. İşte bu müşterek unvan, *Tûran* kelimesidir.

Türkçülerin uzak mefkûresi, *Tûran* namı altında birleşen Oğuzları, Tatarları, Kırgızları, Özbekleri, Yakutları dilde, edebiyatta, kül-

türde birleştirmektir. Bu mefkûrenin bir gerçek haline geçmesi mümkün mü, yoksa değil mi? Yakın mefkûreler için bu cihet aranırsa da, uzak mefkûreler için aranmaz. Çünkü uzak mefkure, ruhlardaki vecdi sonsuz bir dereceye yükseltmek için, ulaşılmak istenilen, çok cazibeli bir hayaldir. Meselâ Lenin, Bolşeviklik için, yakın mefkûre olarak "kollektivizmi", uzak mefkûre suretinde de "komünizmi" ileri sürmüştür. Komünizmin ne zaman husule geleceğini soranlara şu cevabı veriyor: "Komünizmin ne zaman uygulanacağını şimdiden kestirmek mümkün değildir. Bu, Hazret-i Muhammed'in cenneti gibi, ne zaman ve nerede görüneceği bilinmeyen bir şeydir".

İşte Tûran mefkûresi bunun gibidir. Yüz milyon Türk'ün bir millet halinde birleşmesi, Türkçüler için en kuvvetli bir vecid kaynağıdır. Tûran mefkûresi olmasaydı, Türkçülük bu kadar süratle yayılmayacaktı. Bununla beraber, kim bilir? Belki gelecekte *Tûran* mefkuresinin gerçekleşmesi de mümkün olacaktır. Mefkûre geleceğin yaratıcısıdır. Dün Türkler için hayalî bir mefkure halinde bulunan *millî devlet*, bugün Türkiye'de bir gerçek halin almıştır.

O halde Türkçülüğü, mefkûresinin büyüklüğü noktasından üç dereceye ayırabiliriz:

1) Türkiyecilik,

2) Oğuzculuk yahut Türkmencilik,

3) Tûrancılık.

Bugün, gerçeklik sahasında, yalnız "Türkiyecilik" vardır. Fakat, ruhların büyük bir özleyişle aradığı *Kızıl Elma*, gerçeklik sahasında değil, hayal sahasındadır. Türk köylüsü Kızıl Elma'yı tahayyül ederken, gözünün önüne eski Türk ilhanlıkları gelir. Gerçekten Tûran mefkûresimazide bir hayal değil, bir gerçekti. Milâttan 210 sene önce Kun hükümdarı Mete Kunlar (Hunlar) adı altında bütün Türkleri birleştirdiği zaman Tûran mefkûresi bir gerçek haline gelmişti. Hunlardan sonra Avarlar, Avarlardan sonra Gök Türkler, Gök Türklerden sonra Oğuzlar, Bunlardan sonra Kırgız-Kazaklar, daha sonra Kür Han, Cengiz Han ve sonuncu olmak üzere Timurlenk Tûran mefkuresini gerçekleştirmediler mi?

Tûran kelimesinin manası şu suretle sınırlandırıldıktan sonra, artık Macarların, Finuvaların, Moğolların, Tunguzların Tûran ile bir alâkaları kalmamak icap eder. Tûran, Türklerin geçmişte ve belki de gelecekte bir gerçek olan büyük vatanıdır.

Tûranlılar, yalnız Türkçe konuşan milletlerdir. Eğer Ural ve Altay ailesi gerçekten varsa, bunun kendisine mahsus bir ismi olduğundan, Tûran adına ihtiyacı yoktur.

Bir de bazı Avrupalı yazarlar, Batı Asya'da aslen Sâmilere yahut Ârilere mensup olmayan bütün kavimlere "Tûran" adını veriyorlar. Bunların maksadı, bu kavimlerin Türklerle akraba olduğunu belirtmek değildir. Yalnız Sâmilerle Ârilerden başka kavimler olduğunu anlatmak içindir.

Bundan başka, bazı yazarlar da Şehnâme'ye göre "Tûr" ile "İrec"in kardeş olduğuna bakarak, Tûran'ı eski İran'ın bir kısmı saymaktadırlar. Halbuki, *Şehnâme*'ye göre Tûr ile İrec'in üçüncü bir kardeşleri daha vardır ki adı "Selem"dir. "Selem" ise, İranlı bir boyun dedesi değil, bütün Samilerin müşterek atasıdır. O halde Feridun'un oğulları olan bu üç kardeş, Nuh'un oğulları gibi, eski etnografik ayırımların adlarından doğmuştur. Bundan anlaşılıyor ki "Tûran", İran'ın bir parçası değil, bütün Türk illerinin hepsini içine alan Türk topluluğundan ibarettir.

Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Hazırlayan: Mehmet Kaplan, M.E.B. Devlet Kitapları, İstanbul 1970, S.24-29.

Türklük/Türkçülük: Irk üzerine dayalı bir Türk milliyeti siyaseti meydana getirmek fikridir. Tanzimat döneminde bilim ve düşünce bakımından uzun bir hazırlık devresi geçirdikten sonra İkinci Meşrutiyet döneminde örgütlenmeye başlamıştır. Türk Derneği, Türk Yurdu Derneği, Türk Ocağı, Türk Bilgi Derneği ve Türk Gücü Derneği, Millî Edebiyat döneminde bu amaçla kurulmuş derneklerdir. Türkçülüğü,Yusuf Akçura'dan sonra Ziya Gökalp sistemli bir düşünce akımı haline getirmiştir.

Türk Edebiyatında Aydemir

Aydemir romanı ilk kez basıldığında edebiyat çevrelerinde ilgiyle karşılanmıştır. Hakkında çeşitli değerlendirme yazıları çıkmıştır. Bunlardan tespit edebildiklerimizi aşağıya alıyoruz.

AYDEMİR (ilân)

Büyük ve güzide edibimiz Müfide Ferit Hanımefendi'ninTürklük mefkûresi üzerine yazılmış, hissî ve heyecanlı bir eserleridir. Halk Kütüphanesi tarafından nefis bir surette tab' ettirilmiştir. (40) kuruştur. Mevcudu tükeniyor.

Büyük Mecmua, nr. 3, 20 Mart 1919. (Arka kapak)

AYDEMİR
REŞİT SÜREYYA

Bu kitabı gördüğüm zaman isminden anlamıştım ki bir dava müdafaası için yazılmıştır. Böyle a thése eserler nihayet edebî birer avukatname olduklarından, şaheser tenkit eder gibi her satırında bir hata aramayı istemeyerek müsamahakârane okudum. Hele yazan bir hanımefendi olduğundan içinde güzel cümlelere rast geldikçe takdir bile ediyordum. Hakikaten kadınlarımız bizim gölgemiz olmaktan o kadar kurtulamıyorlar ki eserlerinde intihal edilmemiş bir teşbihe, bir tabire tesadüf edince, bunu bir türlü tabiî bulamıyor ve alkışlıyoruz. Fakat böyle müsamahalı okuduğuma rağmen eser gittikçe o kadar tuhaflaştı ki bitirince ben de hayretler içinde idim.

Vak'ayı hulasa edeyim: Aydemir Bey, Buhara taraflarına gidip oradaki kardeşlerimize medeniyet götürmek ve Türk vahdeti uğrunda çalışmak azmindedir. Aynı zamanda bir de paşa kızını seviyor ki sevilisi de kendisini sevdiği halde aşklarını bir türlü ilân etmediklerinden, kız, padişahın iradesine tab'an kendisi için çıldıran bir paşazade genç ve güzel zabite varıyor. Genç kız iken sevdiğine aşkını söyleyemeyen Aydemir, başkasının zevcesine yine her nedense aşkını izhar edebiliyor. Sonra da kaçıp Buhara'ya gidiyor.

Kitabın Buhara kısmı en mühimidir ve hakikaten şayan-ı dikkttir. Esrarengiz, mutasavvıfane, fikirler, Aydemir'i bir peygambere benzetmek için madde başlarında *Kitab-ı Mukaddes* sayfalarından çıkarılan cümleler pek tuhaf... Aydemir, Hazret-i İsa'dan daha merhametli. Bir yanağına vurunca ötekini uzatmakla kalmıyor, üstüne iyilik de ediyor. Derken İstanbul'daki sevgilinin zevci sevilmediği için harbe gidiyor. Yaralı avdet ettiği zaman, bu zavallının sevilmeye hakikaten lâyık olduğunu görüyoruz; zevcesine Aydemir'e varmayacağına dair yemin ettirip ölüyor. Zevcin vefat haberi Ayde-

mir'e gelince Aydemir, her emeli mahvolduğu halde yine dönmüyor. Bu aralık Harb-i Umumî oluyor. Aydemir hasta iken Aydemir'in can düşmanı hasud bir vaizin teşvikiyle "Harbe gitmeyiz" diye isyan çıkarılıyor. Ruslar müşevviki idam edecekleri sırada, "Çocuklarım yetim kalacak" diye, vaizin zevcesinin Aydemir'e ricası üzerine bu zat çocukların güzel hatırı için kendini itham ediyor. O koca zekâ keza her nedense düşünmüyor ki kendisiyle birlikte on iki şakirdi "havarisi" de elbette idam edilecek; çünkü kendi ismini taşıyorlar ve her hareketine iştirak ediyorlardı. Ne ise roman feci bir neyice ile bitmek için böylece bütün şakirtleriyle idam ediliyor. Siyasetgâha gelen ahali asıl lüzumlu zamanda isyan edecek yerde şayan-ı hayret bir kansızlıkla onları seyretmekle iktifa ediyorlar. Sonra, yeminine rağmen İstanbul'dan sevgili geliyorsa da on iki mezardan başka bir şey bulamıyor. Roman da bitiyor.

Görülüyor ki hikâye Gustave Flaubert devrinden geriye gitmiş, fakat romantik de olamamıştır. Çünkü onlar, maksatlarını güzel müdafaa ederlerdi. Burada ne müdafaa ediliyor? Türk'ün mazlumiyeti mi? Hayır. Tebaası "Harbe gitmem" diye isyan ederse bir hükümet elbette müşevviki kurşuna dizer. Türk'ün ulviyeti mi? Yine hayır. Evvela Aydemir akılsız, beceriksiz gösterilmiş. Çünkü ölmek değil, sonuna kadar iş görmek hünerdir. Halbuki bu zat bir haini kurtaracağım diye on iki masumu feda etti. Hele Buharalılar, menfaatlerini takdir etmez, her rüzgâra kapılır, icabında kendisi için ölenlere seyirci kalır miskin bir heyet olarak gösterilmiş.

Kitabın maksadı "Gidelim Buhara'yı temdin edelim" mi demek? O da değil; çünkü Aydemir idam olunmasaydı han köşesinde ölecekti. Şu halde bundan "Nafile uğraşmayalım, sa'yilerimiz neticesiz olacak veya az semere verecektir" neticesi çıkmaz mı?

Anlaşılıyor ki bu roman, a thése bir eser de değil. Nedir ya? Bendenizin anladığıma göre Müfide Hanımefendi, Lort Byron'lardan, Corneille'lerden daha eski devre rücat ederek bir *İncil* hikâyesi yazmak hevesinde bulunmuşlar.

Mesele bu şekle girince kemal-i samimiyet ve ciddiyetle söylerim ki bu bir eser-i sanattır. Çünkü evvela herkesten ayrı bir şey düşünülmüş, sonra hadd-i a'zamı şefkat, iyilik, lüzumsuz fedakârlıklar gibi tamamiyle kadın hislerine temas edilmiştir. İnsanların ebedî garabetlerini, marazî hislerini bir cihetten tasvir etmesi itibariyle bu eser beni itiraf edeyim ki mütehassis etti.

Hatime olarak üslup hakkında gerek bu eserin muharriresinden, gerek bütün kadınlarımızdan bir şey soracağım: Ne için daima bir gölge gibi bizi taklit ediyorlar? Halbuki onların hususi tabirleriyle mükemmel bir İstanbul üslubu ve hususi bir tarz-ı tahkiyeleri, hususi hikâye zeminleri vardır. Bize bu yolda ne ince şaheserler verebilirler. Görmüyorlar mı: Bütün erkek edebiyat âlemi, İstanbul kadını Türkçe'sini yazabilmek için kafalarını patlatıyorlar ve heyhat, muvaffak olamıyorlar!

Şair Nedim, C.1, Nr. 5, 13 Şubat 1919, S. 70-71.

AYDEMİR
KÖPRÜLÜZADE MEHMET FUAT

Muharriri: Müfide Ferit Hanım - Halk Kütüphanesi
İstanbul 1918-184 sahife

Ne bahtiyar tesadüf! Türkiye'deki Türklerin millî hakkını bir "tez: müddea" şeklinde ileri süren ilk milliyetperver roman, bundan senelerce evvel Halide Hanım tarafından yazılmıştı; Türkiye dışındaki Türklerin de bizim kardeşlerimiz olduğunu gösteren ruhumuzun şefkat ve faaliyet ufuklarını genişleten ikinci Türkçü romanı da yine bir Türk kadını tarafından neşrediliyor. Bizde on yıldan beri Halide Hanım'dan başka belli başlı diğer bir romancı daha yetişmediği cihetle, "Aydemir"in intişarı bu itibar ile de mühim bir hadisedir. Bir roman, milliyetperverlik tezine göre ve bir Türk kadını tarafından yazılmış! Yalnız şu üç vasıf bile ne kadar mühim bir edebî hadiseyle karşılaştığımızı gösterir.

"Müfide Ferit" Hanım edebiyat âlemi için yeni tanınmış bir sima olmakla beraber, pek eski bir Türkçüdür. Zevcinin siyasî hayat ve faaliyetine tamamen iştirak ederek millî mefkûrenin inkişafını Türkler için yegâne kurtuluş yolu gibi telâkkî eden Müfide Hanım'ı, işte bunun için, daha ilk romanında en sarih ve kuvvetli bir Türkçü, sarih bir mefkûreci olarak görüyoruz. Türkçülük hakkında hiçbir fikirleri olmayarak onu bazı Balkan milliyetçilikleri gibi kanlı bir mefkûre zanneden zavallı gafiller, yeryüzünün en eski, en şerefli, en âlîcenap bir milleti olarak Türk kütlesini bugünkü düşkünlükten kurtararak insaniyeti zenginleştirmek isteyen Türk mefkureciliğindeki ilahî şiiri, derin ve lâhutî şefkati,"Aydemir" sahifelerinde kolayca hissedebilirler. "Müfide Ferit" Hanım, kahramanının lisanıyla Türkçülüğü ne güzel ve ne sade tarif ediyor: Sanat ve aşk ile Türklüğü diriltmek!

Romanın çerçevesini teşkil eden vak'a gayet basit: Eskiden beri sevişikleri halde talihin meşum sevkiyle birbirinden ayrı yaşamaya mahkum kalmış iki milliyetperver ruhun kendi ferdî aşklarını mefkûre uğrunda feda etmeleri; daha doğrusu, ferdî aşkların millî aşk içinde eriyip birleşmesi! "Leyla ve Mecnun"daki eski sofiyane aşk telâkkisinin asrî bir şekil almasından ibaret olan bu aşk, ne yüksek ve ne lâhutî bir menbadan geliyor!..

Romanın kahramanı "Aydemir", kış günü mangalında ateş olup olmadığını unutacak kadar dalgın, mefkûresi içinde gaşy olarak gayet basit ve mütevazı bir hayat geçirmeyi tercih etmiş, geniş ve sağlam malumat sahibi bir Türkçüdür. Sarayda mühim bir mevki sahibi olduğu halde eski devrin entrikalarına tamamen bigane kalmış ve Jön Türklerle de münasebatta bulunmuş mutedil bir meşrutiyetçi olan "Nedim Paşa"nın kızı "Hazin"e bir müddet hocalık ettiği için, bu aileye samimi bir surette merbut bulunuyor. Lâkin "Aydemir" ile "Hazin" arasındaki münasebet yalnız bu kadar sathî değildir: Hocalığı esnasında henüz yirmi yaşında olan bu genç adam "Hazin"le Paris'te tekrar buluştuktan sonra bir müddet "Türkistan" taraflarına gitmiş ve nihayet Meşrutiyet'in ilanı üzerine İstanbul'da Ayastefanos'taki eski, muhteşem köşkte tekrar Nedim Paşa ailesine mülâki olmuştu. Lâkin bu esnada "Hazin" artık serbest değildi. Almanya'da tahsilden dönen "Neyyir" isminde genç bir zabit, bir paşazade, padişahın hususi bir iradesiyle, çılgın bir aşk ile sevdiği bu güzel kızı, onun arzusuna rağmen, almıştı. Halbuki "Hazin" ile "Aydemir", senelerce devam eden pek samimi dostluğun neticesi olarak -aralarında aşka dair bir tek kelime bile telâffuz olunmadığı halde- birbirlerini seviyorlardı.

Nihayet bir akşam, Ayastefanos'ta bahçede beraber otururken, kendisine mütemadî Türklük ve Türkçülük hakkındaki fikirlerinden, tasavvurlarından, Türkistan'a gidip oradaki Türkleri uyandırmak hususundaki yüksek emellerinden bahseden ve onu da İstanbul'da millî mesaisine iştirak ettirmek isteyen "Aydemir"in karşısın-

da, "Hazin" artık tahammül edemeyerek ruhunun bütün ihtiyaçlarını, bütün emellerini itiraf ediyor; buna karşı "Aydemir" de aynı hisle mütehassis olduğunu söylemekte muztar kalıyor. Lâkin, ne kadar yazık ki, "Hazin" diğer bir erkeğe bağlıdır ve ilelebet "Aydemir"den maddeten uzak kalmak mecburiyetindedir. Bu ruhî vaziyetin vahametini anlayan "Aydemir", çok uzun bir mektupla hayatını, milliyetperverliğinin sebeplerini, niçin kendinden uzaklaşmak istediğini "Hazin"e bildirerek, hiç görünmeksizin Türkistan'a Moskof istibdadı ve ahunt taassubu altında inleyen zavallı kardeşleri kurtarmaya gidiyor.

"Aydemir"in Türkistan'daki hayatı adeta mucizelerle doludur: Millet sevgisiyle ruhunda nihayetsiz bir aşk ve umut menbaı bulan bu bir tek mefkûreci, Rus tahakkümü altında her gün biraz daha ezilip çiğnenen halk için adeta bir "mehdi" oluyor. Köyleri dolaşarak herkese iyilik ediyor, işsizlere iş veriyor, cahilleri okutuyor, fakire para, açа ekmek, kitapsıza kitap buluyor, herkesi düşünüp seviyor ve... kurtuluş gününün yaklaştığını müjdeliyor. "Üegenç"te onun şöhretini duyarak yanına koşmak isteyen mefkûreci bir genç molla "Aydemir"in menkıbevî simasını şu cümlelerle anlatıyor:

— "O, düşmanı bile hasta olsa başı ucunda bekleyip şifa bulduruyormuş. Fakirlere yardım edebilmek için kışın titreyerek soğukta yatarmış. Bütün ilimleri bilir ve her şeyi evvelsen keşfedermiş".

Yavaş yavaş bu yüksek ruhlu mefkûrecinin etrafında, mefkureye bütün varlıklarıyla inanan gençler toplanıyor; medreseleri ıslah ediyorlar, halk içinde yaşayarak o büyük kütleyi uyandırmaya çalışıyorlar. Türkistan'ın her tarafında millî mefkûre yavaş yavaş inkişafa başlıyor. İşte tamam bu esnada "Aydemir" İstanbul'dan bir mektup alarak "Neyyir"in öldüğünü ve "Hazin"in serbest kaldığını, garip bir hisle öğreniyor. Trablus muharebesinde şifa bulmaz bir hastalığa yakalanarak İstanbul'a gelen "Neyyir" madem ki ölmüştür, artık "Aydemir" İstanbul'a dönüp uzun yıllardan beri aşkını taşıdığı "Hazin" ile evlenebilecektir. "Aydemir" bu çok tatlı hayal ile uzun

bir mücadeleden sonra, ferdî aşkı için burada başladığı millî işi yarım bırakmaya razı olamıyor ve çalışmasına devam ediyor. Bir gün, kendisinden ailesini ve memleketini sordukları zaman, şu çok yüksek, insanî cevabı vermişti:

— Benim memleketim, Türk olan her yer; sevgilim, ailem, üzüntüde her insan!"

Semerkant'a gelen "Aydemir" orada "Ahunt Ömer"in medresesini ıslah ediyor, Ziraat Bankası açıyor, gazete neşrediyor, nihayet Türk Amele Sendikası yapmaya kalkıyor; fakat o aralık, "Aydemir"in "Uluğ Mirza" medresesine geçerek biraz da onu ıslaha çalıştığını gören riyakâr, alçak "Ahunt Ömer", büyük mefkûreci aleyhinde türlü türlü propagandalar yapmaya, yaptığı ve yapacağı her iyi şeyi bozmaya çalışmaktadır. Hasta, ölüme mahkum, "Uluğ Mirza" medresesinin çıplak bir odasında yatan bu metruk resulün etrafında, asıl havarilerden başka hiç kimse kalmıyor. Lâkin halk kütlesi üzerindeki manevî nüfuzu hâlâ yaşamakta... O kadar ki Amele Sendikası aleyhinde vaaz eden "Ahunt Ömer"e karşı, hasta hasta gelip şöyle bir görünmesi, Ahunt'a taraftar olan halkı bile bir anda ondan ayırmaya kifayet ediyor.

"Aydemir" artık çok hastadır; kendisinden tamamen umudu kestiği için "Hazin"e bir mektup yazarak onu da Türkistan'a, kendisinin başladığı büyük işi itmama çağırıyor. Lâkin tam bu esnada cihan harbi kopuyor. Masum halk, Hakan'ın düşmanı olan zalim Rus çarına isyan için gelip ona danışıyorlar;lâkin vaziyeti pek iyi takdir eden "Aydemir" onları bu faydasız hareketten men etmektedir. Çünkü demir pençeli çarlığın, bu vesileyle de, zavallı halkı ezip hırpalayacağına kanidir. Fakat bundan on iki gün sonra, bazı cahil, menfaatperest mollaların teşvikiyle halk isyan ediyor ve iş işten geçtikten sonra, hasta hasta yetişen "Aydemir" manevi nüfuzuyla bu isyanı bastırıyor.

Şimdi "Ahunt Ömer"müşevvik sıfatıyla mevkuftur. Mutlaka asılacak! "Ahunt"un her şeyden habersiz masum karısı, beş çocuğuy-

la beraber "Aydemir"e, her müşküle çare bulan bu büyük adama gelip yalvarıyor; "Aydemir"in zihninde birden bire müthiş bir fikir uyanıyor: Zaten ölüme mahkum olan kendisini müşevvik diye göstererek Ahunt'u kurtarmak!

— Belki, diyor, hayır belki değil, muhakkak eski hareketlerine nadim olur. Şüphesiz iyiliği görerek öğrenir ve takdir eder, belki de emele yeni bir kuvvetle hizmet eder.

"Aydemir" teşebbüsünü yapıyor; ve nihayet, Divan-ı Harp hükmünü veriyor: "Aydemir"le beraber havarilerinden Hasan, Şakir ve diğer on iki genç daha asılacak!"Aydemir", diğer masumların idamı düşüncesiyle çıldıracak derecede nadim ve mustariptir. Lâkin mefkûre yolunda ölmek zevkini dünyada hiçbir şeye değişmeyen bu gençler, son derce mesut,adeta bir gaşy ve cezbe halinde bulunuyorlar. Maatteessüf ne bu nedamet safhası, ne de bu fedakârlık duyguları hikâyede kâfi derecede gösterilememiştir. Rigistan Meydanı'nda şakirtlerinin birer birer ipe çekildiğini seyreden "Aydemir", kendi de ipe çekilmek üzereyken, uzaktan kendisini yanındaki çocuklarına gösteren sarıklı bir hoca görüyor. Nazarları çarpışır çarpışmaz, gayri ihtiyari iki ellerini kendisine uzatıp yere kapanan bu adam, "Ahunt Ömer"dir... "Aydemir", sevgili "Hazin"i ve milletini düşünerek "Yaşasın Türkler!" diye bağırdıktan sonra başını ilmiğe geçiriyor. Altından sandalyeyi çekiyorlar; ve "Aydemir" bu suretle maddî hayatını bitiriyor... Bu vak'adan sonra, İstanbul'dan gelip sevgilisinin mezarını ziyaret eden "Hazin", ona olan aşkını millî aşkın içinde yaşatacağına yemin ediyor ve bu suretle, kendi hayatının ve aşkının ıstıraplarının üstünde, aşk ve umut dolu ebedî bir hayata, ilâhî mefkûreye kavuşuyor.

***

Görünüyor ki "Müfide" Hanım, hikâyesini başlıca "Aydemir"in yüksek ve ilâhî şahsiyeti etrafında vücuda getirmiştir;"Hazin" bura-

da adeta ikinci plandadır. Daha çocukluğundan beri "Aydemir"in manevî nüfuzu altında kalan genç kadının şahsiyeti, tamamıyla, sevdiği şahsiyetin oldukça soluk bir aksidir ki hikâyede -tabiatıyla- biraz müphem, biraz gölgeli görünmektedir.

İstanbul'un yeni Meşrutiyet hayatına, o hayatın yetiştirdiği muhtelif tiplere ait sahifeler, sonra Türkistan'daki "Ahunt Ömer", Türkmen kabilelerine ve Türkistan hayatına ait tafsilat, hulasa bütün bu tâlî cihetler eserde pek iyi tasvir edilmiş, yaşatılmıştır. Lâkin hikâyenin asıl canlı cihetî, yani merkez sıkleti, "Aydemir"in adeta Mesih'i andıran şahsiyeti teşkil ediyor.

"Aydemir", maddi ve manevi varlığını mefkûresi içinde eritmiş mistik bir kahraman, daha doğrusu, bir "fevkalbeşer"dir. İnsanlara karşı beslediği şefkatin derinliğiyle, başkalarına, hatta düşmanlarına karşı fedakârlığıyla pek büyük görünen bu sima, şüphesiz, çok mübalağalı bir tiptir; lâkin Türk mefkûreciliğini en geniş ve en yüksek bir şekilde yaşatmak isteyen "Müfide" Hanım, bir kadın, bir Türk kadını şefkatiyle, mefkûrenin ilk beşaretçisini, resulünü bundan başka bir şekilde tasavvur edemezdi.Türkçülük mefkûresinin ne yüksek ve ne insanî bir mahiyeti olduğunu idrak edemeyenler, bu mefkûrenin kan ve demirle değil, aşk ve samimiyetle, yıkarak değil, bilâkis yaparak inkişaf edeceğini anlamak için, "Aydemir"i okumalıdırlar. "Aydemir"in, zaruri olarak çok mübalağalı görünen cihetlerini bir tarafa bırakacak olursak, romanda bu kahramanın ruhî istihalelerini, buhranlarını, ne gibi sebeplerle Türkçülüğün resulü olabildiğini gösteren parçaların şüphesiz çok nakış olduğunu itiraf etmeliyiz! "Sinop" Kalesi'nde milliyetperverliği adeta bir ilham şeklinde duyması, mistik mahiyeti itibariyle güzel bir şey olmakla beraber, çok garip ve hele bir roman için, çok gayri vazıhtır; onun fikrî ve ruhî tekâmülleri daha yakından ve daha vazıh bir surette gösterilmeliydi.

"Aydemir", lisanı itibariyle o kadar temiz, pürüzsüz bir edebî eser sayılamaz;bazen çok güzel ve sevimli olan tasvirlerde, ekseriya,

bir roman için fazla şiir meyli var ki, bu sebeple bazı cihetler adeta bir mensur şiiri andırıyor; bunun gibi, bazı muhavereler de adeta müstakil birer makale şeklindedir. Vak'nın çok basit ve "entrik"ten mahrum olmasına rağmen tertip ve tahkiyede de bazı mühim kusurlar göze çarpıyor. Ancak bu cihetleri kaydederken, romancılığın "teknik" itibariyle bile ne kadar müşkül ve ne uzun mesaiye vabeste olduğunu ve yeni bir romancının ilk eseri karşısında bulunduğumuzu söylememek de haksızlık olur. "Müfide" Hanım, daha ilk romanıyla, bu müşkül sahada ne kadar büyük ve şayan-ı dikkat bir istidada malik olduğunu göstermiştir. "Aydemir"in diğer bir meziyeti de muayyen bir "tez"i kuvvet ve muvaffakiyetle müdafaa etmesinde,yaşatabilmesindedir ki, bizim kısır edebiyatımızda bunun ne kadar nadir ve müstesna bir şey olduğunu herkes itiraf mecburiyetindedir. "Sanat için sanat", "realizm", "natüralizm" ilah...gibi birtakım sanat nazariyelerini ters ve yanlış anlayarak, onları, manevi akametlerini örtmek için bir perde makamında kullanmak isteyenler, sanatın ve sanatkârın ne ilâhî bir vazifesi olduğunu, hiç olmazsa bundan sonra, anlayabilseler...

Büyük Mecmua, nr. 2, 13 Mart 1919, s.27-28;
Bugünkü Edebiyat, İkbal Kütüphanesi, İstanbul 1924, s. 172-180.

İNKILÂPLARDA KADIN
ÖMER SEYFETTİN

Roma kadınları-İlk Avrupa esvabını kadınlar giydi-Cemiyetlerin arasında kadın-Küçük, yani Yeni Turan-Millî lisan, millî hars-Halide Hanım-Büyük Turan mefkûresi-Müfide Hanım-İki İncil-Biri hakikat, biri hayal-Fakat ikisi de birinin mütemmimi.

İnkılâbın nuru bir cemiyete daima kadınların vasıtasıyla akseder. Roma'da bütün erkekler dinsiz iken Hristiyanlık evvela kadınlar arasında yayıldı; neden sonra Avrupa muhitini sardı. Bizde Garp medeniyetinin ilk tecellileri de ilk defa kadınlar arasında belirmiştir. Kadınlara nispeten erkekler pek muhafazakârdırlar. Mesela Avrupa tarzında esvap giymeye evvela kadınlar başladılar. Daha pantolon, ceket, yelek falan yokken haremlerde kadınlarımız, bahusus saray kadınları o asrın Avrupa modasını takip ediyorlardı. Hâlâ vilâyetlerde birçok yerlerin erkek ahalisi Avrupa esvabını kabul etmedikleri halde kadınlar şalvarları falan atmışlar, Avrupa tarzında giyinmeye başlamışlardır.

***

İsmini hatırlayamadığım bir filozof "Muhtelif cemiyetlerin arasında kadın bir nâkildir." der. Bir zümreden bir zümreye iyi, fena sirayetler işte hep kadından başlıyor. Bizim son asırdaki en ciddi inkılâbımız -ki içtimaî bir harekettir- yani milliyet cereyanı en büyük kahramanlarını yine kadınların arasında buldu. Büyük edip Halide Hanım'ın *Yeni Turan* romanı adeta istikbalimizin tarihidir.

Halide Hanım,yedi sekiz sene evvel imparatorluğun iflâsını, yeni millî bir hayat yaşamaya mecbur olduğumuzu gördü. Siyasî hakikate pek temas etmeyen "Büyük Turan" mefkûresine mukabil *Yeni Turan* romanını yazdı. Millet olmak, mes'ut olmak için iki şey lâzımdı:

1. Lisan,
2. Millî hars.

Bu iki kuvvete sahip olan cemiyet en kuvvetli milletlerden sayılırdı. *Yeni Turan* bu iki şeye çalışan faziletli kahramanların heyecanlı bir hikâyesidir.Ferdin cemiyet için ne kadar fedakârlıklarda bulunduğunu, bu fedakârlıkların ne kadar müessir, kahramanca birer şiir olduğunu bu güzel kitapta görüyoruz, seviniyoruz. Türkçülük *Yeni Turan*'ın intişarından beri çok safhalar geçirdi, münakaşalar oldu, ilmî tahliller yapıldı. İlmî (hükümler) verildi. Mazimiz, edebiyatımız, tarihimiz araştırıldı.Nihayet Türk milliyetperverliği şu noktalarda takarrür eder gibi oldu:

1. Türk ataları milliyeti "Dili dilime, dini dinime uyan" diye tarif etmişler. İlim karşısında hiçbir ehemmiyeti olmayan eski ırk nazariyesine saplanmayarak ana lisanı Türkçe,dini İslâm olan bütün fertleri Türk addetmek.

2. Konuşulan tabiî, güzel İstanbul Türkçesini edebiyat lisanı yapıp medresenin ilmî iskolâstik lisanını, Arapça, Acemce terkipli o sun'î müesseseyi yalnız alimlere bırakmak.

3. Dünyadaki Türk milletinin en münevver, en temiz, en kahraman bir kısmını teşkil eden Anadolu Türklerini asrîleştirmek, hayatlarını düzeltmek, âdeta diğer Türk diyarlarına bir numune yetiştirmek.

Bugün Türk milliyetperverlerinin müşterek emeli budur; yalnız lisan, edebiyat, hars birleşince Türk dünyasında hiç ayrılık gayrılık kalmaz. Siyasî hudutları insanlar yaptığı için hiçbir ehemmiyetleri yoktur. Harsî, lisanî, millî hudutlar ise Allah'ın eliyle yapılmıştır. Onları hiçbir kuvvet bozamaz.

Azerbaycan'ı, Türkistan'ı, Buhara'yı, Hive'yi, Fergana'yı kim Türklükten koparabilir? Buna bir asılık zulme rağmen Çarlık bile muvaffak olamadı. Fakat Avrupa'ya en yakın yaşayan Anadolu Türkleri, her Türk diyarından evvel asrîleşmeye mecburdur. Adeta bu, onun ilâhî bir vazifesidir. Bizim nurumuz uzaktaki kardeşleri-

mizi de tenvir edecektir. "Onun için evvela Osmanlı Türklerini yükseltmeye çalışalım".

İşte *Yeni Turan* hikâyesinin tezi! Evet, bu kitap Türk milliyetperverliğinin bir *İncil*'i sayılabilir. Dâhilerimiz(!), şairlerimiz, ediplerimiz Türk namını bir kûfürmûş gibi ağızlarına almazlarken, kimi Osmanlı Devleti'nin hududu haricindeki kardeşlerini inkâr ederken, kimi Osmanlı Devleti'nin yedi yüz senelik kısa bir tarihine kapanarak umumî tarihteki üç bin senelik ecdadıyla hiçbir münasebeti olmadığını-cahilâne bir tehalükle-söylerken Halide Hanım gibi bir milliyetperverin çıkması kadınlığın yüksekliğine delâlet etmez mi?

***

Halide Hanım çok âlim, hattâ biraz erkekleşmiş bir âlim! *Handan* gibi, *Mev'ut Hükûm* gibi romanlarındaki ihtirasa, heyecana rağmen daima bir realist! Hakikate pek uymayan büyük mefkûreye, büyük Turan hulyasına kapılmıyor. Yalnız içinde bulunduğu Türklerle uğraşıyor. Büyük Turan mefkûresinin de imanlı bir kahramanı yine bir kadın oluyor: Müfide Hanım! Onda erkeklerin pek güç anlayabilecekleri, yahut anlayamayacakları romantik bir ruh var. O da mefkûresini *Aydemir* romanında terennüm ediyor.

Demir Bey âdeta bir milliyet misyoneri! İstanbul'u bırakıyor. Bütün Turan'ı, yani Türklerin oturdukları bütün diyarları dolaşmak istiyor. Romantik bir fazıl. Meyyit aşkına kendi aşkını feda ediyor. Türkistan'da "Fukaraya beşaret, üseraya serbestî, kalbi kırık olanlara teselli, zulüm altında ezilenlere hürriyet vermek için geldim!" diyor, herkese iyilik ediyor. O derecede ki Türkler kendilerine aşkla, muhabbetle seslenen birisini duyar duymaz, çiçeğe koşan arılar gibi ona koşuşuyorlar.

Müfide Hanım'ın kahramanı "Türk olan her yer memleketim, üzüntüde olan her insan sevgilim, ailem..."imanını taşıyor. Gayri

Türklere Düşman değil, onlara da dost! Demir Bey vahşi değil, bir insan! İşte büyük Turan mefkûresi!

***

Yakın bir istikbalde, her milliyet gibi, şüphesiz Türkler de uyanacak. Milliyetini inkâr eden kör cahil unsurların gözleri açılacak. Lisanımızın, tarihimizin, benliğimizin, harsımızın kıymeti takdir olunacak. İşte o vakit Halide Hanım ile Müfide Hanım'ı biz anlayacağız. Çünkü sanat sahasında birisi Türklük mefkûresinin hakikatine bir hudut, bir program çizdi. Diğeri bu mefkûrenin hayalî genişliklerini, romantik kısımlarını tasvir etti.

Fakat biz, birçok münevver erkekler ne yaptık? Hiç...

İnci, sayı: 11,1 Kanun-ı evvel 1335/ 1 Aralık 1919, s.11;
Ömer Seyfettin, *Bütün Eserleri, Makaleler 2*, Hazırlayan: Hülya Argunşah, Dergâh Yayınları, İstanbul 2001, s. 234-237.

Tedavi tamam olup, eski Türk-Rus sınırı üstündeki Karaurgan seyyar hastahanesinden çıktığım zaman bizim ordu Arpaçayı, Aras kıyılarına, Gürcistan ve Ermenistan sınırlarına varmıştı. O sırada Kars da alınmıştı. Kars yaylası Anadolu'nun bir devamı, bir parçasıdır. Arpaçayı ve Aras çayı ise Güney Kafkasya sayılır. Güney Kafkasya, hayalimizde kuracağımızı düşündüğümüz büyük Turan'ın eşiği demekti. Hastahanede vücudun hareketsiz kaldığı günleri, ruhumuzun hareketliliğiyle süslemeye çalışıyorduk. Ordunun ilerleyişi, siper muharebelerinin içimizde yarattığı kasveti unutturmuş gibi idi. Orta Anadolu yollarının harap boşluğu, cephe gerilerinin yoksulluğu, bakımsızlığı, sefaletler, idaresizlikler, köksüzlükler şimdi ruhumuzun yeni kanat çırpmalarıyla hep birden arka plâna atılmıştı.

Artık Turan'ın kapısında bulunuyorduk. Şimdi aslolan buydu. Bu kapıdan adımımızı atınca, tarihimizde yeni bir devir açılacak diyorduk. Biz, büyük Turan toprağına ayak basınca, arkamızda Anadolu, hakiki dayanağını bulacaktı.

Balkan Harbi'nden sonra arkasından o kadar ağladığımız o eski Imparatorluk, artık gözümüze ne kadar küçük görünüyordu. O köhne, kavşamış ve zaten hiçbir zaman bizim olmamış bir şeydi. Halbuki Yeni Turan, bizim öz malımız olacaktı. Toplar, tüfekler atılacak, mızıkalar marşlarını çalarken atlarımızı Aras çayına sürecektik. Eski anayurdumuzun ve yeni vatanımızın toprağına işte böyle ayak basacaktık...

Tarihin binbir akımına şahit olan Aras vadisi, bir taraftа Ağrı dağı, diğer taraftа Alagöz dağları, şimdi yeni bir akın daha göreceklerdi. Bu akın bizim akınımızdı. Türk kızları al bayrağa bürüneceklerdi, yollarımıza çiçekler sereceklerdi...

"Esir kavmi kurtaracak, yurtsuz kavmi yurt sahibi edecek"tik. Ondan sonra hayalimizdeki cennet kapıları, ardına kadar açıla-

caktı: Azerbaycan, Kafkaslar ötesi, Kırgız-Kazak illeri ve nihayet Türkistan...

Şu şanlı, şu büyük Türkistan! Bütün bu ülkeler, artık bir daha kapanmamak üzere istiklal bayraklarını dalgalandıracaklardı.

O zaman, her yerde yeni ordular kurulacaktı. Aynı dili konuşan, aynı Allah'a tapan, genç ve kardeş ordular...

Yeni devletler, yeni bir kültür hamlesi, hurafelerin, geriliklerin, bütün köhne mazi artıklarının birer birer süpürülmesi... İşte büyük Turan böyle doğacaktı...

O zaman, ilk kurultay Bakü'de mi olur, yoksa İstanbul'da mı, bu nerede olursa olsun kalplerimiz aynı aşkla çarpacaktı. Evet, bir rüya bir hakikat oluyordu. Bir rüya bir hakikat olacaktı...

Eski Türk-Rus sınırının hemen biraz ilerisindeki Karaurgan'da, seyyar hastahanenin yerleştiği derme çatma binaların kan ve hastalık kokan basık bir yer odasında, kötü bir kerevete mıhlanmış gibi gece-gündüz yatarken hep bu hayalleri kuruyordum.

Fakat ya ben? Ya ben ne olacaktım? Ama benim olacağım şey belliydi: Ben bir Aydemir olacaktım? Evet bir Aydemir?

***

Aydemir, harp içinde İstanbul'da basılan bir romanın ismiydi. (...) Bir kadının kaleminden çıkmıştı. Beni daha ilk okuduğum gün büyüledi. Aydemir, hayatı bu kitapta anlatılan bir kahramandı. Fakat bu kahramanın ne silâhı vardı, ne de cephanesi vardı. O, Budha gibi, İsa gibi, maddi silâhları reddeden, yalnız imanına güvenen biriydi. Aydemir hiç kimseye düşman değildi. Hiç kimseyi de isyana çağırmıyordu. Hiçbir dünya varlığı yoktu. Uyandırmaya koştuğu ülkelerde herkes sıcak odalarında yatarken, o boş bir medrese hücresinde soğuktan titriyordu. Kapısı günün, gecenin her saatinde açıktı. Onun bütün kuvveti sevmek ve affetmekten ibaretti. Evet, sanki bir İsa idi. Zaten kitabın her bahsinin başında, bu eski peygamberlerin sözlerinden ilâhî bir hikmet işlenmişti...

İsa gibi Aydemir'in de, müminler yolunu kesiyorlardı. Bozkırlarda çobanlar, köylerde fakir toprak adamları, kasabaları, şehirlerin halkı, hülasa bir şey, bir ümit, bir kurtuluş bekleyen bütün insanlar yollarına dökülerek, onu dinliyorlardı. Anneler hasta çocuklarını ona uzatıyor, şifa bekliyorlardı...

O, herkese verecek bir şey, herkese dağıtacak bir şifa, bir ümit veya bir teselli sözü buluyordu. Geçtiği yerlerde sükûnun, sabrın filizleri çiçekleniyordu. Onu etrafında halka olan gençler kendilerini onun ülküsüne adıyorlardı. Hepsi de birer Aydemir oluyorlardı. Sonra bu halkaya katılanlalar gittikçe genişliyorlardı. Aydemirler, yeni Aydemirler buluyorlardı. Bu ismi alanlar gittikçe çoğalıyorlardı.

Aydemir, aşkını ülküsüne feda etmişti. İstanbul'da sevdiği Hazin, bir paşa kızıydı. Manken gibi bir kurmay subayının nişanlısıydı.

Bu aile, bir bahçe içinde güzel bir evde yaşıyordu. Süsleri, salonları, kabulleri vardı. O devre gire Garplı bir hayat sürüyorlardı. Bu çevre, bu hava içinde Aydemir, kültür çiçekleriyle süslü bir vazo içindeki bir bozkır bitkisi gibi, yalnız, yabancı kalıyordu.

Bunun üzerine bir gün, Hazin'nin aşkını mefkûresinin yapısına gömerek İstanbul'dan çıktı. Türkistan'a vardı. Çar zamanı idi. Ruslar bu ülkeye hakimdiler. Mutaassıp hocalar, Rus idaresine hafiyelik eden softalar, rüşvet ve zevkten başka bir şey bilmeyen ve idareleri altında hiçbir kımıldanma çıkmamasını isteyen Rus idarecileri ona düşman oldular.

Bu idareye yaranmak isteyen bir softa, bir camide kendisinin çıkardığı karışıklığı Aydemir'in üstüne atarak hem kendisini kurtarmak, hem efendilerini kazanmak isterken, iş meydana çıktı. Softa, valinin ölüm emrine çarpılınca Aydemir'in ayaklarına kapandı. Aydemir zaten hastaydı. Ateşler içinde yanıyordu. Her şeyi kendi üstüne kaldı:

— Bu karışıklığı çıkaran benim, dedi.

Dünyada son dileği, sevdiği Hazin'di. Yalnız onu sevdiği için değil, kendi yaydığı mefkûresini yalnız onun yaşatabileceğini bildi-

ği için, kendi ruhundaki kudrete yalnız onun aşkını denk bulduğu için Hazin'i arıyordu...

Nihayet son gün geldi. Gözlerini, kendini götürdüklerini ve artık son nefesini vereceği siyaset meydanını dolduran kalabalığın üstünde son defa dolaştırırken, Hazin'i gördü. Bakışları birbirleriyle karşılaştı.

Hazin, Aydemir İstanbul'dan ayrıldıktan sonra bir gün, nihayet içinde bir şeylerin uyandığını duymuştu. Aydemir'in onun ruhuna serptiği ve bir zaman, kıraç toprakta kaybolmuş gibi kalan tohumlar yeşermeye başlamıştı. Manken gibi nişanlısını bırakarak buraya Aydemir'in yoluna ve aşkına koşmuştu. İşte şimdi oradaydı. Aydemir artık rahatça ölebilirdi ve öldü...

***

Bu roman bir fanteziydi. Genç bir kadın muhayyilesinin hiçbir realite ile ilgisi olmayan mahsulü...

Aydemir, yarı peygamber, yarı idealist, yarı meczup bir tipti. Fakat bu kitap öyle bir zamanda yazılmıştı ve ben onu, öyle bir yerde, öyle şartlar içinde okumuştum ki, o bana derhal Hakk'ın ilhamı gibi göründü.

Onu cephede elimden bırakamıyordum. Zaten cephede kitaplarımın benim bölüğümde, bazı askerlerimle benim aramda katiyen terk edilmez bir silâh, bir ağırlık, bir harp eşyası gibi bir değeri vardı. Bunları çavuş, yürüyüşlerde inandığı dikkatli askerlerin çantalarına taksim ederdi. Yaralanma ve diğer kaza hallerinde bunların silâh gibi el değiştirmesi, terk edilmemesi, lâzımdı. Onun için ben kendi takımımda her zaman ve her yede kitaplarımı en ileri siperlerde bile elimin altında bulurdum. Aydemir, bu kitapların en başında gelirdi.

Siperlerde, yürüyüşlerde, uzun zeminlik gecelerinde, yahut yaralıların çeşitli iniltileriyle uğuldayan hastahane odalarında vakit

buldukça onu çantamdan çıkarırdım. Okurdum. Her defasında bana daha yeni bir şevk verirdi. Günün çeşitli iç tepkileri ile zaafa düştüğüm realitelerin müsamahasız darbeleri altında bulunduğum zamanlarda o, beni kanatlarına alır, başka bir âleme sürüklerdi. O zaman, her türlü ruh kırıklıklarından sıyrılırdım.

Bu kitabı okurken bazen gözlerimi kapardım. Kendimi Turan'ın çöllerinde, yollarında, kasabalarında, etrafıma koşan insanlara ümit ve teselli dağıtırken görürdüm...

Gerçi elinde silâhı, arkasında askeri, topçusu, süvarisi, olmayan tek başına bir uyarıcının bu büyük ülkelerdeki mücadelelere nasıl dayanacağını, hayatın akışına nasıl yön verebileceğini düşündüğüm olurdu. Fakat Aydemir'in ruhu ve inanç hazinesi olmadıkça da, bu silâhlar neye yarardı? Kaldı ki silâh, ruh kuvvetine bakarak daha kolay tedarik edilen bir şeydi...

Hülasa artık yolumu bulduğumu sanıyordum. Silâhım benim imanımdı ve onu, hiçbir kuvvetin sarsamayacağına inanıyordum...

Suyu Arayan Adam, Remzi Kitabevi, İstanbul 1965, s. 134-139.

AYDEMİR

Dr. Emel Esin

Milliyet Gazetesinin 30 Mart 1976 tarihli nüshasında Bay Ali Gevgilili'nin "Suyu Arayan Adam" adlı yazısını ilgi ile okudum. Duyduğum ilginin ilk sebebi, şüphesiz ki Şevket Süreyya Aydemir'in şahsında, Bay Gevgilili tarafından, bizden önceki neslin temayüllerinin bir tahlili yapılmak istenmiş bulunmasıdır. Bay Gevgilili'nin yazısına duyduğum alâkanın diğer sebebi Aydemir adıdır. Şevket Süreyya Aydemir adını nasıl seçtiğini anlatırken, annem Müfide Ferid'in 1918'de neşrettiği *Aydemir* adlı romanından ilham aldığını söylemektedir. Annem Müfide Ferid, Bay Gevgilili'nin "Ulusalcı küçük burjuva" dediği milliyetçi Türk aydınlarından idi. Milliyetçi Türk aydınları hakkında da Bay Gevgilili bazı fikirler ifade etmektedir. Milliyetçi Türk aydın çevresinde doğmuş biri olarak, Bay Gevgilili'nin görüşünü tamamlayıcı sandığım birkaç mülâhaza ilâve etmek isterim.

Bay Gevlilili araştırmasını Osmanlı devrinde başlatmaktadır. "Çok kendine özgü bir ideoloji" olarak tavsif ettiği ve adeta tesadüfî "bir muvazene" olarak tanıttığı Osmanlı Türk dünya görüşü, Türk kültür tarihi ile uğraşanların bildiği gibi, ne tesadüfî ne de Türk tarihinde istisnâîdir. Türkler M.Vl. yüzyıldan beri muhtelif ayrı dinler ve kültürlerin beraber yaşadığı büyük devletler idare etti. Sarı Denizden Kara Denizin kuzeyine uzanan Gök-Türk Kağanlığı (M. 550-742) böyle bir devletti. Türkler kozmopolit çevrede yaşamaya ve başka kültürlere hayat hakkı vermeye alışıktı. Daha sonra Islâmiyet, muhtelif milletlerin ve dinlerin beraber yaşayabilmesi için gayet kesin kanunlar öngördü. "Dinde cebir yoktur" (Kur'an, II/256) ayeti vicdan serbestisini temin ediyordu. İslâm peygamberi, "Vatan sevgisi imamdandır" demekle birlikte şunu ilâve ediyordu. "Kendi kavminin, boyunun tarafını (haksızca) tutan bizden değildir." (A: Gölpınarlı, Hazret-i Muhammed, 126). Sınıf farkları Mek-

ke hutbesi ile ortadan kalkmış bulunuyordu. "Muhakkak ki Allah cahillik devrinin kibrini ve atalar ile övünmeyi üzerinizden kaldırdı." Müslüman olmayanların vicdan hürriyeti Peygamberin ahdi ile temin ediliyordu; Her kim bir "zimmî"ye (İslâm idare sinde gayr-i Müslime) eza ederse, karşısında beni bulur, (M. Ârif. Binbir Hadîs, 761). Gerek Selçuklu, gerek Osmanlı Türklerinin sınıfsız, ve vicdan hürriyetine riayet eden toplum ülküsüne sadakatleri, o devirde mutaassıb ve feodal bir düzende bulunan Avrupa'ya duydukları infial, tarihlerin bir çok sahifelerinde okunur, Zenbilli Ali Efendi (ölümü H. 932/1525) gibi vicdan hürriyeti hakkında âyete inanan islâm âlimleri olmasa idi, Osmanlı devletinin üç kıt'aya yayılmış sınırları içindeki bütün gayr-î Müslim kavimler bugün İslâm'a sokulmuş olurdu; İspanya'da zorla Hristiyanlaştırılan Yahudilere Türkiye kapılarını açmazdı. Osmanlı Devleti içinde nice kavimlerin sulh içinde yaşayabilmesi Türk-İslâm medeniyetinin gereği idi.

Türk İslâm dünya görüşü müstemlekeci büyük devletlerin şuurlu kültür politikası ile, on sekizinci yüzyılın sonlarında itibardan düşürülmeğe başlandı. Türk-İslâm medeniyetinin maddî sahalarda da çöküşü bu fikrî sarsıntının bir neticesi oldu. İki yüz yıldır sürüp giden fikrî buhranımızın sebebi belki bu hayal sukûtudur. Bu hayal sukûtu iledir ki Şevket Süreyya gibi "suyu arayan adamlar" ortaya çıktı. Mefkûre arayanların bazısı, Tevfik Fikret gibi, Türk medeniyetini unutmak ve Avrupa'yı taklitte çare aramak istedi; "vatanım rûy-i zemin, milletim nev-i beşer" dedi. Nazım Hikmet temayülünde olanlar, beynelmilel proleter birliği ümidine kapıldı. Aydemir müellifi ve diğer Türk milliyetçileri, millî tarihin derinliklerinde Türklük özünü aradılar. Akif kurtuluşu İslâm kardeşliğinde gördü. Bugünlerde doğumunun yüzüncü yıldönümünü kutladığımız Ziya Gökalp telif edici bir yol olarak Türklüğe ve İslâm'a sadık kalıp, muasır dünyaya uymayı öngördü.

Mefkûre arayan Türklerin birbirinden ayrı temayüllerinde "küçük burjuva" veya proleter olmak bir mesele teşkil etmiyordu. Çün-

kü sınıfsız bir toplum olan Türkler sınıf farkının Avrupa'da uyandırdığı komplekslerden muzdarip değildi. Aksine yabancı mekteplerde okuyan zengin çocukları Türklükten ve Türk kültüründen gittikçe uzaklaşıyordu. Bunlar kolaylıkla kapitalist Batı toplumuna veya Marxist bloka intibak edebiliyorlardı. Millî geleneğin beşiğinde büyüyen fakir çevrelerin çocuklarının gönlünde ise Türk-İslâm medeniyetinin hasreti dinmiyordu.

Son olarak Bay Gevgilili'nin bahsettiği istikbal konusuna gelmiş bulunuyoruz. İkiyüz yıl süren bir ideolojik savaş sonunda teklif ettiği yükdek insanî mefkûreden kuvvetini alan Türk-İslâm medeniyeti yenilmiş değildir. Bugün yetişen nesillerin ekseriyetinin temayülünden görülüyor ki, geçirilen buhranlı günlere rağmen tarihimizin beratı olan Türk-İslâm medeniyeti yaşayacaktır.

"Aydemir", *Orta Doğu* gazetesi, 2 Nisan 1976, s.1/8

AYDEMİR
RAMAZAN KAPLAN

Anadolu dışındaki Türklerin, yeni bir konu olarak Türk romanına girmesi II. Meşrutiyet dönemi (1908-1922)'ndedir.Değişik etnik topluluklarda milliyetçilik eğilimlerinin yoğunlaştığı, her kavmin kendi geleceğini kendisinin belirleme isteklerinin artmasıyla İmparatorluk'tan kopmaların hızlandığı ve devletin adım adım çöküşe yol aldığı bu dönem, siyasi tablosu kadar, fikri görünüşüyle de Osmanlı devlet hayatının en hareketli dönemlerinden biridir.

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu duruma kendi açılarından çözümler arayan dönemin ideolojileri (Osmanlıcılık, İslâmcılık, Türkçülük) çöküşü durdurmaya, hiç olmazsa elden geldiğince geciktirmeye çalışıyorlardı. Bunlar arasında Türkçülük ötekilerin aksine, etnik dokunun merkezini oluşturan Türk varlığını esas alarak, bu kütlenin birliğinin sağlanması ve güçlendirilmesine önem veriyordu. II. Meşrutiyet döneminin şartları gereği, aydınlar ve siyasi kadroda bulunanlar arasında pek çok taraftar bulan, 1913'ten sonra resmi bir politika niteliği kazanan, gerçekte bir edebiyat ve düşünce hareketi olarak kültür hayatımıza katlan bu eğilim, edebiyat eserlerinde de etkisini gösterdi ve bazı yazarlar Türkçülük ideolojisini çıkış noktası yapan denemelere yöneldiler. Romanda Yeni Turan (1913)'la bu eğilimin ilk örneklerinden birini veren Halide Edip Adıvar (1882-1964)'ı *Aydemir*[1] (1334/1918) romanıyla Müfide Ferit Tek (1892-1971) takip etti.[2]

[1] Müfide Ferit (Tek), *Aydemir* Halk Kütüphanesi neşriyatından, İstanbul 1334/1918.

[2] Müfide Ferit'in hayatı ve romanları, genel çizgileriyle İnci Enginün'ün şu yazılarında ele alınmıştır: "Türk kadın Yazarları ve Halide Edip" ve "Türk Kadın Romancıları", *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1983, s. 94, 109, 188-198,

Fuat Köprülü (1890-1966) *Aydemir* üzerine yazdığı bir yazıda, "Ne bahtiyar tesadüf! Türkiye'deki Türklerin milli hakkını bir "tez: müddea" şeklinde ileri süren bir milliyetperver roman, bundan senelerce evvel Halide Hanım tarafından yazılmıştı; şimdi, Türkiye dışındaki Türklerin de bizim kardeşlerimiz olduğunu göstererek ruhumuzun şefkat ve faaliyet ufuklarını ikinci Türkçü romanı da yine bir Türk kadını tarafından neşrediliyor" (s. 172)[3] diyerek *Aydemir*'in yayınını, yazarının kadın oluşu, tezi ve uzunca bir aradan sonra yeni bir romancının ortaya çıkışı gibi özelliklerinden dolayı "mühim bir edebî hadise" olarak kabul eder. Romanı, geniş bir özetini vererek, genel yönleriyle değerlendirir.

Biz bu yazımızda, günümüzde de, aktüel olmaya başlayan dış Türkler konusunun, Aydemirde nasıl ve hangi ölçülerde ele alındığı üzerinde duracak, roman tekniğiyle konu arasındaki ilişkilere işaret etmeye çalışacağız.

Aydemir, II. Meşrutiyet yıllarında, Türkistan'daki Türkleri uyandırmak, onlarda Türklük ideal ve sevgisini canlandırarak Türk birliğinin kurulmasına hizmet etmek amacındaki Türkçü bir gencin (Aydemir), bu yöndeki çabaları üzerine kurulmuş ideolojik bir romandır. Bir bakıma da, bir ideal adamının hayatıdır.

Yazar, romanı kendi içinde bölümlere ayırmakla birlikte, vakadaki gelişmeler dikkate alındığında, gerçekte romanın Aydemir'in hayatındaki iki ayrı dönemden oluştuğu söylenebilir. Aydemir'in İstanbul'daki yaşayışı ve yakın çevresiyle birlikte verildiği birinci bölümde; Aydemir'in romanın konusuna temel teşkil eden düşünce ve idealleri ön plandadır. Burada, onun içinde yer aldığı -olukça dar çerçeveli- çevresi bile, Aydemir'i idealist kimliğinin daha iyi gösterilmesine yardım eden dekoratif bir kadro görünüşündedir.

[3] "Aydemir", *Bugünkü Edebiyat*, İkbal Kütüphanesi, İstanbul 1342/1924, s.172-180

Sonraki bölümde ise, onun Türkistan'daki faaliyetlerine ağırlık verilir.Her iki dönemde de, zaman ve çevre farklılığı dışında, Aydemir'in idealleri bakımından bir değişiklik söz konusu değildir.

Küçük denecek bir yaşta, on iki yaşlarında, önce annesini, sonra da babasını kaybeden Aydemir'de, Türkçülük idealinin doğması çocukluk hatıralarına dayanır. Aydemir, annesinin kendisine bir hikâye anlatır gibi anlattığı, Topçu Binbaşısı dedesinin Buhara'ya yaptığı seyahat hatıralarını dinleyerek büyümüştür. Kendisi de, kısa süreli bir Rusya seyahatiyle çocuk muhayyilesinde büyük bir yer tutan yerleri yakından görmek fırsatı bulmuştur. Gerçi yazar tarafından iyi gösterilmemiştir, fakat bu ilk izlenimler, devrin siyasî ve sosyal şartlarının da yardımıyla, Aydemir'in Türklük idealine bağlanmasında etkili olmuşlardır. Kimilerince Rusya'daki Türkleri ayaklandırarak "ikinci bir Cengiz İmparatorluğu" (s. 8) kurmaya çalışmakla suçlanan; kimilerince de "kimsenin anlamadığı bir hayal arkasında" (s. 31) koşan bir hayalperest olarak görülen Aydemir'in amacı, "sanat ve aşk ile Türklüğü diriltmektir" (s. 12). Ona göre bu amacı geçekleştirmek "Atillalar, Cengizler" gibi "kuvvet ve şecaat medeniyetinin dâhileri" (s. 9)'ni; Odin ve Buda gibi insanüstü insanları yetiştirmiş bir medeniyet için güç bir iş değildir. Böyle olunca bu medeniyetin "varislerini uyandırmak, onlara hür, serazat, kavi, mesut bir istikbal emeli" (s. 10) vermeye çalışmak da, o kadar hayal ürünü bir çaba olarak görülmemelidir, görüşündedir. Düşüncelerini uygulama alanı olarak ise Türkistan'ı görür.

Aydemir'in Türkistan'a yönelişinde başlıca iki etkinin sözü edilebilir. Anadolu'nun içinde bulunduğu durum ve Aydemir'le Hazin arasında var olan fakat açığa vurulmamış aşk. Aydemir'e göre Türkler arasında birliği doğuracak millî uyanış Türkiye'de başlayacaktır. "Kapalı kirli evleri, gözlerinin beyazına kadar sararmış sıtmalı benizleri, müteverrim çocukları, mideleri doymayı öğrenmemiş ihtiyarları, kadîde dönmüş hayvanları, bire ancak bir veren bakımsız tarlaları" (s.4)'yla, ülkenin yoksulluk içinde olması, "millî uyanışı"

belki geciktirecek, fakat er geç bu sonuca ulaşılacaktır. Oysa Şark ve Şimal Türkleri, Rusların esareti, bilinçli bir yok etme (temsil) politikası altında ezilmektedirler. Eğer onlara "milliyet fikri, kardeş sevgisi götürülmezse" (s.8), yok olmaları kaçınılmazdır.

Aydemir'le Hazin arasındaki aşkın da, Aydemir'i Türkistan'a yönelten ikinci bir sebep olduğunu söylemiştik. Aydemir, ılımlı bir meşrutiyetçi ve saray adamı olan Nedim Paşa'nın kızı Hazin'e küçükken hocalık yapmış, ikisi arasında günden güne gelişen fakat açığa vurulmayan bir aşk doğmuştur. Hazin, istemediği halde, devrin Adliye Nazırı'nı oğlu Neyyir'le evlendirilmiş ve Aydemir bu olay karşısında sessiz kalmıştır. Hazin, Aydemir'in kendisini bir kardeş gibi sevdiği düşüncesine kapılmış veya kendini böyle bir düşünceye inandırmaya çalışmışsa da, gerçeğin böyle olmadığını, Aydemir'in de kuvvetli bir aşkla kendisini sevdiğini anlamıştır. Aydemir'in Türkistan'a gitme kararı ise bu aşkın iyice suyu yüzüne çıkmasına yardım etmiştir. İşte bu andan itibaren Aydemir, eğer İstanbul'da kalacak olursa beşerî sevgiye yenileceğini ve idealine "hiyanet" edeceğini düşünür. Hazin'e ayrılmadan önce yazdığı mektupta "beşerî bütün arzuları, eseflerı atacağım. Ve yalnız Türklük için, insaniyet aşkı için yaşayacağım" (s.59) diyerek İstanbul'dan ayrılır. Fakat hiçbir zaman, verdiği kararın doğruluğu konusundaki tereddütlerden kurtulamayacak, tersine her sıkıntılı anında Hazin kuvvetli bir sığınak olarak benliğinde yaşamaya devam edecektir.

Aydemir'in Türkistan'daki hayatı tam bir ideal adamının mücadelesi şeklinde geçer. Bigün Osmanlının kendilerini kurtaracağı hayaliyle yaşayan, hattâ bunun kitaplarda bile yazılı olduğuna inanan (s.83) Türkler için, Aydemir'in gelişi yeni bir umut ışığı olur. O, halkın gözünde "hakanın memleketinde" gelip köyleri dolaşarak herkese iyilik eden, işsizlere iş bulan, cahillere okuma yazma öğreten, fakire para, açlara ekmek, kitapsıza kitap, cahile ilim veren, düşmanına bile iyi davranan, daha önemlisi kurtuluş gününün yaklaştığını müjdeleyen bir habercidir.

Gerçekten de Aydemir, dolaştığı yerlerdeki insanlara kardeş ve ırk sevgisi aşılamaya, mutlu bir gelecek düşüncesi yerleştirmeye çalışır. Okuma yazma bileyenlere okuma yazma öğretir. Hastası olanın hastalarıyla ilgilenir. Ürgenç'te, Hive'de hep onun yaptıkları ve efsanevî kişiliği konuşulur. Buhara'da işsizlere gece dersleri verir. Semerkant'ta medreseleri ıslah eder. Gazete çıkarır, işçi sendikası ve Ziraat Bankası kurar.

Şüphesiz her ideal adamı gibi, Aydemir'in çevresindeki insanlar da, aynı ideali paylaşan insanlar değildir. Bunların arasında Aydemir'in düşüncelerini benimseyip gerçekten ona bağlanan talebeleri bulunduğu gibi; "Türk vahdetinde İslâm vahdeti gören" (s. 116) hocalar ve yazarın "renksizler" diye nitelediği doktor Mirza Hasan gibileri de vardır. Bu bakımdan sözgelişi Ahund Ömer, Aydemir'in yaptıklarını, çıkarlarına hizmet ettiği sürece destekler görünür. Kendi medresesinde gerçekleştirilen düzenlemelerin, Mirza Uluğ medresesinde de yapılması karşısında, çıkarlarının bozulacağı korkusuyla, Aydemir'i türlü dedikodular yayarak halkın gözünde küçük düşürmeye ve halkı ondan uzaklaştırmaya çalışır. Türkiye ile Rusya arasındaki savaş ortamımdan da yararlanarak halkı isyana teşvik eder. Aydemir'i Türkistan'daki çabaları arasında meşgul eden ikinci bir konu da, Hazin'in varlığı, daha doğrusu ona duyduğu sevgidir. Bir bakıma bu, Aydemir'in kendisiyle baş başa kaldığı anlarda, kendi kendisiyle bir iç hesaplaşmasıdır. Zaman zaman son derece duygulu, yaptığından pişman olmuş bir ruh hali içinde görülen Aydemir, akılcı bir tutumla bu psikolojiden uzaklaşır. "Bütün bir ırka muhabbet bağlayan, beşeri aşkın önünde eğilir mi?" (s.99), "eğer bir tek arzumu yenecek kuvvetim yoksa, hangi cüretle milleti yükseltmeye geldim?"(s.100) tarzındaki düşünceleri, onun bu yönüne işaret eder. Kısaca Aydemir, "ferdî saadetini", ideali uğrunda feda eden bir idealisttir. Aydemir'in Türkistan'daki hayatı, karısı ve çocuklarına acıdığı Ahund Ömer'i kurtarmak için, onun suçunu üstlenmesi ve "isyanı teşvik" suçundan

idam edilmesiyle son bulur. Onunla birlikte on dört arkadaşı da idam edilmişlerdir.

Aydemir, dönemin siyasî, sosyal ve kültürel havasının kuvvetli etkileri altında yazılmış, düşünce yönü kadar heyecan yönü de ağır basan bir eserdir. Türkçülük ideolojisinin, bir dönemin duyuş ve düşünüşüyle,nasıl romanlaştırıldığı konusunda, dikkatten uzak tutulmaması gereken ilk örneklerdendir.

Ancak, yazar, canlı bir roman konusu olmaya son derece elverişli böyle bir konuyu, bir makale kuruluğundan kurtaramamış ve roman bu yüzden, birtakım düşüncelerin ortaya konulmasından ibaret kalmıştır. Psikolojik derinlikten yoksun, tek boyutlu, statik roman kişileri gibi; entrik dokusu zayıf, düz bir çizgi üzerinde ilerleyen bir vaka kuruluşu vardır. Roman kişilerinde dikkati çeken başka önemli bir nokta, gerçeğe ters düşecek ölçülerde idealleştirilmiş olmalarıdır. Oysa bir roman kişisi, romanda yalnız idealleriyle değil, inandırıcılığı güçlü bir kimlikle yaşama şansına sahiptir.

Millî Kültür, nr. 70, 1990, s. 32-34.

AYDEMİR

Müfide Ferit Tek

İdeal, insanın hayat yolunda kutup yıldızı gibidir...
Ona bulunduğu yeri ve ilerleyeceği yolu gösterir.
İnsan ilerleyeceği yolu görürse
kolay ve çabuk ilerler...
Aydemir, bir idealin romanıdır...
Aşkı ile ideali arasında bocalayan, sonunda idealini seçen bir delikanlının verdiği mücadelenin dokunaklı ve hazin öyküsü...

"Aydemir"in diğer bir meziyeti de muayyen bir "tez"i kuvvet ve muvaffakiyetle müdafaa etmesinde, yaşatabilmesindedir.
KÖPRÜLÜZADE MEHMET FUAT

Halide Hanım ile Müfide Hanım (...) sanat sahasında birisi Türklük mefkûresinin hakikatine bir hudut, bir program çizdi; diğeri bu mefkûrenin hayalî genişliklerini, romantik kısımlarını tasvir etti. Fakat biz, birçok münevver erkek ne yaptık? Hiç...
ÖMER SEYFETTİN

ISBN 975-6698-51-9
9 799756 698517